

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Житомирський державний університет імені Івана Франка

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ОСАДЧУК НАТАЛІЯ ПЕТРІВНА

УДК 378.147:371:355-057.875

ДИСЕРТАЦІЯ

**КУЛЬТУРОЛОГІЧНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ
РАДІОТЕХНІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ НА ЗАСАДАХ
АКМЕОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ**

13.00.04 – теорія і методика професійної освіти
015 Педагогічні науки

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Н. П. Осадчук

Науковий керівник:

Вознюк Олександр Васильович,
доктор педагогічних наук, доцент

Житомир – 2019

АНОТАЦІЯ

Осадчук Н. П. Культурологічна підготовка майбутніх офіцерів радіотехнічних спеціальностей на засадах акмеологічного підходу. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. Житомирський державний університет імені Івана Франка, Житомир, 2019.

Дисертаційна робота є теоретико-експериментальним дослідженням проблеми культурологічної підготовки майбутніх офіцерів радіотехнічних спеціальностей на засадах акмеологічного підходу.

Актуальність проблеми дослідження зумовлена реформуванням Збройних Сил України, запровадженням стандартів країн НАТО в діяльність Міністерства оборони України, цільовим наповненням й очікуваними результатами професійної підготовки майбутніх офіцерів.

Відповідно на рівні сучасної теорії та методики професійної військової освіти нагальною визначається необхідність створення якісно нової системи культурологічної підготовки майбутніх офіцерів радіотехнічних спеціальностей, що передбачає створення в закладах вищої військової освіти належних умов для формування цілісної особистості військового фахівця.

Процес формування культурологічної компетентності вимагає реалізації акмеологічного підходу як системоутворювального в межах досліджуваної проблеми та є дієвим чинником, що забезпечує створення умов для засвоєння курсантами прогресивних методик і технологій самодіагностики та саморозвитку.

На основі теоретичного аналізу актуалізованої проблеми представлено характеристику базових понять («культура», «культурологічна підготовка майбутнього фахівця», «культурологічна підготовка майбутнього офіцера радіотехнічної спеціальності», «культурологічна компетентність майбутнього офіцера радіотехнічної спеціальності», «акмеологічне

культуровідповідне середовище»), що відображає їх загальний зміст, специфіку та взаємозв'язок. Обґрунтовано провідні теоретичні підходи до вивчення окресленої проблеми (системний, діяльнісний, особистісно орієнтований, культурологічний, компетентнісний, аксіологічний, акмеологічний та синергетичний). З'ясовано, що процес культурологічної підготовки курсантів радіотехнічних спеціальностей вимагає реалізації акмеологічного підходу як системоутворювального в межах досліджуваної проблеми.

У результаті категоріального аналізу сформульовано базове поняття дослідження. Культурологічна підготовка майбутніх офіцерів радіотехнічних спеціальностей на засадах акмеологічного підходу тлумачиться як процес акмеологічного впливу на особистісний розвиток курсанта (шляхом створення спеціальних педагогічних умов та використання доцільних форм, методів та прийомів), що забезпечує не тільки засвоєння культурологічних й акмеологічних знань, вироблення відповідних умінь та особистісних якостей, а й розуміння та зіставлення образу «Я-реальне» з образом «Я-ідеальне», яке під впливом зовнішніх акмеологічних чинників в умовах культуровідповідного середовища за стійкої мотивації сприяє саморозвитку, самореалізації, самокорегуванню та формуванню позитивної Я-концепції.

На основі аналізу нормативних документів та освітньо-професійних програм закладів вищої військової освіти результатом культурологічної підготовки курсанта радіотехнічної спеціальності визначено належний рівень культурологічної компетентності, що входить до структури загальних (універсальних) компетентностей (якими повинен володіти офіцер), котрі не залежать від предметної сфери, але є важливими для успішної професійної та соціокультурної діяльності, а також особистісного розвитку. Зазначено, що впровадження акмеологічного підходу в сучасну військову професійну освіту є дієвим чинником, який забезпечує засвоєння курсантами прогресивних, сучасних методик і технологій саморозвитку. Доведено, що такий підхід дає змогу виявити й ефективно використати особистісні ресурси для досягнення

успіху в майбутній особистісно-професійній діяльності культуровідповідного змісту, а також у процесі формування акмеологічної спрямованості особистості майбутнього офіцера та його позитивної Я-концепції.

На підставі експертної оцінки теоретично обґрунтовано й виокремлено низку педагогічних умов, реалізація яких забезпечує формування високого рівня культурологічної компетентності курсантів, а саме: оновлення змісту освіти (орієнтація освітнього середовища на високий рівень сучасної культури, вершинність, формування акмеологічної спрямованості та позитивної Я-концепції); забезпечення психолого-педагогічної підтримки культурологічного розвитку курсантів із урахуванням їхніх індивідуальних особливостей; навчання курсантів за самостійно розробленим проектом для досягнення вищого рівня культурологічної компетентності; поєднання традиційних навчальних технологій з інноваційними.

У результаті теоретичного аналізу проблеми культурологічної підготовки курсантів у структурі досліджуваної компетентності виокремлено чотири компоненти: мотиваційно-ціннісний (включає цілі, соціальні настанови, ціннісні орієнтації, інтереси, потреби, мотиви, що спонукають майбутнього офіцера до оптимальної самореалізації в культурологічній діяльності), інформаційно-когнітивний (окреслює групу культурологічних знань, якими повинен володіти випускник радіотехнічної спеціальності), інтерактивно-діяльнісний (характеризує групу культурологічних умінь, що формуються в процесі вивчення дисциплін культурологічного спрямування та авторського спецкурсу «Культурологічна підготовка майбутніх офіцерів радіотехнічних спеціальностей в умовах акмеологічного культуровідповідного середовища»), особистісно-корегувальний (містить якості, що забезпечують здатність майбутнього офіцера адаптуватися до різних комунікативних ситуацій, організовувати особистісно-професійне спілкування, адекватно оцінювати власну діяльність).

Визначені педагогічні умови покладено в основу реалізації авторської моделі формування культурологічної компетентності курсантів

радіотехнічних спеціальностей на засадах акмеологічного підходу, що складається з таких структурних блоків: концептуально-цільового, змістового, операційного, результативно-оцінного. Концептуально-цільовий блок включає соціальне замовлення, мету, наукові підходи та принципи культурологічної підготовки курсантів в умовах акмеологічного культуровідповідного середовища. У змістовому блоці визначено дисципліни культурологічного спрямування та авторський спецкурс, що викладаються в закладах вищої військової освіти. Операційний блок представлений технологією акмеологічного супроводу культурологічної підготовки курсантів, що забезпечує поетапну реалізацію авторської моделі та складається з чотирьох етапів: діагностувального (застосування конкретних методик, що визначають рівень сформованості структурних компонентів культурологічної компетентності курсантів та їхній особистісний потенціал); проєктувального (здійснення курсантом акмеологічного проєктування в супроводі викладача); організаційно-навчального (залучення майбутніх офіцерів до культурологічної практичної діяльності); контрольно-рефлексивного (діагностика компонентів культурологічного розвитку). Результативно-оцінний блок містить критерії (мотиваційний, пізнавальний, поведінковий, рефлексивний), показники та рівні сформованості культурологічної компетентності курсантів в умовах акмеологічного культуровідповідного середовища (початковий, середній, достатній, високий).

З метою перевірки ефективності досліджуваної моделі розроблено та апробовано програму педагогічного експерименту, яка складалася з підготовчого, констатувального та формувального етапів. Результати констатувального етапу педагогічного експерименту засвідчили недостатній рівень сформованості культурологічної компетентності офіцерів-радіотехніків, що зумовило впровадження авторської моделі.

На основі узагальнення результатів формувального етапу експерименту отримано показники розвитку культурологічної компетентності, що

корелюють із показниками в ході їх оцінювання компетентними експертами. Достовірність результатів експериментального дослідження перевірено за допомогою F^* -критерію кутового перетворення Фішера та t -критерію Стюдента, які доводять суттєві розбіжності за всіма показниками рівнів сформованості компонентів культурологічної компетентності курсантів радіотехнічних спеціальностей у контрольних та експериментальних групах, що підтверджує ефективність авторської моделі та технології її реалізації в умовах закладів вищої військової освіти.

Практичне значення дослідження полягає в упровадженні та експериментальній перевірці ефективності технології акмеологічного супроводу культурологічної підготовки курсантів-радіотехніків, а також авторського спецкурсу «Культурологічна підготовка майбутніх офіцерів радіотехнічних спеціальностей в акмеологічному культуровідповідному середовищі», які можуть слугувати в якості методичних рекомендацій для забезпечення культурологічної підготовки майбутніх офіцерів у закладах вищої військової освіти, розробки та змістового збагачення програм таких дисциплін, як «Культурологія», «Історія української культури та українського війська», «Історія України», «Курс лідерства», «Українська мова за професійним спрямуванням», «Іноземна мова» в контексті вирішення проблеми становлення та розвитку культурологічної компетентності майбутнього офіцера.

Ключові слова: культура, культурологічна підготовка, культурологічна компетентність, майбутні офіцери радіотехнічних спеціальностей, акмеологічний підхід, акмеологічне культуровідповідне середовище.

ABSTRACT

Osadchuk N. P. Cultural education and training of prospective commissioned officers of radio engineering specialties in the context of acmeological approach. – The manuscript.

The thesis for obtaining the scientific degree of the Candidate of Pedagogical Sciences, specialty 13.00.04 – Theory and Methodology of Professional Education. – Zhytomyr Ivan Franko State University, Zhytomyr, 2019.

The thesis is devoted to the problem of the cultural education and training of the prospective commissioned officers of radio engineering specialties in the context of acmeological approach.

The urgency of the research problem stems from the reform of the Armed Forces of Ukraine, as well as from the introduction of a new educational policy into the Ministry of Defense and the expected results of the professional training of the prospective commissioned officers. Accordingly, the level of contemporary theory and methodology of professional military education reveals the necessity of creating a qualitatively new system of cultural education and training of the prospective commissioned officers of radio engineering specialties, that preconditions the providing of appropriate circumstances for formation of a holistic personality of a military specialist in the institutions of higher military education.

The process of forming the cultural competence requires the implementation of acmeological approach being a system-forming within the research problem and an effective factor that provides the creation of certain conditions for the cadets to acquire the progressive methods and technologies of self-development.

The key notions of the research reflecting their general content, peculiarities and mutual relationships («culture», «cultural education and training of the prospective commissioned officers of radio engineering specialties», «cultural competence of the prospective commissioned officers of radio engineering specialties», «acmeological cultural environment») have been defined on the bases

of the analysis of scientific literature. The leading theoretical approaches to defining the mentioned problem (system, activity-oriented, personality-oriented, cultural, competence-based, axiological, acmeological and synergistic) have been substantiated. It has been found that the process of cultural education and training of the cadets of radio engineering specialties requires the implementation of acmeological approach as a system-forming factor within the researched problem.

As a result of the analysis of the research notions, the basic concept of the thesis has been formulated. The cultural education and training of the prospective commissioned officers of radio engineering specialties in the context of acmeological approach is interpreted as the process of acmeological influence on the cadets' personality development (by means of creating special pedagogical conditions and using expedient forms, methods and techniques), which provides not only the acquiring of the cultural and acmeological knowledge, skills and personality qualities, but also the understanding and matching the "I-ideal" with "I-real", which under the influence of external acmeological factors in the conditions of cultural environment and sustainable motivation leads to cadets' self-development, self-correction and positive I-concept formation.

The analysis of normative documents and educational programs of higher military education institutions serves as a basis to determine the appropriate level of cultural competence (as the result of cultural education and training of the cadets of radio engineering specialties) being the element of the structure of general (universal) competencies which the prospective military specialist must possess and which do not depend on the academic subjects sphere and are important for cadets' successful professional and social activities and personality development. It is stated that the implementation of acmeological approach into contemporary military professional education is an effective factor assuring the acquisition by the cadets the progressive and modern methods and technologies of their self-development. It has been proved that such an approach helps to reveal and effectively use the personality resources for achieving the success in the prospective cultural-oriented personality and professional activities, as well as

in the process of forming the acmeological orientation and positive I-concept in the prospective commissioned officers.

By means of experts' evaluation, a number of pedagogical conditions have been theoretically substantiated and differentiated. Their implementation ensures the formation in the cadets a high level of cultural competence, namely: updating the content of education (the educational environment focusing on a high level of contemporary culture, pinnacles of professional career, the formation of acmeological orientation and positive I-concept); providing the psychological and pedagogical support for cadets' cultural development with taking into account their individual characteristics; the training of the cadets on the base of a independently developed project to achieve a higher level of cultural competence; combining traditional learning technologies with innovative ones.

As a result of theoretical analysis of the problem of the cadets' cultural education and training the four components have been singled out in the structure of the researched competence: value-motivational (containing the objectives, social attitudes, value orientations, interests, needs and motives that induce the prospective commissioned officers for optimal self-realization in cultural activities), information and cognitive (outlining the set of cultural knowledge the graduates of radio engineering specialties must possess), interactive and activity (characterizes a set of cultural skills being formed in the process of studying the disciplines of cultural direction and the author's special course "Cultural education and training of the prospective officers of radio engineering specialties in the conditions of acmeological cultural environment") personality and corrective (containing the personality qualities providing the ability of the prospective commissioned officers to adapt to different communication situations, to organize personality and professional communication, to adequately evaluate their own activities).

Determined pedagogical conditions have become the basis for implementation of the author's model of forming cultural competence in the cadets of radio engineering specialties in the context of acmeological approach.

The model consists of the following structural blocks: purpose-conceptual, content, operational, result-evaluating. The purpose-conceptual block includes social order, purpose, scientific approaches and principles of cadets' cultural training under the conditions of acmeological cultural oriented environment. The content block outlines the disciplines of cultural orientation and the author's special course taught in the institutions of higher military education. The operational block is presented by the technology of acmeological support of cadets' cultural education and training, which provides the implementation of the author's step-by-step model and consists of four stages: diagnostic (presupposes the application of specific methods that determine the level of development in the cadets the structural components of cultural competence as well as their personality potential); projecting (presupposes the acmeological projecting implemented by a cadet and his instructor), training-organizational (presupposes the involving of the prospective officers into cultural practice); control-reflexive (presupposes the diagnostics of the of cadets' cultural development components). The result-evaluating block contains certain criteria (motivational, cognitive, behavioral, reflective), indicators and levels of cultural competence (initial, medium, sufficient, high).

In order to prove the effectiveness of the researched model, a pedagogical experimental program has been developed and tested, which consists of preparatory, ascertaining and formative stages. The results of the ascertaining stage of the pedagogical experiment testified that cultural competence of radio engineering officers was not sufficiently formed, which led to the implementation of the author's model.

On the basis of generalization of the results of the forming stage of the experiment, the indicators of the development of cultural competence in the cadets of the experimental groups have been obtained, which correlate with the indicators obtained by their evaluation by competent experts.

The validity of the results of the experimental research have been verified using the ϕ^* Fisher angular transformation criterion and the Student's t-distribution test, which prove significant differences in all indicators of the levels of cultural

competence of the cadets in control and experimental groups and confirm the effectiveness of the author's model and technology of its implementation into the institutions of higher military education.

The practical significance of the research is determined by the introduction and experimental verification of the effectiveness of the technology of acmeological support of cultural education and training of the prospective commissioned officers, as well as the author's special course «Cultural education and training of the prospective commissioned officers of radio engineering specialties in the conditions of acmeological cultural environment», which can serve as methodological recommendations for providing cultural education and training of the cadets of higher military education establishments, as well as the development and enrichment of educational programs for such disciplines as "Cultural Studies", "History of Ukrainian Culture and Ukrainian Army", "History of Ukraine", "Leadership Course", "Ukrainian language of Professional Orientation", "Foreign language" in the context of solving the problem of developing the cultural competence in the prospective officers.

Key words: culture, cultural education and training, cultural competence, prospective commissioned officers of radio engineering specialties, acmeological approach, acmeological cultural environment.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДОСЛІДЖЕННЯ

Наукові праці, у яких опубліковані основні результати дисертації

1. Осадчук, Н. П., 2012. Формування міжкультурної компетенції майбутніх офіцерів з урахуванням досвіду роботи Інституту мовної підготовки Міністерства оборони США. *Нові технології навчання: наук.-метод. зб.*, № 73, частина II. Київ, с. 164–168.
2. Осадчук, Н. П., 2013. Впровадження акмеологічного підходу в систему ВВНЗ як одна з необхідних умов удосконалення культурологічної підготовки майбутнього офіцера. *Нові технології навчання: наук.-метод. зб.*, № 76. Київ, с. 214–218.
3. Осадчук, Н. П., 2013. Базові компоненти культурологічної підготовки майбутніх офіцерів радіотехнічних спеціальностей. *Нові технології навчання: наук.-метод. зб.*, № 79. Київ, с. 204–208.
4. Осадчук, Н. П., 2017. Культурологічна компетентність як домінантна складова у системі професійних компетентностей майбутніх офіцерів. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Серія: Педагогічні науки*, № 3. Житомир, с. 129–134.
5. Osadchuk, N., 2017. Acmeological Culture of Prospective Commissioned Officers. *European Cooperation: Scientific Electronic Journal*, vol. 1, № 32, p. 18–29.
6. Осадчук, Н. П., 2018. Змістовні компоненти акмеологічної моделі культурологічної підготовки майбутніх офіцерів. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*, № 1. Умань : ВПЦ «Візаві», с. 215–224.
7. Осадчук, Н. П., 2019. Технологія акмеологічного супроводу культурологічної підготовки майбутніх офіцерів радіотехнічних спеціальностей. *Наукові записки*, № 178. Кропивницький: РВВ ЦДПУ ім. В. Винниченка, с. 234–239.

Опубліковані праці апробаційного характеру

8. Осадчук, Н. П., 2011. Акмеологічні засади культурологічної підготовки майбутніх офіцерів. *Вища освіта в медсестринстві: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф.* Житомир: ЖІМ, с. 189–191.

9. Осадчук, Н. П., 2012. Культурологічна підготовка майбутніх офіцерів. *Актуальні проблеми вищої професійної освіти України: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф.* Київ: НАУ, с. 53–54.

10. Osadchuk, N., 2017. Acmeological Culture of Prospective Commissioned Officers. *Modern Society Cooperation and Partnerships: III International Interdisciplinary Scientific and Practical Conference.* Warsaw, Poland, p. 64–66.

11. Осадчук, Н. П., 2018. Акмеологічна модель культурологічної підготовки майбутніх офіцерів. *Актуальні проблеми технологічної і професійної освіти: матеріали Міжнародної наук.-практ. конф.* Глухів: РВВ Глухівського НПУ ім. О. Довженка, с. 171–173.

12. Осадчук, Н. П., 2019. Технологія акмеологічного супроводу культурологічної підготовки майбутніх офіцерів радіотехнічних спеціальностей. *Весняні наукові читання – 2019: матеріали XXIX Міжнародної наук.-практ. інтернет-конф., ч. 6.* Вінниця, с. 66–70.

13. Osadchuk, N., 2019. Special Educative Course For Cultural Education And Training Prospective Commissioned Officers of Radioengineering Specialties. *Міжнародні наукові дослідження: інтеграція науки та практики як механізм ефективного розвитку: матеріали Міжнародної наук.-практ. конф.* Київ: ГО «Інститут інноваційної освіти», с. 23–25.

14. Осадчук, Н. П., 2019. Критерії, показники, рівні сформованості культурологічної компетентності радіотехнічних спеціальностей в умовах акмеологічноспрямованого культуровідповідного середовища. *Сучасний рух науки: тези доп. VI Міжнародної наук.-практ. інтернет-конф.* Дніпро, с. 831–835.

**Опубліковані праці, які додатково відображають наукові
результати дисертації**

15. Вознюк, О. В., Осадчук, Н. П., 2008. Синергетичні закономірності розвитку освіти. *Збірник наукових праць № 45*, ч. II. Хмельницький: НАДПСУ, с. 64–68.
16. Осадчук, Н. П., 2012. Роль практичної діяльності у процесі естетичного виховання майбутніх військовослужбовців. *Естетичне виховання дітей та молоді: теорія, практика, перспективи розвитку*: зб. наук. праць. Житомир : ЖДУ, с. 424–429.
17. Осадчук, Н. П., 2013. Акмеологические методы исследования в процессе подготовки будущих офицеров к профессиональной деятельности. *Акмеология 2013. Методологические и методические проблемы*, № 22. СПб: Изд-во НУ «Центр стратегических исследований», с. 98–105.
18. Осадчук, Н. П., 2013. Культурологічний підхід до проблеми формування професійної культури майбутнього офіцера. *Андрагогічний вісник*: наук. електр. журнал, № 4. Житомир: ЖДУ, с. 115–123.
19. Осадчук, Н. П., 2016. Педагогічні умови впровадження акмеологічного підходу в процес культурологічної підготовки майбутніх офіцерів. *Андрагогічний вісник*: наук. електр. журнал, № 8. Житомир: ЖДУ, с. 197–206.
20. Осадчук, Н. П., 2018. Експериментальна перевірка ефективності акмеологічної моделі шляхом реалізації технології культурологічної підготовки майбутніх офіцерів радіотехнічних спеціальностей. *Андрагогічний вісник*: наук. електр. журнал, № 9. Житомир: ЖДУ, с. 113–125.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	17
ВСТУП	18
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ РАДІОТЕХНІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ НА ЗАСАДАХ АКМЕОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ	27
1.1. Базові характеристики культурологічної підготовки майбутніх фахівців в умовах закладів вищої освіти	27
1.2. Специфіка культурологічної підготовки курсантів радіотехнічних спеціальностей	54
1.3. Акмеологічний підхід до проблеми формування культурологічної компетентності майбутніх офіцерів радіотехнічних спеціальностей	66
Висновки до першого розділу	85
РОЗДІЛ 2. МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-РАДІОТЕХНІКІВ НА ЗАСАДАХ АКМЕОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ	88
2.1. Педагогічні умови впровадження акмеологічного підходу в процес формування культурологічної компетентності майбутніх офіцерів-радіотехніків	88
2.2. Структурні компоненти культурологічної компетентності курсантів	103
2.3. Модель формування культурологічної компетентності майбутніх офіцерів радіотехнічних спеціальностей на засадах акмеологічного підходу	122
Висновки до другого розділу	146

РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ АВТОРСЬКОЇ МОДЕЛІ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ РАДІОТЕХНІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ НА ЗАСАДАХ АКМЕОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ	149
3.1. Програма експериментальної роботи та стан сформованості культурологічної компетентності офіцерів радіотехнічних спеціальностей	149
3.2. Технологія акмеологічного супроводу культурологічної підготовки курсантів	161
3.3. Оцінка ефективності реалізації моделі формування культурологічної компетентності майбутніх офіцерів радіотехнічних спеціальностей на засадах акмеологічного підходу	182
Висновки до третього розділу	208
ВИСНОВКИ	211
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	215
ДОДАТКИ	249

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ЗВО – заклад вищої освіти

ЗВВО – заклад вищої військової освіти

МОУ – Міністерство оборони України

ЗСУ – Збройні Сили України

ОПП – освітньо-професійна програма

НРК – Національна рамка кваліфікацій

ООС – операція Об’єднаних сил

РЕБ – радіоелектронна боротьба

РЕР – радіоелектронна розвідка

РХБЗ – радіаційний, хімічний та біологічний захист

ТЗІ – технічні засоби інформації

АЗ – абсолютне значення

КК – культурологічна компетентність

КГ – контрольні групи

ЕГ – експериментальні групи

ВСТУП

Актуальність досліджуваної проблеми. Перехід української армії до активної фази системного реформування, упровадження стандартів країн НАТО в діяльність Міністерства оборони України вимагає істотних змін і в освітньому просторі закладів вищої військової освіти, де готують майбутніх офіцерів радіотехнічних спеціальностей. У сучасних вимогах до широкомасштабного реформування Збройних Сил України (ЗСУ) особлива увага акцентується на гуманізації військового середовища, формуванні високого рівня культурологічної компетентності офіцера, що відображено в державних нормативно-правових документах, зокрема Стратегії національної безпеки України (2015), Воєнній доктрині України (2015), Державній програмі розвитку Збройних Сил на період до 2020 року (2016), Стратегічному оборонному бюлетені (2016), Законі України «Про національну безпеку України» (2018) тощо.

Відповідно на рівні сучасної теорії та методики професійної військової освіти нагальною визначається необхідність створення якісно нової системи культурологічної підготовки майбутніх офіцерів радіотехнічних спеціальностей, що передбачає створення в закладах вищої військової освіти належних умов для формування цілісної особистості військового фахівця.

Процес формування культурологічної компетентності, яка є невід'ємною складовою інтегральної компетентності курсантів радіотехнічних спеціальностей, вимагає реалізації акмеологічного підходу як системоутворювального в межах досліджуваної проблеми та є дієвим чинником, що забезпечує створення умов для засвоєння курсантами прогресивних методик і технологій саморозвитку. Зазначене сприяє виявленню та використанню особистісних ресурсів майбутніх офіцерів у процесі формування акмеологічної спрямованості та позитивної Я-концепції. У цьому контексті саме зміст дисциплін культурологічного циклу характеризується значним акмеологічним потенціалом щодо оволодіння

нормами взаємодії та культурою життєдіяльності в процесі професійної комунікації офіцерів.

Культурологічна підготовка майбутніх фахівців стала предметом дослідження багатьох класиків та сучасних науковців. Культуру як предмет культурологічної освіти досліджено в працях А. Арнольдова, В. Біблера, М. Кагана, В. Розіна, А. Флієра. Загальні питання реалізації культурологічного підходу обґрунтовано в роботах Е. Баллера, Є. Бондаревської, В. Болгаріної, І. Зязюна, М. Кагана, Н. Крилової, О. Рудницької, В. Сластьоніна, Г. Тарасенко, Н. Щуркової. Культурологічну підготовку в системі вищої освіти розглянуто в дослідженнях О. Анісімової, Т. Вінник, О. Воронцової, С. Дичковського, О. Діденка, О. Зеленської, Т. Іванової, В. Маслова, Т. Мельничук, В. Одінцова, М. Якубовської та ін.

Теоретико-методологічним засадам акмеології присвячено розробки К. Абульханової-Славської, О. Анісімова, О. Бодальова, А. Деркача, В. Зазикіна, Н. Кузьміної, В. Максимової, С. Пальчевського. Акмеологічні концепції професійного розвитку педагога стали предметом дослідження таких науковців, як О. Гречаник, Г. Данилова, О. Дубасенюк, Н. Мазур, Н. Ничкало, Р. Пріма, Н. Сидорчук. Питання реалізації акмеологічного підходу в теорії та практиці вищої військової освіти обґрунтовано в наукових розвідках П. Корчемного, Л. Лаптева, О. Марченко, В. Михайловського. Проблеми формування акмеологічної компетентності та акмеологічної культури фахівця розглянуто в працях Т. Андріако, О. Гречаник, А. Майбороди, О. Очеретної, Д. Пріми, О. Таран.

Значну увагу приділено вивченню окремих аспектів військової педагогіки. Педагогічні умови вдосконалення освітнього процесу в закладі вищої військової освіти висвітлено в дослідженнях Г. Гайдукевича, О. Діденка, М. Житницького, М. Корольчука, В. Пизіна, В. Шостак. Мотиваційну готовність курсантів до професійної діяльності розглянуто в працях Г. Грибенюка, П. Криворучка, О. Сипливого. Психологічні механізми

мотивації та психолого-педагогічний супровід професійної освіти курсантів розкрито в працях Ю. Шеремета, О. Ростунова, В. Альошкіна та ін.

На шляху вирішення окресленої проблеми виявлено **суперечності** між: стрімкими змінами в соціальній та культурній сферах життєдіяльності суспільства та недостатнім їх урахуванням у процесі підготовки майбутніх офіцерів; необхідністю реалізації компетентнісної моделі підготовки військового фахівця за обраною спеціальністю (спеціалізацією), особливо її культурологічної складової, та частковою розробленістю окремих аспектів акмеологічних засад в окресленому напрямі; особистісними потребами культурного розвитку курсантів та невизначеністю соціально-педагогічних умов їхнього залучення до культуровідповідної діяльності; структурою і змістом навчання й виховання майбутніх офіцерів та практичним досвідом культурологічної підготовки офіцерів (участь у миротворчих операціях, локальних конфліктах і війнах, зокрема досвід участі в операції Об'єднаних сил (ООС)).

Аналіз наукової літератури з досліджуваної проблеми, а також вивчення набутого досвіду викладання культурологічних дисциплін у закладах вищої військової освіти засвідчує, що поза увагою дослідників залишилися питання визначених основних чинників, шляхів і педагогічних умов реалізації культурологічної підготовки майбутніх офіцерів на засадах акмеологічного підходу.

Актуальність проблеми, її недостатня теоретична й практична розробленість, необхідність вирішення окреслених суперечностей зумовили вибір теми дослідження: **«Культурологічна підготовка майбутніх офіцерів радіотехнічних спеціальностей на засадах акмеологічного підходу»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконано в межах комплексної науково-дослідної теми кафедри педагогіки Житомирського державного університету імені Івана Франка «Професійна підготовка майбутніх фахівців в умовах ступеневої освіти» (державний реєстраційний номер 0110U02274). Тему дисертації затверджено

вченою радою Житомирського державного університету імені Івана Франка (протокол № 12 від 10.02. 2011 р.) і узгоджено в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 5 від 24.05. 2011 р.).

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати й експериментально перевірити ефективність моделі формування культурологічної компетентності як результату культурологічної підготовки майбутніх офіцерів радіотехнічних спеціальностей та технології її поетапної реалізації.

Відповідно до мети визначено основні **завдання**:

1. Проаналізувати стан окресленої проблеми у вітчизняній і зарубіжній теорії та практиці професійної освіти, уточнити понятійно-категоріальний апарат дослідження.

2. Обґрунтувати педагогічні умови впровадження акмеологічного підходу в процес формування культурологічної компетентності майбутніх офіцерів радіотехнічних спеціальностей.

3. Визначити зміст та структуру означеної компетентності в контексті акмеологічного підходу.

4. Розробити авторську модель формування культурологічної компетентності майбутніх офіцерів радіотехнічних спеціальностей на засадах акмеологічного підходу.

5. Експериментально перевірити ефективність розробленої моделі шляхом поетапної реалізації технології акмеологічного супроводу культурологічної підготовки курсантів радіотехнічних спеціальностей.

Об'єкт дослідження – військово-професійна підготовка майбутніх офіцерів.

Предмет дослідження – авторська модель формування культурологічної компетентності майбутніх офіцерів радіотехнічних спеціальностей на засадах акмеологічного підходу в закладах вищої військової освіти та технологія її поетапної реалізації.

Для досягнення мети й виконання завдань використано комплекс сучасних **методів** дослідження: *теоретичних* (аналіз, синтез, порівняння, систематизація, узагальнення) – з метою вивчення філософської, психолого-педагогічної, акмеологічної, навчально-методичної літератури та нормативних документів відповідно до предмета дослідження, здійснення аналізу базових понять та виявлення взаємозв'язків між ними; *емпіричних* (анкетування, спостереження, опитування, бесіда, самооцінка, тестування, метод експертних оцінок) – для визначення рівня розвитку культурологічної компетентності курсантів на всіх етапах дослідження; *педагогічний експеримент* (констатувальний та формувальний етапи) – з метою перевірки ефективності впровадження розробленої моделі в освітній процес закладів вищої військової освіти; *методи математичної статистики* (χ^2 -критерію кутового перетворення Фішера та t-критерію Стюдента) – для проведення аналізу отриманих результатів на основі встановлення кількісних показників оцінювання досліджуваного явища та підтвердження їх вірогідності.

Організація та основні етапи дослідження. Дослідження проводилося впродовж 2011–2019 років та охопило чотири етапи науково-педагогічного пошуку.

На першому етапі – *теоретико-аналітичному* (2011–2013 рр.) – проаналізовано вітчизняну та зарубіжну наукову філософську, психологічну, педагогічну, методичну, акмеологічну літературу та нормативні документи; вивчено стан, актуальні проблеми культурологічної підготовки курсантів; охарактеризовано досвід роботи науково-педагогічного складу та командирів курсантських підрозділів в окресленому напрямі; визначено мету, завдання, об'єкт, предмет та систематизовано базові поняття; розроблено програму дослідницько-експериментальної роботи.

На другому етапі – *пошуково-діагностичному* (2014–2015 рр.) – обґрунтовано структурні компоненти культурологічної компетентності майбутніх офіцерів на засадах акмеологічного підходу; розроблено авторську

модель її формування; визначено відповідні критерії, показники та рівні; проведено констатувальний етап експерименту.

На третьому етапі – *дослідно-експериментальному* (2015–2018 рр.) – створено умови та впроваджено авторську модель шляхом реалізації відповідної технології та досліджено її вплив на формування культурологічної компетентності військового фахівця.

На четвертому етапі – *завершально-узагальнюючому* (2018–2019 рр.) – систематизовано результати формувального етапу експерименту; сформульовано загальні висновки та рекомендації; визначено перспективи наукового пошуку.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота проводилася на базі військових частин А0876 (м. Житомир), А1910 (м. Житомир), А0508 (м. Броди, Львівська область), Житомирського військового інституту імені С. П. Корольова, Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, Національної академії сухопутних військ імені Петра Сагайдачного. Загалом на різних етапах експерименту було задіяно 473 особи: 130 офіцерів радіотехнічних спеціальностей, 46 викладачів закладів вищої військової освіти та 297 курсантів (майбутніх офіцерів радіотехнічних спеціальностей). Контрольні групи налічували 151 курсанта, експериментальні – 146.

Наукова новизна та теоретичне значення дослідження полягає в тому, що:

вперше системно представлено багатокомпонентну структуру та зміст культурологічної компетентності майбутніх офіцерів радіотехнічних спеціальностей на засадах акмеологічного підходу, що вміщує мотиваційно-ціннісний, інформаційно-когнітивний, інтерактивно-діяльнісний та особистісно-корегувальний компоненти; обґрунтовано авторську модель формування зазначеної компетентності в акмеологічному культуровідповідному середовищі, яка включає такі структурні блоки: концептуально-цільовий, змістовий, операційний, результативно-оцінний;

розроблено поетапну технологію реалізації авторської моделі (діагностувальний, проєктувальний, організаційно-навчальний, контрольний-рефлексивний етапи); визначено критерії (мотиваційний, пізнавальний, поведінковий, рефлексивний), їх показники та охарактеризовано рівні (початковий, середній, достатній, високий) розвитку культурологічної компетентності; теоретично обґрунтовано педагогічні умови впровадження акмеологічного підходу в процес формування культурологічної компетентності майбутніх офіцерів радіотехнічних спеціальностей (оновлення змісту освіти, забезпечення психолого-педагогічної підтримки культурологічного розвитку курсантів, реалізація самостійно розроблених проєктів навчання майбутніх офіцерів, поєднання традиційних навчальних технологій з інноваційними);

удосконалено сутність культурологічної підготовки на засадах акмеологічного підходу (уточнено поняття «культура», «підготовка», «культурологічна підготовка майбутніх фахівців», «культурологічна підготовка майбутніх офіцерів радіотехнічних спеціальностей», «культурологічна компетентність майбутніх офіцерів радіотехнічних спеціальностей», «акмеологічне культуровідповідне середовище»), а також зміст, форми, методи формування досліджуваної компетентності;

подальшого розвитку набули положення щодо впровадження в освітній процес закладів вищої військової освіти сучасних форм, методів і технологій культурологічної підготовки майбутніх офіцерів радіотехнічних спеціальностей на засадах акмеологічного підходу.

Практичне значення дослідження полягає у впровадженні та експериментальній перевірці ефективності технології акмеологічного супроводу культурологічної підготовки курсантів-радіотехніків, а також авторського спецкурсу «Культурологічна підготовка майбутніх офіцерів радіотехнічних спеціальностей в акмеологічному культуровідповідному середовищі», які можуть слугувати у якості методичних рекомендацій для забезпечення культурологічної підготовки майбутніх офіцерів у закладах

вищої військової освіти, розробки та змістового збагачення програм таких дисциплін, як «Культурологія», «Історія української культури та українського війська», «Історія України», «Курс лідерства», «Українська мова за професійним спрямуванням», «Іноземна мова» в контексті вирішення проблеми становлення та розвитку культурологічної компетентності майбутнього офіцера.

Результати дослідження **впроваджено** в освітній процес Житомирського військового інституту імені С. П. Корольова (акт № 12/06 від 15.06. 2018 р.), Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба (акт № 74/08 від 30.08. 2018 р.), Національної академії сухопутних військ імені Петра Сагайдачного (акт № 3238 від 30.05. 2019 р.).

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дисертаційної роботи доповідалися та обговорювалися на науково-практичних конференціях та семінарах, зокрема, *міжнародних*: «Methodology and Culture Seminar» (USA, Taxes, San Antonio, 2011, очна), «Військова освіта і наука: сьогодення та майбутнє» (Житомир, 2012, очна), «Формування духовно-моральних цінностей у дітей та молоді» (Вінниця, 2014, заочна), «Modern Society Cooperation and Partnerships» (Poland, Warsaw, 2017, заочна), «Актуальні проблеми технологічної і професійної освіти» (Глухів, 2018, заочна), «Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми» (Вінниця, 2018, заочна), «Testing Military Personnel According to STANAG 6001 System in the Framework of DEEP Program» (Bulgaria, Varna, 2019, очна), «Весняні наукові читання – 2019» (Вінниця, 2019, заочна), «Міжнародні наукові дослідження: інтеграція науки та практики як механізм ефективного розвитку» (Київ, 2019, заочна), «Сучасний рух науки» (Дніпро, 2019, заочна); *всеукраїнських*: «Тридцять четверта науково-практична міжвузівська конференція, присвячена Дню університету» (Житомир, 2009, очна), «Актуальні проблеми вищої професійної освіти України» (Київ, 2012, заочна), «Естетичне виховання дітей та молоді» (Житомир, 2012, очна);

науково-методичних семінарах кафедри педагогіки, професійної освіти та управління освітніми закладами (2011–2019 рр.).

Публікації. Основні положення й результати дослідження відображено у 20 публікаціях, з них – 6 статей у провідних наукових фахових виданнях України, 1 – у зарубіжному фаховому періодичному виданні, 7 публікацій у матеріалах конференцій, 6 – у науково-методичних збірниках.

Структура дисертації відповідає логіці наукового дослідження та складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного з них, загальних висновків, додатків, списку використаних джерел. Текст роботи ілюстрований 24 таблицями та 14 рисунками. Загальний обсяг роботи – 395 сторінок, основний зміст дисертації – 186 сторінок. До списку використаних джерел включено 317 найменувань, з яких 47 – іноземною мовою.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ РАДІОТЕХНІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ НА ЗАСАДАХ АКМЕОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ

1.1. Базові характеристики культурологічної підготовки майбутніх фахівців в умовах закладів вищої освіти

Однією з актуальних проблем морально-психологічного забезпечення Збройних Сил України в умовах загрози національній безпеці країни стає культурологічна підготовка майбутніх офіцерів, що передбачає створення відповідних умов у закладах вищої військової освіти для розвитку духовності, формування всебічно розвиненої, освіченої, соціально активної особистості, здатної до самовдосконалення. Одним із головних напрямів такої діяльності є виховання в курсантів почуття власної гідності й відповідальності, патріотизму через звернення до традицій і глибинних джерел культури. Найкращі культурологічні традиції попередніх поколінь повинні бути відроджені й посилені в нових умовах, адже висока загальна культура військовослужбовця є важливим чинником національної безпеки.

Удосконалення культурологічної підготовки майбутніх офіцерів радіотехнічних спеціальностей пов'язане з усвідомленим сходженням до високого рівня культурологічної компетентності та професійної майстерності. Це стає можливим за умов впровадження нового та перспективного акмеологічного підходу в систему вищої освіти.

Для визначення логіки наукового пошуку за наявності трьох понятійних просторів («культурологічна підготовка», «майбутні офіцери радіотехнічних спеціальностей», «акмеологічний підхід») першочерговим завданням актуалізованого дослідження є побудова його загальної стратегії. Для цього ми звернемося до різнорівневої методології наукового пізнання, що відображає діалектичний зв'язок загального, особливого й одиничного в межах акмеологічного підходу до культурологічної підготовки курсанта-радіотехніка. На рівні *загальнофілософської методології* ця проблема

розглядається як загальна й передбачає врахування загальних тенденцій культурологічної підготовки майбутніх фахівців в умовах конкретного соціального замовлення та з урахуванням соціокультурних передумов формування особистості. *Загальнонауковий (конкретнометодологічний) рівень* детермінує специфіку професійної підготовки офіцера радіотехнічної спеціальності з урахуванням соціокультурних умов (діалектична категорія «особливе»). На рівні *конкретної методики* (діалектична категорія «одиничне») згідно з предметом нашого дослідження ми розглядаємо проблему культурологічної підготовки майбутніх офіцерів в контексті акмеологічного підходу.

Побудова концептуальних положень культурологічної підготовки майбутніх офіцерів радіотехнічних спеціальностей на засадах акмеологічного підходу вимагає насамперед уточнення змісту базового понятійного апарату. Слід врахувати вимоги, що висуваються до термінів: об'єктивність, цілісність у системно-функціональному значенні, однозначність (мати чітко окреслені межі); врахування сформованих традицій, особливостей процесуальної та продуктивної сторони явища; перспективи розвитку поняття, термінологію суміжних наук¹.

Побудова тезауруса дослідження повинна ґрунтуватися на типологічних характеристиках об'єкта дослідження, представляти компонентний склад базових термінів та взаємозв'язків між ними².

У ході визначення категорійно-понятійного апарату дослідження ми послуговувалися працями М. Вікуліної³, яка пропонує головними принципами створення понятійно-термінологічного апарату вважати: системність, історизм, інтегративність, повноту та цілісність, контекстність, автономність, надпредметну спрямованість, узгодженість.

¹Шахов, В. І. 2007. *Базова педагогічна освіта майбутнього вчителя: загальнопедагогічний аспект*: [монографія]. Вінниця: ВДПУ, с.11.

²Безрукова, В. С. 1990. Педагогическая интеграция: сущность, состав, механизм реализации. В: В. С. Безрукова. *Интеграционные процессы в педагогической теории и практике*. Свердловск, с. 5–26.

³Вікуліна, М. А. 2001. *Понятийный аппарат педагогики и образования*: сб. науч. тр. Вып. 4. Екатеринбург: Изд-во „СВ-96”.

Загальні орієнтири наукового обґрунтування поняття «культурологічна підготовка» окреслюються його лексичним значенням, що походить від поєднання слів «культура» та «підготовка».

Культура – явище складне, яке інтегрує багато сторін людської діяльності та соціального буття. Вперше слово «культура» з'явилося в латинській мові, воно походило від слова «colere», яке мало такі значення, як «обробляти», «доглядати», «культивувати».

Римський філософ та оратор Марк Тулій Цицерон (106–43 рр. до н.е.) у своїх «Тульських бесідах» слово «культура» вживає в переносному значенні, називаючи філософію «культурою душі» (*cultura animi*) – «обробка, удосконалення душі»⁴. Поступово поняття «культура» поширюється на такі сфери людської діяльності, як виховання, навчання, тобто вдосконалення самої людини.

Широко вживаним поняття культури стає в епоху Просвітництва, коли культура тлумачиться і як штучне, породжене людською діяльністю перетворення природи, і як вищий прояв людського буття, пов'язаний, передусім, з людським духом. Саме від просвітників XVIII ст. йде протиставлення «культура – натура», тобто «культура – природа». Поняттям культури позначалися у той час всі досягнення духовної культури людей, насамперед, наукові знання, мистецтво, моральна досконалість і все те, що називали тоді освіченістю. Цим терміном називали все створене людиною на противагу натуральному, природному⁵.

У XIX ст. обсяг нагромаджених знань про культуру досяг такого рівня, коли виникла необхідність їх теоретичного оформлення згідно з вимогами наукового мислення. Починають виникати перші концепції культури, що пояснюють її формування, механізми функціонування, позначаючи ту межу, коли можна говорити про культурологію як науку. Суттєвий внесок в осмислення феномену культури здійснили представники різних

⁴ *Философский словарь*. 2006. К.; А.С.К., с. 252

⁵ Видт, И.Е., 2002. *Культурологические основы образования*. Тюмень: ТГУ, с.6.

філософських шкіл, зокрема – марксизму, «філософії життя». Завдяки роботам А. Шопенгауера, Ф. Ніцше, К. Маркса культуру почали розглядати як особливий феномен, що характеризується власними законами розвитку. Саме в цей час сформувався новий напрям досліджень – філософія культури.

«Людина ХХ століття опинилася в новому для неї предметному середовищі. Якщо в період свого зародження поняття «культура» означало «другу» природу, природу рукотворну, яка існує поряд із природою «першою», нерукотворною, то в ХХ ст. ця «друга» природа вже давно стала і першою, і останньою»⁶.

Філософи зауважують, що в середині ХХ століття спостерігається рух до нового історичного типу культури – антропоцентричного; і цьому існує багато підтверджень: поява в центрі уваги юридичної думки питання про «права людини»; формування таких філософських учінь, як антропологізм, екзистенціалізм; перехід ролі лідера у світі наук від природознавства й математики до гуманітарних дисциплін; звернення до проблем особистості в літературі та мистецтві⁷. В історії світової культури настає період становлення культури антропоцентричного типу, коли феномен людини розглядається з нових, багатовимірних позицій, де людина постає творцем культури. Саме принцип антропоцентризму робить новий внесок у збагачення поняття «культура».⁸

Отже, динаміка взаємовідносин культури та людини виявляється в тому, що в різні періоди свого життя людина освоює та розвиває через життєдіяльність різні аспекти культури: матеріальний, технологічний, сенситивний, художній, духовний, чуттєво-емоційний. Залежно від рівня культури в самій людині в ній превалює та або інша позиція щодо культури:

⁶ Колесникова, И.А., 1991. *Теоретико-методологическая подготовка учителя к воспитательной работе в цикле педагогических дисциплин*. Доктор наук. Ленинград, с.51.

⁷ Ильенков, Э.В. 1991. *Философия и культура*. М.: Политиздат, с.74.

⁸ Иванова, Т. В., 2005. *Культурологическая подготовка будущего учителя*: [монография]. К.: ЦВП, с.15.

споживча, креативна, творча, новаторська, відтворювальна. Але за будь-яких обставин культура постає могутнім фактором розвитку людини, її соціалізації та індивідуалізації, чинником розвитку духовної сфери, що передбачає створення особливого світу цінностей, формує й задовольняє наші інтелектуальні та емоційні потреби. Духовна культура – це продукт суспільного розвитку, її основне призначення полягає в продукуванні свідомості⁹.

У науковій літературі сформувалося ряд теоретичних підходів до визначення терміна «культура»^{10 11 12 13 14 15 16 17}: *філософський (матеріалісти)* (сукупність матеріальних артефактів і нематеріальних ідей, інститутів, звичаїв та ідеалів (Ф. Боас, Б. Малиновський)); *філософський (ідеалісти)* (набір концептуальних норм і стереотипів поведінки, але не артефактів, що їх втілюють (А. Кребер, К. Осгуд, П. Сорокін, К. Уіслер, Дж. Форд, В. Шмідт, О. Шпенглер)); *соціологічний* (продукт соціалізації людини (Е. Дюркгейм, Б. Малиновський, А. Радкліф-Браун, Е. Тайлор)); *психологічний підхід* (сукупність взірців поведінки та діяльності (Р. Бенедикт, А. Кардінер, М. Мід, Е. Сепір)); *діяльнісний* (спосіб формування людини як

⁹ Иванова, Т. В., 2005. *Культурологическая подготовка будущего учителя*: [монография]. К.: ЦВП, с.15.

¹⁰ Бованенко, О.О., 2016. Аналіз різних наукових підходів до визначення поняття «культура» у працях вітчизняних і зарубіжних дослідників. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*. Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Випуск 22. К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, с. 3-10

¹¹ Герчанівська, П. Е. 2006. *Культурологія*: навч. посіб. для дистанційного навчання. К.: Університет «Україна», с.31-36

¹² Воропаєва, В. Г., 2012. Культура як предмет соціально-філософського дискурсу. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*, вип. 51. Запоріжжя: ЗДІА, с. 177-190.

¹³ Исаев, И. Ф. 2002. *Профессионально-педагогическая культура преподавателя*: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. М.: Издательский центр «Академия».

¹⁴ Каган, М. С. *Синергетика и культурология*. [online]. Режим доступу: <http://www.countries.ru/library/texts/kagan.htm> [Дата звернення 13 грудня 2018].

¹⁵ Каган, М. С. 2003. *Введение в историю мировой культуры*. Кн.1. СПб.

¹⁶ Кертман, Л. Е., 1973. К методологии изучения культуры и критике её идеалистических концепций. *Новая и новейшая история*. № 3 [online]. Режим доступу: <http://www.countries.ru/library/theory/definition.htm> [Дата звернення 11 грудня 2018].

¹⁷ Князева, Е. Н. *Синергетический вызов культуре* [online]. Режим доступу: http://sky.kuban.ru/socio_etno/iphRAS/~miffs/knyaze~1.htm [Дата звернення 13 грудня 2018].

суб'єкта культурно-історичного процесу та спосіб людської діяльності (М. Каган, Е. Маркарян)); *антропологічний* (все, що створено людством і характеризує його життя в певних історичних умовах (Ф. Боас, Д. Бідні, Дж. Фейблман, А. Кребер, А. Радкліф-Браун, Е. Тайлор, Л. Уайт)); *семіотичний* (сукупність знакових систем (Е. Кассіерер, С. Лангер, К. Леві-Строс)); *аксіологічний* (сукупність матеріальних і духовних цінностей)) (О. Арнольдов, І. Громов, Ю. Єфімов, В. Малахов, В. Тугарінов, Н. Чавчавадзе); *особистісно орієнтований* (головна умова розвитку особистості (Є. Бондаревська, І. Зязюн, А. Маслоу, С. Подмазін); *синергетичний* (саморух, саморозвиток, хоча і сприймає вплив зміненого середовища (О. Бочкарьов, В. Виненко, С. Клепко, В. Кушнір).

Чисельність і різноманітність дефініцій культури, що побутують у сучасній філософській, соціологічній і культурологічній літературі, ймовірно, свідчать про те, що таке складне явище, як культура, не вдається визначити за допомогою однієї дефініції. Сьогодні універсального визначення культури, яке задовільнило б усіх, не існує і навряд чи воно можливе.

На противагу інших наук, що досліджують окремі аспекти культури, культурологія вивчає питання інтегративного, найбільш загального характеру – розвиток, існування й зміни культури як цілісного феномену. Водночас, предметом культурології є не вся культура – це під силу лише усієї сукупності соціальних наук. Культурологія постає як універсальна методологічна основа дослідження культури як цілісної системи. Попри відсутність універсального підходу до визначення поняття культури в різних напрямках культурологічного дослідження, все ж таки чітко простежується спроба узагальнити предметну галузь пізнання.

Доцільно виділити низку функцій культури, які можна назвати фундаментальними, що визнаються всіма педагогічними, соціальними науками та філософією (рис. 1.1):

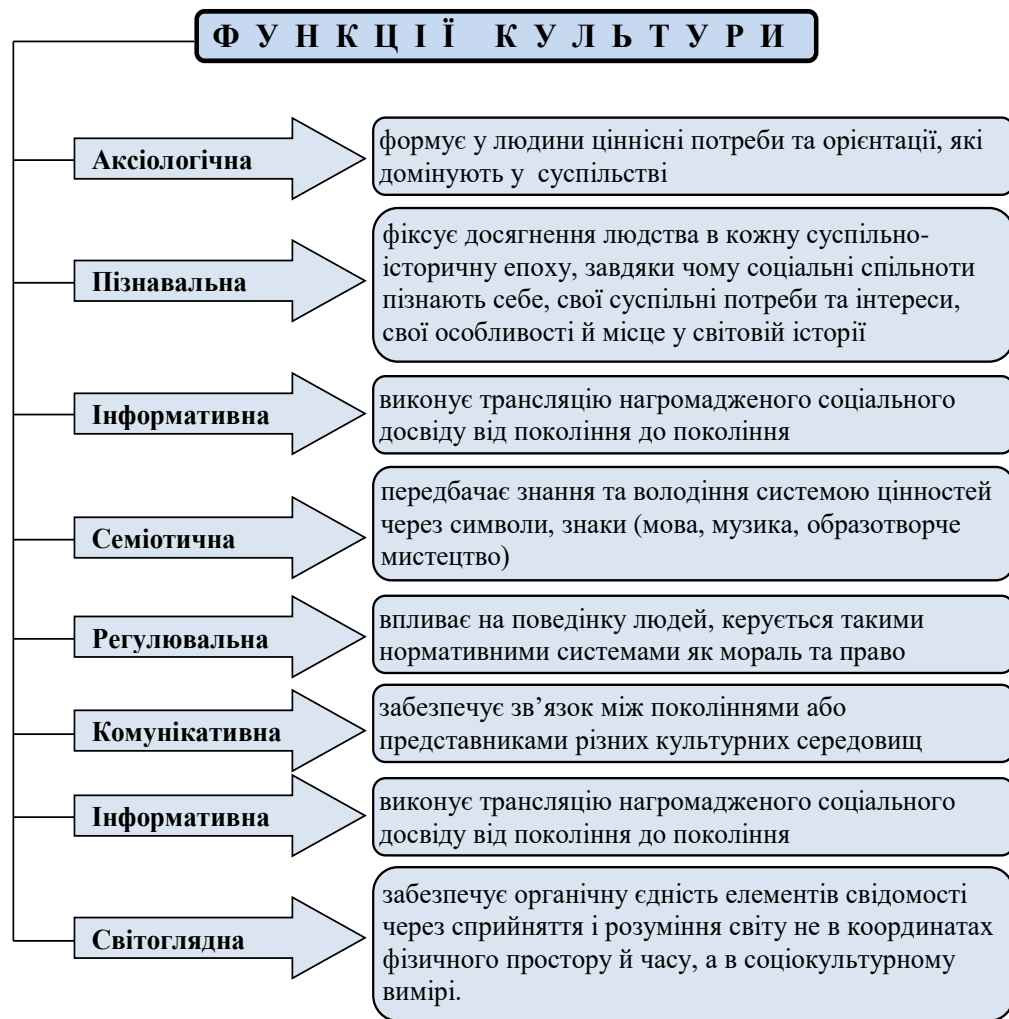

Рис.1.1. Функції культури

Дослідження наукової літератури свідчить про тісний зв'язок терміна «культура» з терміном «особистість». Цей зв'язок повною мірою зберігається й розкривається в сучасних філософських, педагогічних, психологічних дослідженнях, зокрема в гуманістичному напрямі педагогіки та психології. Так, Г. Балл і В. Медінцев¹⁸ визначають особистість як «втілення або, точніше, буття культури в людському індивіді»; як таку якість особистості, яка дозволяє їй бути відносно автономним та індивідуально своєрідним суб'єктом культури. Відповідно культура визначається як «місце перебування і перетворення особистості».¹⁹

¹⁸ Балл. Г.О., Медінцев В.О., 2011. Особистість як індивідуальний модус культури і як інтегративна якість особи. *Горизонти освіти*, № 3, с. 7–14.

¹⁹ Батракова, С.Н., 2004. Методологические проблемы становления педагогического процесса формирования целостной личности. *Мир психологии*, № 4, с. 183-193.

На підставі аналізу наукової літератури робимо висновок про те, що з одного боку, культура трактується як суспільне явище, як необхідна умова існування людини, як продукт її творчої діяльності; з іншого боку – як особистісне явище, адже поняття «культура» і «особистість» взаємозумовлені. Людина є особистістю тією мірою, якою вона залучена до соціокультурного життя.

Отже, культура – явище полісемантичне. Враховуючи вищезазначене, узагальнимо зміст поняття «культури» у вигляді схеми (рис. 1.2):

Рис.1.2. Зміст поняття «культура» в межах дисертаційного дослідження

Аналіз наукової літератури дозволяє сформулювати власне визначення культури. Термін «культура» трактуємо як суспільно-історичне явище, що, з одного боку, є надбанням суспільства (ступінь цивілізованості, інтелектуального розвитку, гуманістичного світогляду як набута сукупність знань, матеріальних та духовних цінностей, норм поведінки, системи

комунікацій, значущих ідей, звичаїв, традицій, які виробляються в процесі життєдіяльності суспільства), з іншого – особистісною якістю (рівень освоєння суб'єктом матеріальних та духовних цінностей, норм поведінки, системи комунікацій та уміння застосовувати їх у процесі соціокультурної взаємодії).

Простежимо в науковій літературі сутність поняття «підготовка» в системі освіти. Так, у тлумачному словнику української мови цей термін розглядається як запас знань, навичок, досвід, набутий у процесі навчання, практичної діяльності. Також зазначається, що це поняття походить від слова «підготувати», сутнісними значеннями якого є «результат навчання, результат процесу надання необхідних знань».²⁰

У педагогічній енциклопедії «підготовка» тлумачиться як сукупність спеціальних знань, умінь й навичок, якостей, трудового досвіду й норм поведінки, які забезпечують можливість успішної роботи з визначеної професії; як процес повідомлення відповідних знань й умінь²¹.

У великій радянській енциклопедії знаходимо визначення – сукупність спеціальних знань, умінь та навичок, що дозволяють виконувати роботу в певній галузі діяльності.²²

Педагогічний словник тлумачить «підготовку» як формування та збагачення настанов, знань та вмінь, які необхідні індивіду для адекватного виконання специфічних завдань²³.

В енциклопедії професійної освіти сенс поняття «підготовка» розкривається у двох його значеннях: як навчання, тобто як деякий спеціально організований процес формування готовності до виконання майбутніх завдань, та як готовність, під якою розуміють наявність

²⁰ Словник української мови: в 11 томах. 1975. Том 6. Київ: Наукова думка.

²¹ Прохорова, А. М. 1999. *Российская педагогическая энциклопедия*. М.: Науч. изд-во «Большая Российская энциклопедия».

²² Кудрицкий, А. В. и др. 1989. *Украинский советский энциклопедический словарь*. К.: Глав. ред. УСЭ.

²³ Ярмаченко, М. Д. 2001. *Педагогічний словник*. К.: Пед. думка.

компетенції, знань, умінь та навичок, що необхідні для успішного виконання певної сукупності завдань.²⁴

Українська дослідниця М. Васильєва під терміном «підготовка» розуміє процес формування, удосконалення знань, умінь, навичок, якостей особистості, необхідних для виконання діяльності, що здійснюється в ході навчання, самоосвіти або професійної освіти²⁵.

Отже, робимо висновок, що зміст поняття «**підготовка**» в системі освіти розкривається у двох його значеннях: як спеціально організований *освітній процес*, що передбачає формування готовності до виконання майбутніх завдань, та як *готовність*, під якою розуміють наявність компетентностей, компетенцій, знань, умінь та навичок, необхідних для успішного виконання певної сукупності завдань у певній сфері діяльності.

Дослідимо сутність поняття «культурологічна підготовка майбутнього фахівця». Питання теорії й практики культурологічної підготовки в системі сучасної освіти розглядали дослідники О. Анісімова²⁶, В. Болгаріна²⁷, М. Боровик²⁸, Т. Вінник,²⁹ О. Воронцова³⁰, С. Дичковський³¹, О. Зеленська³², В. Маслов³³, Т. Мельничук³⁴, В. Одінцов, М. Якубовська³⁵ та ін.

²⁴ Батышев, С. Я. 1999. *Энциклопедия профессионального образования в 3 – х т.* Т. 2.

²⁵ Васильєва, М., 2003. *Теоретичні основи деонтологічної підготовки педагога*. Кандидат наук. Харківський держ. педагогічний ун-т ім. Г.С.Сковороди.

²⁶ Анисимова, Е. В., 2006. *Совершенствование культурологического образования студентов гуманитарного вуза*. Кандидат наук. Нижегородский государственный архитектурно-строительный университет.

²⁷ Болгаріна, В., 2003. Культурологічний підхід як імператив управління школою. *Освіта і управління*. Т. 6, № 3, с. 29–34.

²⁸ Боровик, М. Г., 1997. *Системно-культурологические основы изучения гуманитарных предметов в школе*. Кандидат наук. Санкт-Петербург.

²⁹ Вінник, Т. О., Одінцов В. В., 2015. Культурологічна підготовка студентів ВНЗ в інформаційному суспільстві. *Інформаційні технології в освіті*, № 25. Херсон: ХДУ, с. 27-38.

³⁰ Воронцова, О.Г., 2014. *Культурологическая подготовка в вузе менеджеров по связям с общественностью к имиджеформирующей деятельности*. Кандидат наук. Марийский государственный университет.

³¹ Дичковський, С. І., 2009. *Педагогічні засади культурологічної підготовки майбутніх інженерів засобами дистанційного навчання*. Кандидат наук. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова.

³² Зеленская, Е. П., 2016. Культурологическая подготовка в системе профессионального обучения курсантов вузов МВД Украины. *Наука и мир*, №06 (34), том 3. Волгоград: Научное обозрение, с.60-61.

³³ Маслов, В. С. 1997. *Теорія і практика культурологічної підготовки слухачів*: [монографія]. К.: «Лотос».

На думку В. Маслова³³ культурологічна підготовка – це цілеспрямований, гармонійний, творчий педагогічний процес формування готовності до здійснення культурологічної функції освітньої діяльності з позицій суб'єкт-суб'єктного підходу, який передбачає оволодіння студентами вищих навчальних закладів історико-теоретичними знаннями, вміннями й навичками в галузі загальнолюдської та національної культури, а також мистецтва; розвиток світоглядних компонентів, конструкцій; надбання естетичних і моральних якостей; застосування в роботі методичних умінь. Культурологічна підготовка має «наскрізний» характер, охоплює всі ланки навчально-виховного процесу, життя й побуту.

О. Зеленська³⁶ культурологічну підготовку ототожнює зі сформованою якістю особистості, що дозволяє суб'єкту: відчувати себе об'єктом (та, на нашу думку, суб'єктом) культурно-історичного процесу; бути всебічно освіченим, мати знання з різноманітних галузей науки та мистецтва; розуміти закономірності розвитку культури як процесу зі створення, збереження й трансляції загальнолюдських цінностей; розумітися на звичаях, духовних цінностях не тільки своєї нації, а й інших народів; вміти спілкуватися в сучасному світі, оперувати компонентами й образами різних культур.

Т. Мельничук³⁷ визначає культурологічну підготовку як складну й багаторівневу систему змістово-теоретичного (зміст відповідає меті, завданням, діяльності конкретного напрямку підготовки фахівців) й організаційно-методичного забезпечення (форми, методи, принципи, рівні, критерії) формування готовності до культуровідповідної професійної діяльності, що здійснюється в процесі оволодіння знаннями з методології,

---

³⁴ Мельничук, Т. Ф., 2010. Мельничук, Т. Ф., 2010. *Педагогічні умови культурологічної підготовки майбутніх фахівців агротехнологічного спрямування*. Кандидат наук. Чернігівський національний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка.

³⁵ Якубовська М., 2014. Культурологічна підготовка як один із засобів формування творчої індивідуальності майбутнього фахівця. *Навчання і виховання обдарованої дитини*, вип. 2, с. 67-70.

³⁶ Зеленская, Е. П., 2016. Культурологическая подготовка в системе профессионального обучения курсантов вузов МВД Украины. *Наука и мир*, №06 (34), том 3. Волгоград: Научное обозрение, с.147.

³⁷ Мельничук, Т. Ф., 2010. *Педагогічні умови культурологічної підготовки майбутніх фахівців агротехнологічного спрямування*. Кандидат наук. Чернігівський національний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка., с.39.

історії та теорії світової і національної культури, культурно-мистецькими вміннями та навичками.

С. Дичковський³⁸, що досліджує культурологічну підготовку майбутнього інженера в закладі вищої технічної освіти, вважає, що досліджуване явище є системою культурологічних знань, умінь, особистісних якостей та досвіду; культурологічною компетентністю; культурологічною підготовленістю; теоретичною й практичною готовністю. М. Якубовська³⁹ – розглядає у двох площинах: як метод виховання (впровадження культурологічного підходу) і як зміст (розвиток особистості через культуру шляхом передачі та трансляції культурних знань, умінь, досвіду та цінностей).

На думку М. Боровик⁴⁰ під культурологічною підготовкою розуміють планомірний освітній процес, який ґрунтується на засадах культуровідповідності, гуманізації і гуманітаризації освітнього процесу, діалогової суб'єкт-суб'єктної взаємодії; посилення в навчальних планах дисциплін культурологічного циклу, що спрямовані на духовний розвиток майбутнього фахівця, теоретичну й практичну підготовку до культурологічної діяльності; використання в освітньому процесі національних культурних цінностей, збагачення змісту кращими зразками світової культури, оволодіння знаннями, вміннями й навичками, використання їх у професійно-педагогічній діяльності; створення культуровідповідного середовища розвитку майбутнього фахівця; культурологічної діяльності у позааудиторний час.

У дод. А (табл. 2) представлено результати контент-аналізу поняття «культурологічна підготовка» за смисловими категоріями та ключовими словами (розгорнуту таблицю наведено в дод. А (табл. 1)).

³⁸ Дичковський, С. І., 2009. *Педагогічні засади культурологічної підготовки майбутніх інженерів засобами дистанційного навчання*. Кандидат наук. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова.

³⁹ Якубовська, М., 2014. Культурологічна підготовка як один із засобів формування творчої індивідуальності майбутнього фахівця. *Навчання і виховання обдарованої дитини*, вип. 2, с. 67-70.

⁴⁰ Боровик, М. Г., 1997. *Системно-культурологіческие основы изучения гуманитарных предметов в школе*. Кандидат наук. Санкт-Петербург.

Аналіз змісту визначень, які підлягали контент-аналітичному дослідженню довів, що, насамперед, культурологічна підготовка розглядається як «освітній процес». Таку категорію для визначення використали 26 авторів (Ю. Анікін, О. Анісімова⁴¹, Т. Вінник⁴², Л. Воронкова⁴³, О. Воронцова⁴⁴, С. Дичковський⁴⁵, Е. Ємеліна⁴⁶, І. Зайцева⁴⁷, О. Зеленська⁴⁸, Т. Іванова⁴⁹, Л. Коломийченко⁵⁰, Т. Кузьміна⁵¹, Г. Кутузова⁵², Ю. Малюнін, В. Маслов⁵³, Т. Мельничук⁵⁴, В. Міщанчук⁵⁵, О. Музальов⁵⁶,

⁴¹ Анісімова, Е. В., 2006. *Совершенствование культурологического образования студентов гуманитарного вуза*. Кандидат наук. Нижегородский государственный архитектурно-строительный университет.

⁴² Вінник, Т. О., Одінцов В. В., 2015. Культурологічна підготовка студентів ВНЗ в інформаційному суспільстві. *Інформаційні технології в освіті*, № 25. Херсон: ХДУ, с. 27-38.

⁴³ Воронкова, Л. П. и др. 1996. *Культурологическое образование в университетах России*. М.: Высш. школа.

⁴⁴ Воронцова, О. Г., 2014. *Культурологическая подготовка в вузе менеджеров по связям с общественностью к имиджеформирующей деятельности*. Кандидат наук. Марийский государственный университет.

⁴⁵ Дичковський, С. І., 2009. *Педагогічні засади культурологічної підготовки майбутніх інженерів засобами дистанційного навчання*. Кандидат наук. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова.

⁴⁶ Емелина, Э. Е., 1997. *Содержание культурологической подготовки социального педагога в среднем профессиональном учебном заведении гуманитарного профиля*. Кандидат наук. Казань.

⁴⁷ Зайцева, І. В., 2015. Культурологічний компонент професійної освіти в сучасному університеті. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Серія: Філологічні науки, вип. 38. Кам'янець-Подільський: КПНУ, с. 392-395.

⁴⁸ Зеленская, Е. П., 2016. Культурологическая подготовка в системе профессионального обучения курсантов вузов МВД Украины. *Наука и мир*, №06 (34), том 3. Волгоград: Научное обозрение, с.60-61.

⁴⁹ Иванова, Т. В., 2005. *Культурологическая подготовка будущего учителя*: [монография]. К.: ЦВП.

⁵⁰ Коломийченко, Л.В., Милютин Ю.В., Аникин Ю.В., 2016. Основные ориентиры подготовки курсантов военных вузов в культурологической парадигме образования. *Ученые записки университета имени П.Ф. Лесгафта*, № 1 (131). [online] Режим доступа: <http://lesgaft-notes.spb.ru/ru/node/8434>. [Дата звернення 12 грудня 2016].

⁵¹ Кузьмина, Т. В., 2002. *Культуротворческая среда как фактор саморазвития педагогического коллектива образовательного учреждения*. Кандидат наук. Тобольск.

⁵² Кутузова, Г. І., 2009. Актуальні проблеми культурологічної підготовки студентів університетів. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки*, № 19, с. 9–12.

⁵³ Маслов, В. С. 1997. *Теорія і практика культурологічної підготовки слухачів*: [монографія]. К.: «Лотос».

⁵⁴ Мельничук, Т. Ф., 2010. *Педагогічні умови культурологічної підготовки майбутніх фахівців агротехнологічного спрямування*. Кандидат наук. Чернігівський національний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка.

⁵⁵ Міщанчук, В. М., 2015. Культурологічний підхід до музично-виконавської підготовки майбутніх учителів музики. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 14: Теорія і методика мистецької освіти. Вип. 18. Київ, с. 159-163.

⁵⁶ Музальов, О., 2003. Культурологічна підготовка учнів професійно-технічних навчальних закладів. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. № 1, с. 69-79.

Л. Настенко⁵⁷, В. Одінцов, Н. Підбуцька⁵⁸, Ю. Смолянко⁵⁹, О. Ходань⁶⁰, М. Якубовська⁶¹, R. Bean⁶², D. H. Hymes⁶³). Значущість розподілу окресленої категорії у визначеннях поняття «культурологічна підготовка» складає 22,6 %, що є найвищим показником. Також цей термін розкриває такі аспекти як: «гармонійний розвиток» 18 авторів (Є. Бондаревська⁶⁴, Т. Григоренко⁶⁵, Т. Іванова⁶⁶, О. Ісаєва⁶⁷, О. Коваленко⁶⁸, О. Костенко⁶⁹, А. Лесневська⁷⁰, Л. Маслак⁷¹, В. Медведєва⁷², А. Москаленко⁷³, Н. Овчаренко⁷⁴, О. Олійник⁷⁵,

⁵⁷ Настенко, Л. Г., 2002. *Педагогічні умови культурологічної підготовки майбутнього вчителя*. Кандидат наук. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ.

⁵⁸ Підбуцька, Н. В., 2009. Особливості професійної культури майбутнього інженера. *Наукові праці ДонНТУ*. Сер.: Педагогіка, психологія і соціологія. Вип. 3. Донецьк: ДонНТУ, с. 187-190.

⁵⁹ Смолянко, Ю. М., 2016. Спецкурс "Формування професійної культури майбутнього вихователя дошкільного навчального закладу" як засіб підвищення професіоналізму. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету*. Серія: Педагогічні науки. Вип. 135. Чернігів, с. 129-132.

⁶⁰ Ходань, О., 2008. Морально-етична культура офіцера: педагогічний аспект. *Вісник Львівського Університету*. Серія педагогічна. Вип. 23. Львів, с. 148-156.

⁶¹ Якубовська, М., 2014. Культурологічна підготовка як один із засобів формування творчої індивідуальності майбутнього фахівця. *Навчання і виховання обдарованої дитини*, вип. 2. Київ, с. 67-70.

⁶² Bean, R. 2006. Cross-Cultural Competence and Training in Australia. *Diversity Factor*, 14(1), pp. 14-22.

⁶³ Hymes, D. H., 1971. *On communicative competence*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

⁶⁴ Бондаревская, Е. В., 1998. Ценностные основания личностно-ориентированного образования. *Педагогика*, №4. С. 29-36.

⁶⁵ Григоренко, Т., 2015. Роль освітньо-комунікативного середовища ВНЗ у підготовці майбутніх вчителів-філологів. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*. Вип. 2, ч. 2. Умань: ФОП Жовтий О. О., с. 109-116.

⁶⁶ Иванова, Т. В., 2005. *Культурологическая подготовка будущего учителя*: [монография]. К.: ЦВП.

⁶⁷ Ісаєва, О. С., 2016. *Теоретичні та методичні засади формування особистісно-професійної культури майбутніх лікарів у процесі гуманітарної підготовки*. Кандидат наук. ХНПУ ім. Г. С. Сковороди.

⁶⁸ Коваленко, О. Ю., 2015. Культурологічний підхід при формуванні міжкультурної компетентності у студентів у процесі вивчення іноземної мови. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Філологія. № 15. Т.1. [online] Режим доступу : http://www.vestnikphilology.mgu.od.ua/archive/v15/part_1/48.pdf [Дата звернення 19 грудня 2015].

⁶⁹ Костенко, О. С., 2015. Педагогічні умови формування культурологічної компетенції у майбутніх інженерів-педагогів. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя*. Психолого-педагогічні науки, № 3. Ніжин, с. 157-159.

⁷⁰ Лесневська, А., 2004. Культуровідповідність виховання як чинник розвитку творчого потенціалу молоді (у контексті застосування етнопедагогіки). *Вісник Львівського університету*. Сер. педагогічна. Вип. 18. Львів, с. 185-190.

⁷¹ Маслак, Л. П., 2010. *Педагогічні умови формування культурологічної компетентності майбутніх офіцерів радіоінженерних спеціальностей*. Кандидат наук. Житомирський державний університет імені Івана Франка.

В. Тушева⁷⁶, О. Федорцева⁷⁷, О. Челядінова⁷⁸, William G. Demmert⁷⁹, M. J. Hanson, E. W. Lynch⁸⁰), показник значущості – 15,65 %; «культуровідповідність» – 17 авторів (Ю. Анікін, В. Болгаріна⁸¹, В. Власенко⁸², Л. Зеліско⁸³, Л. Коломийченко⁸⁴, Ю. Мілютін, Т. Кузьміна⁸⁵,

⁷² Медведєва, В. О., 2012. Вплив культурологічної освіти на розвиток обдарованої особистості. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*, вип. 16. Київ, с. 185-193.

⁷³ Москаленко, А. М., 2015. Формування культурологічної компетентності майбутніх інженерів: теоретичний аспект. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. № 4(2). Київ, с. 31-37.

⁷⁴ Овчаренко, Н., 2013. Культурологічний підхід у професійній підготовці майбутнього вчителя музичного мистецтва. *Педагогіка вищої та середньої школи*: зб. наук. праць. Вип. 38. Кривий Ріг, с. 75-79.

⁷⁵ Олійник, О. В. *Культурологічний підхід як наукова основа розвитку теорії та практики педагогічної освіти* [online]. Режим доступу: <http://bibl.kma.mk.ua/pdf/naukpraci/pedagogika/2006/50-37-6> [Дата звернення 3 жовтня 2014].

⁷⁶ Тушева, В. В., 2016. Культурологічний підхід як теоретико-методологічна основа стратегії формування науково-дослідницької культури майбутніх вчителів музики. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*: наук. журн. Сер.: Педагогічні науки. Вип. 4 (86). Житомир: ЖДУ, с. 155–162.

⁷⁷ Федорцова, О. Г., 2016. *Формування культурологічної компетентності майбутніх інженерів енергетиків у процесі вивчення гуманітарних дисциплін*. Кандидат наук. Житомирський державний університет імені І. Франка.

⁷⁸ Челядінова, О. А., 2012. *Формирование творческой самостоятельности студентов в культуросообразной среде педагогического вуза*. Кандидат наук. Шадринский государственный педагогический институт.

⁷⁹ Demmert, W.G., Jr. 2005. The influences of culture on learning and assessment among Native American students. *Learning Disabilities Research & Practice*, 20(1), pp. 16-23.

⁸⁰ Lynch, E. W., & Hanson, M. J. (2004). *Developing cross-cultural competence: a guide for working with children and their families* (3. Ed.). Baltimore: Paul H. Brookes.

⁸¹ Болгаріна, В.С. 2006. Ідеї культуровідповідної освіти в педагогіці. *Культурологічний підхід до управління школою*. Вип. 5(41). Х.: Основа, с. 15-25.

⁸² Власенко, В. В., 2013. Принцип культуросообразности образования в современном школе. *Мир науки, культуры, образования*. №3 (40), с. 323-327.

⁸³ Зеліско, Л., 2013. Принцип культуровідповідності в системі культурологічної підготовки фахівців-юристів (на прикладі музичного мистецтва). *Естетика і етика педагогічної дії*. Вип. 6. [online]. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eeepd_2013_6_5. [Дата звернення 12 жовтня 2015].

⁸⁴ Коломийченко, Л.В., Милютин Ю.В., Аникин Ю.В., 2016. Основные ориентиры подготовки курсантов военных вузов в культурологической парадигме образования. *Ученые записки университета имени П.Ф. Лесгафта*. № 1 (131). [online] Режим доступу: <http://lesgaft-notes.spb.ru/ru/node/8434>. [Дата звернення 12 грудня 2016].

⁸⁵ Кузьміна, Т. В., 2002. *Культуротворческая среда как фактор саморазвития педагогического коллектива образовательного учреждения*. Кандидат наук. Тобольск.

А. Лесневська⁸⁶, В. Медведєва⁸⁷, В. Міщанчук⁸⁸, М. Мрачковська⁸⁹, Л. Ордіна⁹⁰, М. Прудченко⁹¹, О. Смолінська⁹², Н. Тверезовська, О. Челядінова⁹³, Г. Чередніченко), значущість – 14,78 %; «цінності» – 13 авторів (Є. Бондаревська⁹⁴, С. Вітвицька⁹⁵, О. Коваленко⁹⁶, О. Музальов⁹⁷, Н. Овчаренко⁹⁸, О. Ходань⁹⁹, М. Якубовська¹⁰⁰, I. Arnold¹⁰¹, E N. Gawande¹⁰²,

⁸⁶ Лесневська, А., 2004. Культуровідповідність виховання як чинник розвитку творчого потенціалу молоді (у контексті застосування етнопедагогіки). *Вісник Львівського університету*. Сер. педагогічна. Вип. 18. Львів, с. 185-190.

⁸⁷ Медведєва, В. О., 2012. Вплив культурологічної освіти на розвиток обдарованої особистості. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*, вип. 16. Київ, с. 185-193.

⁸⁸ Міщанчук, В. М., 2015. Культурологічний підхід до музично-виконавської підготовки майбутніх учителів музики. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 14: Теорія і методика мистецької освіти. Вип. 18. Київ, с. 159-163.

⁸⁹ Мрачковська, М. М., 2014. Культуротворче середовище як фактор формування готовності до міжкультурної комунікації у майбутніх менеджерів. *Теоретичні питання культури, освіти та виховання*. № 49. Київ, с. 130-134.

⁹⁰ Ордіна, Л. Л., 2009. Культуротворче середовище вищого навчального закладу як педагогічний феномен. *Викладання психолого-педагогічних дисциплін у технічному університеті: методологія, досвід, перспективи*: Міжнар. наук. конф. Київ, с. 59–60.

⁹¹ Прудченко, І. І., 2011. Зміст вищої освіти: культуроемкість, культуровідповідність, культуропородження. *Вища освіта України: Теоретичний та науково-методичний часопис*, № 3. Т. 1., с. 183-189.

⁹² Смолінська, О. Є., 2014. Культуровідповідність як провідний принцип організації культурно-освітнього простору педагогічного університету. *Педагогіка і психологія професійної освіти*, № 1. Львів, с. 26-36.

⁹³ Челядінова, О. А., 2012. *Формирование творческой самостоятельности студентов в культуросообразной среде педагогического вуза*. Кандидат наук. Шадринский государственный педагогический институт.

⁹⁴ Бондаревская, Е. В., 1998. Ценностные основания личностно-ориентированного образования. *Педагогика*. №4. С. 29-36.

⁹⁵ Вітвицька, С.С., 2015. Аксиологічний підхід до виховання особистості майбутнього вчителя. *Креативна педагогіка*. Вип. 10. Вінниця, с. 63-67.

⁹⁶ Коваленко, О. Ю., 2015. Культурологічний підхід при формуванні міжкультурної компетентності у студентів у процесі вивчення іноземної мови. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Філологія. № 15. Т.1. [online] Режим доступу : http://www.vestnikphilology.mgu.od.ua/archive/v15/part_1/48.pdf [Дата звернення 19 грудня 2015].

⁹⁷ Музальов, О., 2003. Культурологічна підготовка учнів професійно-технічних навчальних закладів. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. № 1, с. 69-79.

⁹⁸ Овчаренко, Н., 2013. Культурологічний підхід у професійній підготовці майбутнього вчителя музичного мистецтва. *Педагогіка вищої та середньої школи*: зб. наук. праць. Вип. 38. Кривий Ріг, с. 75-79.

⁹⁹ Ходань, О., 2008. Морально-етична культура офіцера: педагогічний аспект. *Вісник Львівського Університету*. Серія педагогічна. Вип. 23. Львів, с. 148-156.

¹⁰⁰ Якубовська, М., 2014. Культурологічна підготовка як один із засобів формування творчої індивідуальності майбутнього фахівця. *Навчання і виховання обдарованої дитини*, вип. 2. Київ, с. 67-70.

C. Planel¹⁰³, R. Rena¹⁰⁴, R. G. Tharp¹⁰⁵, I. Versluis), значущість – 11,3 %; «гуманізація та гуманітаризація» – 11 вчених (О. Воронцова¹⁰⁶, А. Галенко¹⁰⁷, Т. Іванова¹⁰⁸, О. Коваленко¹⁰⁹, В. Медведєва¹¹⁰, В. Маслов¹¹¹, А. Москаленко¹¹², Л. Настенко¹¹³, Л. Ордіна¹¹⁴, О. Федорцева¹¹⁵, О. Челядінова¹¹⁶), значущість – 9,57 %; «суб'єкт-суб'єктна взаємодія» – 10

¹⁰¹ Arnold, Ivo J.M., Versluis, I., 2019. The influence of cultural values and nationality on student evaluation of teaching. *International Journal of Educational Research*. Volume 98, pp. 13-24.

¹⁰² Gawande, E.N. 2004. *Value Oriented Education*. Sarup & Sons.

¹⁰³ Planel, C. 1997. National Cultural Values and Their Role in Learning. *A Comparative Ethnographic Study of State Primary Schooling in England and France*. Vol. 33, No. 3. Taylor & Francis, Ltd, pp. 349-373.

¹⁰⁴ Rena, Ravinder. Value-based Education for Human Development –Eritrean Perspective. *Essays in Education* (ISSN: 1527 – 9359), Vol. 18. South Carolina, (USA), pp. 1-7.

¹⁰⁵ Tharp, R.G. 2006. Four hundred years of evidence: Culture, pedagogy, and Native America. *Journal of American Indian Education*, 45(2), pp. 6-23.

¹⁰⁶ Воронцова, О. Г., 2014. *Культурологическая подготовка в вузе менеджеров по связям с общественностью к имиджеформирующей деятельности*. Кандидат наук. Марийский государственный университет.

¹⁰⁷ Галенко, А. М., 2012. Культурологічна компетентність у структурі професійних компетентностей студентів філологічних спеціальностей. *Науковий вісник Донбасу*. № 4 [online]. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvd_2012_4_25 [Дата звернення 4 квітня 2013].

¹⁰⁸ Иванова, Т. В., 2005. *Культурологическая подготовка будущего учителя*: [монография]. К.: ЦВП.

¹⁰⁹ Коваленко, О. Ю., 2015. Культурологічний підхід при формуванні міжкультурної компетентності у студентів у процесі вивчення іноземної мови. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Філологія. № 15. Т.1. [online] Режим доступу : http://www.vestnikphilology.mgu.od.ua/archive/v15/part_1/48.pdf [Дата звернення 19 грудня 2015].

¹¹⁰ Медведєва, В. О., 2012. Вплив культурологічної освіти на розвиток обдарованої особистості. Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки, вип. 16. Київ, с. 185-193.

¹¹¹ Маслов, В. С. 1997. *Теорія і практика культурологічної підготовки слухачів*: [монографія]. К.: «Лотос».

¹¹² Москаленко, А. М., 2015. Формування культурологічної компетентності майбутніх інженерів: теоретичний аспект. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. № 4(2). Київ, с. 31-37.

¹¹³ Настенко, Л. Г., 2002. Педагогічні умови культурологічної підготовки майбутнього вчителя. Кандидат наук. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ.

¹¹⁴ Ордіна, Л. Л., 2009. Культуротворче середовище вищого навчального закладу як педагогічний феномен. *Викладання психолого-педагогічних дисциплін у технічному університеті: методологія, досвід, перспективи*: Міжнар. наук. конф. Київ, с. 59–60.

¹¹⁵ Федорцова, О. Г., 2016. *Формування культурологічної компетентності майбутніх інженерів енергетиків у процесі вивчення гуманітарних дисциплін*. Кандидат наук. Житомирський державний університет імені І. Франка.

¹¹⁶ Челядинова, О. А., 2012. *Формирование творческой самостоятельности студентов в культуросообразной среде педагогического вуза*. Кандидат наук. Шадринский государственный педагогический институт.

авторів (О. Анісімова¹¹⁷, Є. Бондаревська¹¹⁸, Т. Буяльська¹¹⁹, Л. Воронкова¹²⁰, Т. Григоренко¹²¹, С. Дичковський¹²², О. Зеленська¹²³, О. Зінько, С. Кульневич, Н. Підбуцька¹²⁴), значущість – 8,7 %; «діалог культур» – 7 авторів (І. Бахов¹²⁵, Н. Abe¹²⁶, R. Bean¹²⁷, M. R. Hammer¹²⁸, R. M. Pierson¹²⁹, B. R. Selmeski¹³⁰, R. Wiseman), значущість – 6 %.

У процесі інтерпретування результатів контент-аналізу шляхом порівняння та зіставлення частоти використання категорій виявлено, що найбільшій значущості набувають категорії «педагогічний процес», «розвиток особистості», «культуровідповідність», «гуманізація та

¹¹⁷ Анисимова, Е. В., 2006. *Совершенствование культурологического образования студентов гуманитарного вуза*. Кандидат наук. Нижегородский государственный архитектурно-строительный университет.

¹¹⁸ Бондаревская, Е.В., Кульневич, С.В. 1999. *Педагогика: личность в гуманистических теориях и системах воспитания*. Ростов-на-Дону: Творческий центр „Учитель”.

¹¹⁹ Буяльська, Т. Б., Зінько О. В., 2006. *Курс «Практична культурологія»*. Гуманітарна складова технічної освіти у ВНТУ: методичний довідник для студентів 1–5 курсів. Вінниця: УНІВЕРСУМ.

¹²⁰ Воронкова, Л. П. и др. 1996. *Культурологическое образование в университетах России*. М.: Высш. Школа.

¹²¹ Григоренко, Т., 2015. Роль освітньо-комунікативного середовища ВНЗ у підготовці майбутніх вчителів-філологів. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*. Вип. 2, ч. 2. Умань: ФОП Жовтий О. О., с. 109–116.

¹²² Дичковський, С. І., 2009. *Педагогічні засади культурологічної підготовки майбутніх інженерів засобами дистанційного навчання*. Кандидат наук. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова.

¹²³ Зеленская, Е. П., 2016. Культурологическая подготовка в системе профессионального обучения курсантов вузов МВД Украины. *Наука и мир*, №06 (34), том 3. Волгоград: Научное обозрение, с.60-61.

¹²⁴ Підбуцька, Н. В., 2009. Особливості професійної культури майбутнього інженера. *Наукові праці ДонНТУ*. Сер.: Педагогіка, психологія і соціологія. Вип. 3. Донецьк: ДонНТУ, с. 187-190.

¹²⁵ Бахов, І., 2011. *Формування професійної міжкультурної компетентності майбутніх перекладачів у вищому навчальному закладі*. Кандидат наук. Національна академія внутрішніх справ. Київ.

¹²⁶ Abe, H., & Wiseman, R. 1983. A cross-cultural confirmation of the dimensions of intercultural effective-ness. *International Journal of Intercultural Relations*, 7, pp. 53-67

¹²⁷ Bean, R. 2006. *The Effectiveness of Cross Cultural Training in the Australian Context*. Commonwealth of Australia.[online] Режим доступу: https://www.academia.edu/1035839/The_Effectiveness_of_Cross-Cultural_Training_in_the_Australian_Context. [Дата звернення 27 квітня 2014].

¹²⁸ Hammer, M.R. 1989. Intercultural communication competence. In M.K. Asante & W. B.Gudykunst (Eds.), *Handbook of international and intercultural communication*. Newbury Park, CA: Sage, pp. 247-260.

¹²⁹ Pierson, R. M. 2008. *Intercultural competence and study abroad: A case study at Arcadia University of Undergraduates using the Intercultural Development Inventory*. Dissertation. Capella University.

¹³⁰ Selmeski, B. R. 2007. *Military cross-cultural competence: Core concepts and individual development*. Kingston: Royal Military College of Canada Centre for Security, Armed Forces, & Society.

гуманітаризація», «цінності», «суб'єкт-суб'єктна взаємодія», «діалог культур». У результаті проведеного аналізу наукових джерел, підсумовуючи різні погляди на сутність поняття «культурологічна підготовка» та узагальнюючи досвід науковців, що працювали над цією проблемою, уточнюємо поняття **«культурологічна підготовка майбутнього фахівця»**, яке окреслюємо як планомірний освітній процес, що спрямований на гармонійний особистісний розвиток майбутнього фахівця та будується на засадах культуровідповідності, гуманізації та гуманітаризації, суб'єкт-суб'єктної взаємодії. Такий процес передбачає посилення змісту культурологічних дисциплін у навчальних планах, що забезпечує теоретичну й практичну підготовку культуровідповідного змісту, засвоєння майбутнім фахівцем системи загальнолюдських та національних цінностей, значущих ідей, звичаїв та традицій, вироблення умінь та навичок соціокультурної взаємодії, надбання естетичних і моральних якостей, розвиток світоглядних настанов.

На підставі проаналізованих джерел вважаємо за доцільне прийняти наступну послідовність взаємодії культури з освітнім середовищем (як базові характеристики) у структурі культурологічної підготовки майбутнього фахівця (рис. 1.3).

Застосування міжрівневої методології пізнання до обраної проблеми дослідження (наявність трьох понятійних просторів («культурологічна підготовка», «майбутні офіцери радіотехнічних спеціальностей», «акмеологічний підхід»)) визначає необхідність використання відповідних наукових підходів.

Саме поняття «підхід» означає сукупність окремих засобів і прийомів, які здійснюють певний вплив на явище, процес, факт у педагогічній реальності; це вихідна позиція, яка окреслює межі дослідницької діяльності на рівні методології. С. Гончаренко¹³¹ висловив ідею про ієрархію наукових підходів у педагогічній науці, яка є для нас важливою.

¹³¹ Гончаренко, С. У. 2008. *Педагогічні дослідження: методологічні поради молодим науковцям*: навч. посіб. К.; Вінниця: ДОВ Вінниця.

Рис.1.3. Базові характеристики культурологічної підготовки майбутнього фахівця

Тому, згідно з ієрархією вченого, на нашу думку, рівень *загальнофілософської методології* проблеми культурологічної підготовки відображає системний підхід; на рівні *загальнонаукової методології* вважаємо найбільш доречним застосування діяльнісного, особистісно орієнтованого та аксіологічного теоретичних підходів; на рівні *часткової методології* видається найбільш доцільним застосування окремих законів, закономірностей, принципів та сукупності методів дослідження розвитку культурологічної компетентності особистості в контексті компетентнісного, синергетичного, культурологічного та акмеологічного підходів. Розглянемо ці підходи детальніше.

Системний підхід (І. Блауберг¹³², В. Сагатовский¹³³, В. Садовський¹³⁴, А. Сараєв¹³⁵, О. Уємов, Ю. Шабанова¹³⁶, Є. Юдін) культурологічну

¹³² Блауберг, И. В., Садовский, В. Н. и Юдин, Э. Г., 1967. Системный подход в социальных исследованиях. Вопросы философии, № 9, с. 12-31.

підготовку розглядає як цілісну систему, в якій усі компоненти взаємопов'язані й взаємозалежні. Вчені розглядають його як перспективний напрям розвитку наукового пізнання об'єктів зі складною природою. Більшість науковців підкреслюють належність підходу до методологічного знання, а саме, знання, що відносять до рівня загальнонаукових принципів дослідження. Системний підхід постає методологічною основою нашого дослідження на всіх його етапах.

Компетентнісний підхід (В. Баркасі¹³⁷, С. Бондар¹³⁸, С. Вітвицька¹³⁹, О. Дубасенюк¹⁴⁰, Л. Карпова¹⁴¹, А. Маркова¹⁴², О. Овчарук¹⁴³, О. Пометун¹⁴⁴, Т. Морозова¹⁴⁵, R. Sullivan, N. McIntosh¹⁴⁶ та інші) результатом освітньої

¹³³ Сагатовский, В. Н., Сараев, А. Д. и Уемов, А. И. 1978. Системный подход и общая теория систем. Москва: Мысль.

¹³⁴ Садовский В. Н. 1980. Системный подход и общая теория систем: статус, основные проблемы и перспективы развития. В: *Системные исследования: Методологические проблемы*. М.: Наука, с. 29-54.

¹³⁵ Сараев, А. Д. Системный подход и общая теория систем: генезис и обоснование. *Вопросы духовной культуры. Философские науки* [online]. Режим доступа: <http://dspace.nbuv.gov.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/21660/27%20-%20Saraev.pdf?sequence=1> [Дата звернення 18 травня 2015].

¹³⁶ Шабанова, Ю. О. 2014. *Системний підхід у вищій школі: підручник для студентів магістратури за спеціальністю «Педагогіка вищої школи»*. Д.: НГУ.

¹³⁷ Баркасі, С., 2012. Соціальна перцепція у професійній діяльності вчителів-філологів. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. Серія «Педагогіка. Психологія. Філософія», ч. 2. вип. 175, с. 133-140.

¹³⁸ Бондар, С., 2003. Компетентність особистості – інтегрований компонент навчальних досягнень учнів. *Біологія і хімія в школі*, № 2, с. 8-9.

¹³⁹ Вітвицька, С.С., 2011. Формування професійної компетентності у майбутніх бакалаврів та магістрів. В: О. А. Дубасенюк, ред. *Професійна педагогічна освіта: компетентнісний підхід*. [монографія]. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, с. 244-266.

¹⁴⁰ Дубасенюк О.А., Вознюк О.В. Сучасні наукові підходи як методологічні засади компетентнісного підходу в освіті. В: О. А. Дубасенюк, ред. *Професійна педагогічна освіта: компетентнісний підхід*. [монографія]. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. – с. 11-18.

¹⁴¹ Карпова, Л. Г., 2003. *Формування професійної компетентності вчителя загальноосвітньої школи*. Кандидат наук. Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди.

¹⁴² Маркова, А.К. , 1994. *Психология труда учителя*. Москва: Просвещение.

¹⁴³ Овчарук, О.В., 2004. Розвиток компетентнісного підходу: стратегічні орієнтири міжнародної спільноти. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи*. Київ: «К.І.С.», с. 6-15.

¹⁴⁴ Пометун, О. 2005. Компетентнісний підхід – найважливіший орієнтир розвитку сучасної освіти. *Рідна школа*, № 1, с. 65-69.

¹⁴⁵ Морозова, Т. Ю, 2005. Аналіз дефініцій компетентнісного підходу щодо освіти. *Освіта Донбасу*, № 3, с. 5-11.

діяльності розглядає компетентність як інтегративне утворення, що характеризується сукупністю знань, умінь, навичок, цінностей, особистісних якостей, що допомагають фахівцеві реалізуватися в професійній діяльності. При глибшому осмисленні окреслений підхід можна розглядати як корелят системно-діяльнісного, особистісно-діяльнісного, акмеологічного підходів, що і є провідними методологічними орієнтирами, які визначають розвиток вітчизняної освіти.

І змістова, і процесуальна складові компетентнісного підходу спрямовані на досягнення нового результату, який відображає підсумок засвоєння змісту освіти та розвитку особистості. У контексті компетентнісного підходу найважливішим є результат навчання, який трактується не як сума засвоєної інформації, а здатність суб'єкта діяти в різних складних ситуаціях, застосовувати досвід ефективної діяльності в певній сфері¹⁴⁷.

Особистісно орієнтований підхід (М. Алексеев, І. Бех¹⁴⁸, Є. Бондаревська¹⁴⁹, О. Дубасенюк¹⁵⁰, В. Кремень¹⁵¹, І. Якиманська¹⁵², С. Яценко¹⁵³, Magnusson, D.¹⁵⁴), як провідна стратегія освіти вивчає особистість у центрі освітнього процесу. Особистісний підхід розглядається

¹⁴⁶ Sullivan, Rick and McIntosh, Noel. 1996. *The Competency-Based Approach to Training*. [online] Режим доступу: <file:///C:/Users/%D0%91%D0%B0%D1%82%D1%8F/Downloads/853-Article%20Text-1687-1-10-20140424.pdf>. [Дата звернення 16 січня 2015].

¹⁴⁷ Часнікова, О. В., 2014. Компетентнісний підхід в освіті як основа її реформування [online]. *Народна освіта*. Електронне наукове фахове видання. Рубрика «Педагогічна наука». Вип. № 3(24). Режим доступу: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=26071 (дата звернення 12 травня 2017)

¹⁴⁸ Бех, І. Д. 1998. *Особистісно зорієнтоване виховання: наук.-метод. посіб.* К.: ІЗМН.

¹⁴⁹ Бондаревская, Е.В., 1998. Ценностные основания личностно-ориентированного образования. *Педагогика*. №4. С. 29-36.

¹⁵⁰ Дубасенюк, О. А. 2012. *Професійна педагогічна освіта: особистісно орієнтований підхід*: [монографія]. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка.

¹⁵¹ Кремень, В., 1998. Особистісно-розвивальне навчання як науковий пріоритет. *Рідна школа*, №11, с. 14-17.

¹⁵² Якиманская, И. С. 1996. *Личностно-ориентированное обучение в современной школе*. Москва.

¹⁵³ Яценко, С. Л., 2003. Соціально-філософський аспект проблеми особистісно орієнтованого навчання. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*, №12. Житомир: ЖДУ, с. 182-185.

¹⁵⁴ Magnusson, D. 1998. The logic and implications of a person-oriented approach. In R. B. Cairns, L. R. Bergman, & J. Kagan (Eds.). *Methods and models for studying the individual*. Sage Publications, Inc., p. 33–64.

як ключовий методологічний принцип дослідження та організації освітнього простору (зі специфічними цілями, змістом, технологіями), який орієнтований на розвиток і саморозвиток особистісних якостей індивіда. Окреслений підхід трактується як принцип свободи особистості в освітньому процесі в сенсі вибору нею пріоритетів, освітніх «маршрутів», формування власного, особистісного сприйняття змісту, що вивчається (особистісного досвіду).

Однак в експериментальному педагогічному дослідженні винятково важливим є поєднання особистісного й діяльнісного підходів, оскільки саме в такий спосіб досягається необхідна цілісність у формуванні будь-якої якості особистості, у виборі та запровадженні технологій, форм, методів та засобів експериментальної роботи, оскільки саме діяльність є основою, засобом і вирішальною умовою розвитку особистості¹⁵⁵.

Згідно з положеннями *діяльнісного підходу* в процесі культурологічної підготовки кожний учень залучається до різних видів діяльності, що дозволяють сформувати окремі компетенції, необхідні в процесі реалізації успішної культурологічної діяльності в закладі вищої освіти. Діяльнісний підхід розглядається в науковому доробку Г. Атанова¹⁵⁶, Н. Ахмерової¹⁵⁷, В. Давидова¹⁵⁸, А. Коржуєва¹⁵⁹, В. Попкова, S. M. Corey¹⁶⁰, P. Lippman¹⁶¹. Діяльність визначається в педагогічній науці як основа, засіб та умова

¹⁵⁵ Лозова, В. І. 2012. *Наукові підходи до педагогічних досліджень*: [монографія]. Харків : Вид-во Віровець А. П. «Апостроф», с. 230.

¹⁵⁶ Атанов, Г., 2002. Обґрунтування та сутність діяльнісного підходу до навчання. *Педагогіка і психологія професійної освіти*, № 3, с. 85-93.

¹⁵⁷ Ахмерова, Н.М., 2003. Личностно-деятельностный подход к контекстному обучению социального педагога. *Педагогика*, №5, с.55-60.

¹⁵⁸ Давыдов, В.В., 1990. О месте категории деятельности в современной теоретической психологии. *Деятельность: теории, методология, проблемы*. Москва: Политиздат, с. 143–156.

¹⁵⁹ Коржуев, А. В. и Попков, В. А. 2003. Традиции в высшем профессиональном образовании. Москва: Издво МГУ.

¹⁶⁰ Corey, S. M. 1954. Action research in education. *The Journal of Educational Research*, 47(5), pp.375-380.

¹⁶¹ Lippman, P. 2016. *What is Activity Based Learning?* [online] Режим доступу: <https://placescreatedforlearning.com/what-is-activity-based-learning/>. [Дата звернення 19 грудня 2016].

розвитку особистості; вона є творчим процесом, оскільки передбачає саморозвиток у результаті перетворення навколишньої дійсності.

Синергетичний підхід (О. Вознюк¹⁶², В. Ігнатова¹⁶³, О. Князева¹⁶⁴, С. Курдюмов, Б. Мукушев¹⁶⁵, А. Пугачева¹⁶⁶, Н. Таланчук¹⁶⁷) – напрям методології дослідження, в основі якого лежить розгляд феноменів самоорганізації й еволюції складних систем (фізичних, хімічних, біологічних, екологічних, соціальних), у результаті яких у системі можуть з'явитись якості, якими не володіє жоден із її складників¹⁶⁸. Визначений підхід до системи культурологічної підготовки фахівця дозволяє розглядати її як систему відкриту (таку, що обмінюється інформацією з навколишньою дійсністю); нелінійну (багатоваріативний й необоротний розвиток); таку, що саморозвивається (під впливом внутрішніх суперечностей) і таку, що самоорганізується, у якій односпрямованість дій основних її елементів посилює ефективність функціонування всієї системи¹⁶⁹.

Синергетичний підхід в освіті дозволяє забезпечити інноваційний підхід до навчання та виховання, що передбачає актуалізацію принципів активності, діалогічності, самостійності, ініціативи, творчості, коли учасники освітнього процесу постають відкритими саморегульованими, самодетермінованими системами, які прагнуть до розвитку суб'єктності,

¹⁶² Вознюк, О. В., 2012. *Педагогічна синергетика: генеза, теорія і практика*: [монографія]. Житомир: Вид-во ЖДУ імені Івана Франка.

¹⁶³ Ігнатова, В. А., 2001. Педагогические аспекты синергетики. *Педагогика*, №8, с. 26-31.

¹⁶⁴ Князева, Е.Н., Курдюмов, С.П., 1992. Синергетика как новое мировоззрение: диалог с И. Пригожиным. *Вопросы философии*, № 12, с. 3-20.

¹⁶⁵ Мукушев, Б. А., 2008. Синергетика в системе образования. *Образование и наука*, № 3, с. 105–122.

¹⁶⁶ Пугачева, А., 1998. Синергетический подход к системе высшего образования. *Высшее образование в России*, № 2, с. 41–45.

¹⁶⁷ Таланчук, Н. М. 1993. 100 новых идей в педагогике, связанных с открытием фундаментальных законов системного синергетизма. В: Н. М. Таланчук, ред. *Эврист. Тезаурус*. Казань: ИССО РАО.

¹⁶⁸ Лозова, В. І. 2012. *Наукові підходи до педагогічних досліджень*: [монографія]. Харків : Вид-во Віровець А. П. «Апостроф», с. 44.

¹⁶⁹ Масич, С.Ю., 2014. Методологічні підходи як підґрунтя становлення системи підготовки викладача вищого навчального закладу. *Педагогіка та психологія*: зб. наук. пр. Харків: Щедра садиба плюс, с. 87-96.

виявляють волю до вибору стратегії індивідуального життєвого шляху, освітніх програм, курсів, глибини їхнього змісту і самого педагога¹⁷⁰.

Аксіологічний (ціннісний) підхід (С. Вітвицька¹⁷¹, Т. Єрмакова¹⁷², Л. Моїсєєва¹⁷³, Н. Ткачова¹⁷⁴, Л. Хомич¹⁷⁵, Е. Gawande¹⁷⁶) полягає в розумінні культури крізь призму духовних та матеріальних цінностей. Вибір аксіологічного підходу як методологічної основи формування фахівців дає можливість визначити зміст цього процесу як систему цінностей, опанування якими сприяє розвитку світогляду, що орієнтує на навчання впродовж життя.

Культурологічний підхід (Є. Бондаревська¹⁷⁷, Т. Іванова¹⁷⁸, Т. Мельничук¹⁷⁹, О. Олійник¹⁸⁰, Ю. Смоляко¹⁸¹, О. Челядінова¹⁸²,

¹⁷⁰ Вознюк, О.В., 2013. Методологічні принципи синергетичних концепцій акмеології. *Акмеологія в Україні: теорія і практик*: зб.наук.праць. 2013. № 23., с. 43-47.

¹⁷¹ Вітвицька С.С., 2015. Аксіологічний підхід до виховання особистості майбутнього вчителя. *Креативна педагогіка*: наук.-метод. Журнал, вип. 10. Вінниця, с. 63-67.

¹⁷² Єрмакова, Т. С., 2015. Аксіологічний підхід до формування культури здоров'я школярів. *Педагогіка та психологія*: зб. наук. праць., вип. № 47. Харків, с. 301 - 307.

¹⁷³ Моисеева, Л. В., 1991. *Развитие аксиологического потенциала личности студента-юриста*. Кандидат наук. Оренбург.

¹⁷⁴ Ткачова, Н. О. 2006. *Аксіологічний підхід до організації педагогічного процесу в загальноосвітньому навчальному закладі*: [монографія]. Луганськ: ЛНПУ імені Тараса Шевченка; Х.: Вид-во «Каравела».

¹⁷⁵ Хомич, Л. О. 2010. *Аксіологічний підхід – основа формування цілісності особистості майбутнього педагога*: [монографія]. Київ-Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М.

¹⁷⁶ Gawande, E.N. 2004. *Value Oriented Education*. Sarup & Sons.

¹⁷⁷ Бондаревская, Е.В., Кульневич, С.В. 1999. *Педагогика: личность в гуманистических теориях и системах воспитания*. Ростов-на-Дону: Творческий центр „Учитель”.

¹⁷⁸ Иванова, Т. В., 2005. *Культурологическая подготовка будущего учителя*: [монография]. К.: ЦВП. 282 с.

¹⁷⁹ Мельничук, Т. Ф., 2010. *Педагогічні умови культурологічної підготовки майбутніх фахівців агротехнологічного спрямування*. Кандидат наук. Чернігівський національний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка.

¹⁸⁰ Олійник, О. В. *Культурологічний підхід як наукова основа розвитку теорії та практики педагогічної освіти* [online]. Режим доступу: <http://bibl.kma.mk.ua/pdf/naukpraci/pedagogika/2006/50-37-6> [Дата звернення 3 жовтня 2014].

¹⁸¹ Смоляко, Ю. М., 2016. Спецкурс "Формування професійної культури майбутнього вихователя дошкільного навчального закладу" як засіб підвищення професіоналізму. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету*. Серія : Педагогічні науки, вип. 135, с. 129-132.

¹⁸² Челядінова, О. А., 2012. *Формирование творческой самостоятельности студентов в культуросообразной среде педагогического вуза*. Кандидат наук. Шадринский государственный педагогический институт.

W. G. Demmert¹⁸³, T. Montemayor¹⁸⁴, R. G. Tharp¹⁸⁵) у закладах вищої освіти ми розглядаємо як методологічну основу освіти, орієнтовану на творчий розвиток особистості. Цей підхід передбачає підготовку майбутніх фахівців, що здійснюється в культуровідповідному освітньому середовищі, всі компоненти якого спрямовані на особистісний розвиток майбутнього фахівця, що вільно виявляє свою індивідуальність, здатність до культурного саморозвитку й самовизначення у світі культурних цінностей.

Культурологічний підхід у професійній підготовці майбутніх фахівців охоплює сукупність методологічних засобів та прийомів, що забезпечують аналіз будь-якої сфери соціального та психологічного життя через призму системоутворювальних культурологічних понять: культура, культурні зразки, культурна діяльність, цінності, побут і спосіб життя. Культурологічний характер освіти ґрунтується на унікальності кожного суб'єкта навчальної діяльності, на забезпеченні умов його розвитку в контексті індивідуального підходу в особистісно-розвивальній системі освіти, що забезпечує соціокультурний саморозвиток особистості. Метою такого утворення стає людська культура, змістом – культура як середовище, а культуротворчість – як спосіб розвитку людини в культурі¹⁸⁶.

На думку Т. Мельничук¹⁸⁷, головним завданням культурологічного підходу є орієнтація майбутнього фахівця на необхідність формування уявлень про культурологію як важливий елемент загальнолюдської культури. Це потребує проведення цілеспрямованої роботи з розширення й

¹⁸³ Demmert, W.G., Jr. 2005. The influences of culture on learning and assessment among Native American students. *Learning Disabilities Research & Practice*, 20(1), pp. 16-23.

¹⁸⁴ Montemayor, T. 2018. *Culture-based educ is key to equality: Global Teacher Prize finalist*. [online] Режим доступу: <https://www.pna.gov.ph/articles/1028940>. [Дата звернення 18 грудня 2018].

¹⁸⁵ Tharp, R.G. 2006. Four hundred years of evidence: Culture, pedagogy, and Native America. *Journal of American Indian Education*, 45(2), pp. 6-23.

¹⁸⁶ Иванова, Т. В., 2005. *Культурологическая подготовка будущего учителя*: [монография]. К.: ЦВП.

¹⁸⁷ Мельничук, Т. Ф., 2010. *Педагогічні умови культурологічної підготовки майбутніх фахівців агротехнологічного спрямування*. Кандидат наук. Чернігівський національний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка., с.31.

поглиблення уявлень курсанта щодо її ролі в різних сферах життєдіяльності суспільства й окремої особистості.

Культурологічний підхід у сучасній педагогічній науці вважають методологічною основою освіти, що орієнтується на людину. Цей підхід Є. Бондаревська¹⁸⁸ визначає як «бачення освіти крізь призму розуміння культури, тобто розуміння освіти як культурного процесу, що здійснюється в культуровідповідному освітньому середовищі, всі компоненти якого наповнені людськими смислами і слугують людині, яка вільно виявляє свою індивідуальність, здатність до культурного саморозвитку й самовизначення у світі культурних цінностей».

Компонентами культурологічного підходу в освіті, на думку дослідниці, є такі: ставлення до дитини як до суб'єкта життя, здатного до культурного саморозвитку й самозміни; ставлення до педагога як до посередника між дитиною й культурою, здатного ввести її у світ культури та надати підтримку дитячій особистості в її індивідуальному самовизначенні у світі культурних цінностей; ставлення до освіти як до культурного процесу, рушійними силами якого є особистісні смисли, діалог та співробітництво його учасників у досягненні цілей їх культурного саморозвитку; ставлення до школи як до цілісного культурно-освітнього простору, де живуть і відтворюються культурні зразки життя дітей і дорослих, відбуваються культурні події, здійснюється творення культури й виховання людини культури.

Сукупність головних методологічних підходів до проблеми культурологічної підготовки майбутнього офіцера дозволила виділити серед них акмеологічний як базовий для вирішення дослідницьких завдань, обґрунтування якого ми здійснимо у п. 1.3.

Отже, у першому підрозділі на основі аналізу наукової літератури визначено базове поняття дослідження «культурологічна підготовка

---

¹⁸⁸Бондаревская, Е.В., Кульневич, С.В. 1999. *Педагогика: личность в гуманистических теориях и системах воспитания. Ростов-на-Дону: Творческий центр „Учитель”*, с.251.

майбутнього фахівця», яке окреслено як багаторівневий педагогічний процес, спрямований на гармонійний особистісний розвиток майбутнього фахівця на засадах суб'єкт-суб'єктної взаємодії в межах культуровідповідного середовища, що забезпечує: оволодіння майбутнім фахівцем історико-теоретичними знаннями, загальнолюдськими та національними духовними й матеріальними цінностями, значущими ідеями, звичаями та традиціями; вироблення умінь та навичок соціокультурної взаємодії; надбання естетичних і моральних якостей; розвиток світоглядних настанов. Також обґрунтовано наукові підходи до проблеми культурологічної підготовки майбутніх офіцерів, серед яких акмеологічний окреслено як базовий для вирішення дослідницьких завдань.

1.2. Специфіка культурологічної підготовки курсантів радіотехнічних спеціальностей

Аналіз доробку вчених (О. Анісімова¹⁸⁹, М. Боровик¹⁹⁰, Т. Вінник¹⁹¹, О. Воронцова¹⁹², С. Дичковський¹⁹³, І. Зайцева¹⁹⁴, О. Зеленська¹⁹⁵, Т. Іванова¹⁹⁶, Г. Кутузова¹⁹⁷, В. Маслов¹⁹⁸, Т. Мельничук¹⁹⁹), які розглядають

¹⁸⁹ Анисимова, Е. В., 2006. *Совершенствование культурологического образования студентов гуманитарного вуза*. Кандидат наук. Нижегородский государственный архитектурно-строительный университет.

¹⁹⁰ Боровик, М. Г., 1997. *Системно-культурологические основы изучения гуманитарных предметов в школе*. Кандидат наук. Санкт-Петербург.

¹⁹¹ Вінник, Т. О., Одінцов В. В., 2015. Культурологічна підготовка студентів ВНЗ в інформаційному суспільстві. *Інформаційні технології в освіті*, № 25, с. 27-38.

¹⁹² Воронцова, О.Г., 2014. *Культурологическая подготовка в вузе менеджеров по связям с общественностью к имиджеформирующей деятельности*. Кандидат наук. Марийский государственный университет.

¹⁹³ Дичковський, С. І., 2009. *Педагогічні засади культурологічної підготовки майбутніх інженерів засобами дистанційного навчання*. Кандидат наук. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова.

¹⁹⁴ Зайцева, І. В., 2015. Культурологічний компонент професійної освіти в сучасному університеті. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Філологічні науки, вип. 38, с. 392-395.

¹⁹⁵ Зеленская, Е. П., 2016. Культурологическая подготовка в системе профессионального обучения курсантов вузов МВД Украины. *Наука и мир*, №06 (34), том 3. Волгоград: Научное обозрение, с.60-61.

¹⁹⁶ Иванова, Т. В., 2005. *Культурологическая подготовка будущего учителя*: [монография]. К.: ЦВП.

процес культурологічної підготовки майбутніх фахівців, засвідчив, що для того, щоб випускник був готовий до своєї майбутньої культурологічної діяльності необхідно підготовку в закладі вищої освіти здійснювати з урахуванням специфіки професійної діяльності фахівця, у контексті дослідженні професійної діяльності офіцера-радіотехніка.

Тому, перш ніж перейти до характеристики культурологічної підготовки майбутніх офіцерів радіотехнічних спеціальностей, вивчимо особливості їх професійної підготовки.

Система підготовки майбутніх офіцерів скерована стандартами вищої освіти, які розробляються для кожного рівня вищої освіти в межах кожної спеціальності. Відповідно до вимог стандартів вищої освіти визначається зміст вищої військової освіти, що охоплює вимоги до компетентностей, світогляду, громадських, професійних якостей майбутніх військових фахівців, що формуються в ході освітнього процесу ЗВВО.

Очікувані результати навчання (компетентності), якими повинен оволодіти здобувач (курсант) відповідного рівня вищої освіти описуються в освітньо-професійній програмі підготовки військових фахівців як системи освітніх компонентів на відповідному рівні вищої освіти в межах спеціальності, що визначає вимоги до рівня освіти осіб, які можуть розпочати навчання за цією програмою (див. дод. Б).

Основною метою професійної освіти є підготовка компетентного й кваліфікованого працівника, здатного до ефективної виконавської діяльності за фахом на конкурентному ринку праці.

Мета й завдання дослідження вимагають більш ґрунтовного визначення основних понять, серед яких «компетентність», «інтегральна

---

¹⁹⁷ Кутузова, Г. І., 2009. Актуальні проблеми культурологічної підготовки студентів університетів. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки*, № 19, с. 9–12.

¹⁹⁸ Маслов, В. С. 1997. *Теорія і практика культурологічної підготовки слухачів*: [монографія]. К.: «Лотос».

¹⁹⁹ Мельничук, Т. Ф., 2010. *Педагогічні умови культурологічної підготовки майбутніх фахівців агротехнологічного спрямування*. Кандидат наук. Чернігівський національний педагогічний університет імені Т.Г. Шевченка.

компетентність фахівця», «інтегральна компетентність офіцера радіотехнічної спеціальності», «культурологічна компетентність майбутнього офіцера радіотехнічної спеціальності».

Компетентність/компетентності (згідно з Національною рамкою кваліфікацій) – здатність особи до виконання певного виду діяльності, що виражається через знання, розуміння, уміння, цінності, інші особисті якості²⁰⁰.

У Законі України «Про вищу освіту» (частина перша статті 1) знаходимо таке визначення: компетентність – динамічна комбінація знань, вмінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, яка визначає здатність особи успішно здійснювати професійну та подальшу навчальну діяльність і є результатом навчання на певному рівні вищої освіти²⁰¹.

На відміну від терміна «кваліфікація», компетентність вміщує, крім власне професійних знань, умінь та навичок, що характеризують кваліфікацію, такі якості як здатність до роботи у взаємодії, комунікативні та організаторські здібності, уміння навчатися, оцінювати, критично мислити, відбирати й застосовувати інформацію.

Останніми роками поняття «компетентність» вийшло на загальнодидактичний і методологічний рівні. Це пов'язано з його системно-практичними функціями й інтеграційною роллю в освіті.

Компетентність трактують як набір інтегративних характеристик із метою проєктування освітніх стандартів, покращення якості освіти. Посилення уваги до компетентності зумовлене також рекомендаціями Ради Європи, які стосуються удосконалення змісту освіти, її наближення до суспільного замовлення.

²⁰⁰ Національна рамка кваліфікацій [online]. Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-п> (Дата звернення 26 квітня 2014).

²⁰¹ Закон «Про вищу освіту» [online]. Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (Дата звернення 21 травня 2014).

О. Зеленська²⁰² визначає компетентність як загальну здатність і готовність особистості до діяльності, яка заснована на знаннях і досвіді, набутих завдяки навчанню, орієнтованих на самостійну участь особистості в навчально-пізнавальному процесі. Бути компетентним означає вміти мобілізувати в певній ситуації знання та досвід. Є сенс говорити про компетентності тільки тоді, коли вони виявляються в будь-якій ситуації. Невиявлена компетентність є прихованою можливістю. Із цього робимо висновок, що компетентність не може бути ізольованою від конкретних умов її реалізації. Вона одночасно пов'язує мобілізацію знань, умінь і поведінкових відносин, налаштованих на умови конкретної діяльності. Саме цей інтегративний і всеохоплювальний характер робить поняття компетентності таким складним та одночасно привабливим.

Слухач, який володіє мобільним знанням, повинен мати добре сформовані базові знання та вміння, запам'ятовувати й відтворювати інформацію, виділяти головну ідею, вміти чітко формулювати визначення понять, правила, володіти прийомами пошуку інформації та вміти працювати з навчальною літературою.

Уміння слухачів застосовувати вивчений матеріал на практиці, здійснювати перенесення знань у суміжні предмети, володіти інтелектуальними операціями аналізу, порівняння, синтезу, узагальнення, а також обирати найраціональніший метод розв'язання завдання і передбачає гнучке володіння методом навчально-пізнавальної діяльності (бути компетентним).

Функції компетентності відображають соціальне замовлення на підготовку молоді, є умовою реалізації особистісних смислів навчання; охоплюють реальні об'єкти навколишньої дійсності для цілеспрямованого застосування знань, умінь і способів діяльності; дозволяють пов'язати теоретичні знання з їх практичним використанням; становлять інтегральні характеристики якості підготовки курсантів.

---

²⁰²Зеленська, О. П., 2013. *Теоретичні та методичні засади культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України*. Доктор наук. Інститут вищої освіти НАПН України, с. 146.

При влаштуванні фахівця на роботу важливо не лише те, що людина буде робити, але і як вона буде це робити, які якості (крім професійних знань) їй будуть потрібні для виконання тієї чи іншої роботи²⁰³.

Отже, термін «компетентність» визначаємо як інтегративну особистісну характеристику, що вміщує систему знань, умінь, навичок, особистісні якості та досвід, які забезпечують цілеспрямовану самостійну професійну діяльність суб'єкта.

Термін «компетентність» є добре дослідженою категорією і більшість науковців погоджуються з тим, що компетентність є проявом набору компетенцій (Н. Бібік²⁰⁴, О. Дрогайцев²⁰⁵, О. Кучай²⁰⁶, Л. Мамчур²⁰⁷, Н. Нагорна²⁰⁸ та ін.), проте деякі дослідники вживають його як синонім терміна «компетенція» (Дж. Равен²⁰⁹, В. Краєвський²¹⁰, А. Хуторської). Ці два поняття часто плутають через недостовірний переклад.

Така невідповідність, на думку Н. Нагорної, є наслідком неточного перекладу з англійської мови, коли категорію «competence» помилково перекладено на співзвучне компетенція. Зокрема, О. Дрогайцев, здійснюючи розмежування термінів «компетенція» і «компетентність», уважає, що зміст поняття «компетентність» значно ширший, адже компетентність це інтегративна характеристика фахівця, що володіє сукупністю знань, умінь,

²⁰³ Галенко, А. М., 2012. Культурологічна компетентність у структурі професійних компетентностей студентів філологічних спеціальностей. *Науковий вісник Донбасу*, № 4 [online]. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvd_2012_4_25 [Дата звернення 4 квітня 2013].

²⁰⁴ Бібік, Н. М., 2004. Компетентнісний підхід: рефлексивний аналіз застосування. В: О. Овчарук, ред. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті : світовий досвід та українські перспективи*. К.: «К.І.С.», с. 45-50.

²⁰⁵ Дрогайцев, О. І., 2002. Формування професійної компетентності майбутнього вчителя іноземної мови як педагогічна проблема. *Педагогіка вищої та середньої школи*, вип.4. Кривий Ріг : КДПІ, с. 62–70.

²⁰⁶ Кучай, О. В., 2009. Компетенція і компетентність – відображення цілісності та інтеграційної суті результату освіти. *Рідна школа*. № 11, с. 44–48.

²⁰⁷ Мамчур, Л., 2012. Компетентнісний підхід до навчання української мови в основній школі (матеріали круглого столу). *Українська мова і література в школі*, № 4, с. 51–64.

²⁰⁸ Нагорна, Н. В., 2007. Формування у студентів понять компетентності й компетенції. *Виховання і культура*, № 1–2, с. 266–268.

²⁰⁹ Равен Дж. 2002. *Компетентность в современном обществе. Выявление, развитие и реализации*. М.: Когито-Центр.

²¹⁰ Краєвський, В. В., Хуторської, А. В., 2003. Предметное и общепредметное в образовательных стандартах. *Педагогика*, с. 3–10.

якостей, які забезпечують професійну діяльність, а «компетенція» – це коло питань, у яких особистість найкраще розуміється.

Погоджуємось з думкою А. Галенко²¹¹, І. Зайцевої²¹², Л. Маслак²¹³, А. Москаленко²¹⁴, Н. Стеценко²¹⁵, О. Федорцової²¹⁶ про те, що **культурологічна компетентність** – це особистісна інтегративна характеристика фахівця, що передбачає володіння сукупністю компетенцій (компетентностей), які є складовою професійної (у нашому дослідженні інтегральної) компетентності, та вміщує знання про світову й національну культуру, уміння застосовувати їх у процесі творчого розв’язання практичних задач у професійній діяльності, навички соціокультурної взаємодії, здатність до саморефлексії, особистісні якості та досвід правильного орієнтування в сучасному соціокультурному просторі.

Дослідження специфіки професійної підготовки майбутніх офіцерів радіотехнічних спеціальностей за першим та другим рівнем вищої освіти дозволяє зауважити, що предметною сферою освітньо-професійних програм є реалізація комплексу організаційних і технічних заходів із питань експлуатації та застосування радіоелектронних систем і комплексів спеціального призначення, управління військами та зброєю. Напрямом програм є формування здатності аналізувати та узагальнювати інформацію

²¹¹ 43. Галенко, А. М., 2012. Культурологічна компетентність у структурі професійних компетентностей студентів філологічних спеціальностей. *Науковий вісник Донбасу*. № 4 [online]. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvd_2012_4_25 [Дата звернення 4 квітня 2013].

²¹² 70. Зайцева, І. В., 2015. Культурологічний компонент професійної освіти в сучасному університеті. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Філологічні науки, вип. 38, с. 392-395.

²¹³ Маслак, Л. П., 2010. *Педагогічні умови формування культурологічної компетентності майбутніх офіцерів радіоінженерних спеціальностей*. Кандидат наук. Житомирський державний університет імені І. Франка.

²¹⁴ Москаленко, А. М., 2015. Формування культурологічної компетентності майбутніх інженерів: теоретичний аспект. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. № 4(2). Київ, с. 31-37.

²¹⁵ Стеценко, Н. М., Чикалова Т. Г., 2014. Теоретичні підходи до інтерпретації сутності культурологічної компетентності. *Педагогічний альманах: зб. наук. праць*. Вип. 23. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», с. 208-213.

²¹⁶ Федорцова, О. Г., 2016. *Формування культурологічної компетентності майбутніх інженерів енергетиків у процесі вивчення гуманітарних дисциплін*. Кандидат наук. Житомирський державний університет імені І. Франка.

щодо роботи радіоелектронних пристроїв систем спеціального призначення. Зазначене є принциповою відзнакою цих програм.

Реалізація курсу України на забезпечення колективної безпеки шляхом партнерства та спільного виконання завдань зі збройними силами країн членів НАТО потребує збільшення гуманітарної складової навчання та підвищення рівня знань іноземної мови, етикету, культурології з метою проведення заходів з обміну знаннями в ході виконання функціональних завдань за призначенням під час спільних навчань, семінарів та тренінгів.

Вивчення нормативних документів та освітньо-професійних програм підготовки майбутніх офіцерів радіотехнічних спеціальностей дозволяє також зазначити, що їх головною метою є підготовка військового радіотехніка, що володіє високим рівнем інтегральної компетентності як сукупності компетентностей із гуманітарно-соціальних, загально-інженерних, загальновійськових питань для виконання професійних обов'язків (дод. Б). Програми регламентують вимоги до підготовки військових фахівців першого та другого рівнів вищої освіти, ступенів «бакалавр» та «магістр» в галузі «Воєнні науки, національна безпека, безпека державного кордону», з експлуатації та застосування радіоелектронних систем та комплексів спеціального призначення, управління повсякденною діяльністю взводу (роти).

Термін «інтегральна компетентність» вживається в Національній рамці кваліфікацій, затвердженій постановою Кабінету міністрів України в 2011 р. з метою приєднання до європейських стандартів (принципів) забезпечення якості освіти в питанні компетентностей фахівців та з метою приведення у відповідність до цих стандартів (принципів) норм законодавства у сфері соціально-трудова відносин та освіти. У Національній рамці кваліфікацій (НРК) поняття «інтегральна компетентність», що входить до переліку компетентностей будь-якого випускника закладу вищої освіти, є ключовим і вживається щодо узагальненого опису кваліфікаційного рівня, що виражає головні компетентнісні характеристики даного рівня щодо навчання / професійної діяльності²¹⁷.

²¹⁷ Національна рамка кваліфікацій [online]. Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-п> (Дата звернення 26 квітня 2014).

Отже, автори НРК розглядають інтегральну компетентність майбутнього фахівця як сукупність базових компетентностей, що відповідають кваліфікаційним рівням НРК. Вона відображає здатність носія кваліфікації виконувати або розв'язувати завдання відповідного рівня складності під час виконання професійної діяльності або навчання.

З урахуванням того, що офіцери ЗСУ, згідно з кваліфікаційними вимогами, повинні мати вищу військову освіту рівня бакалавр або магістр, їм необхідно володіти інтегральною компетентністю, яка відповідає шостому або сьомому рівням НРК, що описують вміння розв'язувати складні задачі та проблеми в певній галузі професійної діяльності чи навчання, проводити дослідження та / або здійснювати інновації, зокрема в умовах невизначеності вимог, доносити власні висновки, а також їхнє обґрунтування до фахівців, нефахівців тощо. Зміст інтегральної компетентності майбутнього офіцера радіотехнічної спеціальності окреслено на рис. 1.4:

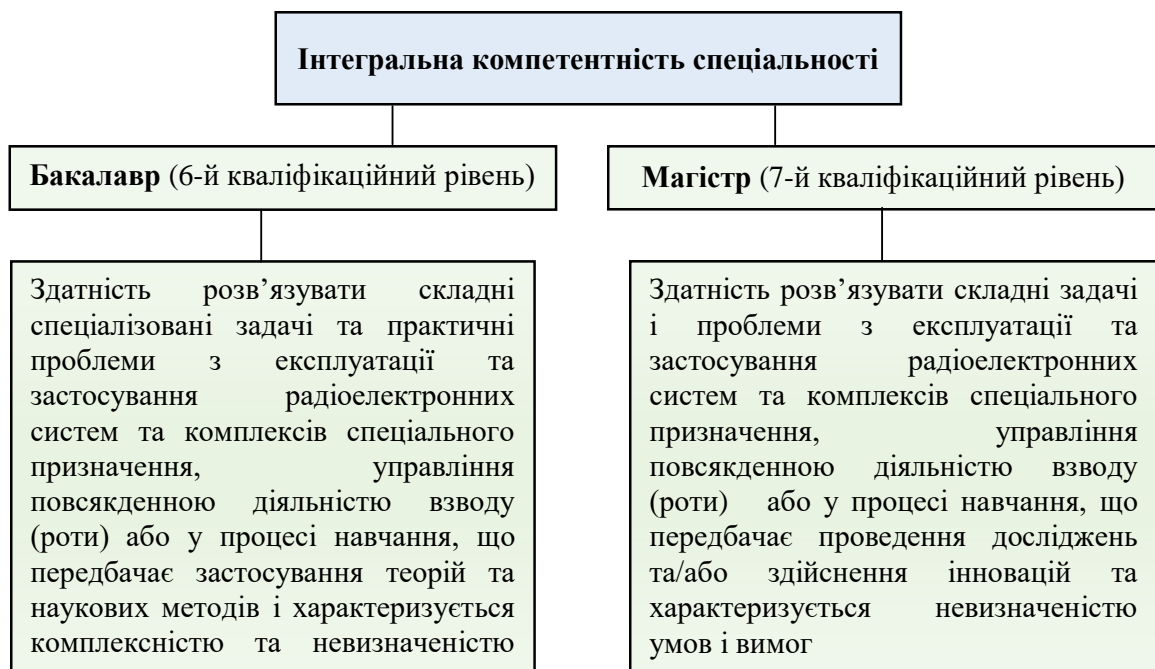

Рис. 1.4. Зміст інтегральної компетентності майбутнього офіцера ЗСУ радіотехнічної спеціальності

Вивчення нормативних документів та освітньо-професійних програм підготовки майбутніх офіцерів радіотехнічних спеціальностей Житомирського військового інституту імені С.П. Корольова, Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба,

Національної академії сухопутних військ імені Петра Сагайдачного за першим та другим рівнем вищої освіти дозволяє адаптувати структуру професійної компетентності офіцера на базі досліджень російського педагога А. Протасова та американських фахівців у галузі професійної освіти до нашого дослідження інтегральної компетентності офіцера радіотехнічної спеціальності (рис. 1.5).

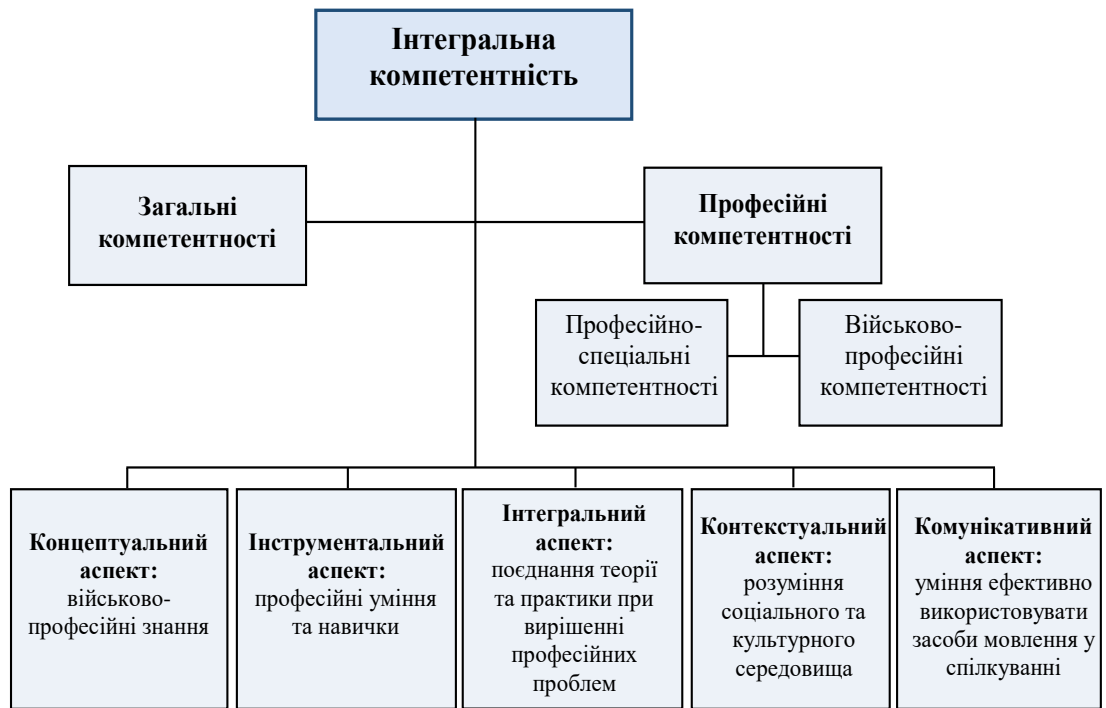

Рис.1.5. Узагальнена структурна модель інтегральної компетентності офіцера ЗСУ

Інтегральна компетентність – узагальнений опис кваліфікаційного рівня, який інтегрує основні компетентнісні характеристики рівня щодо радіотехнічної спеціальності (пункт третій Національної рамки кваліфікацій, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1341).

Загальні компетентності – універсальні компетентності, що не залежать від предметної області, але важливі для успішної подальшої професійної та соціокультурної діяльності майбутнього офіцера в різних галузях та для його особистісного розвитку.

Професійні компетентності – компетентності, що залежать від предметної області, та є важливими для успішної професійної діяльності за

спеціальністю («Телекомунікації та радіотехніка», «Озброєння та військова техніка»). Професійні компетентності набуваються під час засвоєння загально-професійних навчальних дисциплін, необхідних для базової підготовки зі спеціальності.

Професійно-спеціальні компетентності – компетентності, що набуваються під час засвоєння навчальних дисциплін за спеціалізаціями (Наприклад, у Житомирському військовому інституті імені С. П. Корольова курсантів готують за спеціалізаціями «Системи радіоелектронної розвідки», «Системи та комплекси радіозв'язку спеціальної розвідки», «Радіоелектронні системи бортових та наземних засобів космічних комплексів», «Засоби спеціального контролю» у межах спеціальностей «Телекомунікації та радіотехніка», «Озброєння та військова техніка»).

Військово-професійні компетентності – компетентності, що набуваються під час засвоєння навчальних дисциплін військово-професійного спрямування.

Перелік загальних, професійних, професійно-спеціальних та військово-професійних компетентностей офіцера-радіотехніка подано в дод. Б (програмні компетентності). У цій структурі культурологічну компетентність відносимо до загальних (універсальних) компетентностей, якими повинен володіти офіцер радіотехнічної спеціальності.

Перейдемо до дослідження специфіки культурологічної підготовки майбутніх офіцерів-радіотехніків. Діяльність офіцера-радіотехніка передбачає виконання посадових обов'язків відповідно до вимог військових нормативних документів та специфіки радіотехнічної спеціальності. До особливостей службової діяльності офіцера радіотехнічної спеціальності слід віднести: служба у віддалених від населених пунктів військових підрозділах; цілодобова і тісна взаємодія з підлеглими та командирами; реалізація комплексу організаційних і технічних заходів із питань експлуатації та застосування радіоелектронних систем та комплексів спеціального призначення; управління військами та зброєю; чітка регламентованість

діяльності, що визначається статутами, настановами, інструкціями, наказами, розпорядженнями; висока психологічна та інтелектуальна напруга у процесі вирішення складних професійних задач.

Специфічні умови служби офіцерів-радіотехніків потребують формування особистісних рис та якостей, що не залежать від предметної сфери, але важливі для успішної професійної та соціокультурної діяльності в різних галузях та для особистісного розвитку:

1. Ініціативності та самостійності, самокритичності й активності, високих організаторських якостей та компетентності в комунікативній діяльності. Ці якості впливають із певних вимог, оскільки розміщення частин і підрозділів відрізняється великою роздробленістю й автономністю, а радіоелектронні комплекси спеціального призначення є зброєю колективною, що вимагає злагодженості в роботі усього особового складу підрозділу.

2. Тривала, тісна взаємодія з підлеглими під час навчальних та бойових чергувань потребують від офіцера-радіотехніка вміння переборювати психологічні бар'єри під час спілкування, знімати зайве напруження та формувати позитивний соціально-психологічний настрій у колективі. Особливе значення тут має оптимальна здатність до організації спілкування в процесі бойового чергування, в однорідних умовах, обмежених і одночасно надмірних міжособистісних контактів. Офіцер-радіотехнік повинен глибоко знати психологічну сутність діяльності групи операторів та методи підвищення ефективності їх діяльності.

3. Широка ерудиція та культура, що впливає із потреби проведення офіцерами культурно-масових, спортивних, господарських та інших заходів.

4. Висока свідомість і почуття відповідальності, вміння швидко приймати рішення та розвиток відповідних психологічних установок (поведінкових автоматизмів та спонтанності реагування на складні ситуації впливають із надзвичайної відповідальності за результати особистих дій у процесі вирішення складних задач бойового чергування, які створюють певний емоційний фон та напруженість).

5. Рішучість та хоробрість у діях, впевненість у собі, уміння оволодіти ситуацією, внести чіткість і порядок в організацію, не допустити паніки й дезорганізації, психологічна готовність до діяльності в умовах застосування засобів масового ураження.

6. Сучасний бій, що будуть вести підрозділи радіотехнічних військ, потребує граничної швидкості, точності, безпомилковості, мобільності та гнучкості мислення.

7. Уміння говорити логічно, точно, не припускати двозначного тлумачення отриманих розпоряджень, а також уміння емоційним наповненням дати команду або розпорядження, вселяючи впевненість в успішному виконанні задач підлеглими. Окреслені вміння зумовлені психологічною складністю умов бойових дій, що потребує від офіцера ефективного виконання функцій управління^{218 219}.

Зазначені якості та риси можуть бути успішно реалізовані у висококультурній особистості офіцера-радіотехніка, що володіє високим рівнем культурологічної компетентності.

Отже, на підставі аналізу наукової літератури **«культурологічну підготовку майбутніх офіцерів радіотехнічних спеціальностей»** визначено як планомірний процес педагогічного впливу (засобом створення спеціальних педагогічних умов та використання набору форм, методів, засобів та прийомів), що передбачає створення культуровідповідного середовища, кожен компонент якого спрямований на всебічний розвиток курсанта, формування його культурологічних знань, умінь та навичок, набуття досвіду та особистісних якостей, що не залежать від предметної сфери, але важливі для успішної подальшої професійної та соціокультурної діяльності в різних галузях, а також самореалізації. Така підготовка

---

²¹⁸ Освітньо-професійна програма першого/другого рівня вищої освіти, галузі знань «17 Електроніка та телекомунікації», спеціальності «172 Телекомунікації та радіотехніка», спеціалізації «Системи та засоби радіоелектронної боротьби». Житомирський військовий інститут. Житомир.

²¹⁹ Машталір, А. М., 2006. *Формування творчих якостей майбутніх офіцерів у процесі професійної підготовки*. Кандидат наук. Київський центральний інститут післядипломної педагогічної освіти.

забезпечує формування не вузькопрофільного спеціаліста, а офіцера-радіотехніка із широким кругозором, для якого самоосвіта з урахуванням культурологічної складової є необхідною умовою формування громадянина-патріота та офіцера-радіотехніка.

Результатом культурологічної підготовки курсанта радіотехнічної спеціальності першого та другого рівнів вищої освіти визначено належний рівень культурологічної компетентності, що входить до структури загальних (універсальних) компетентностей (якими повинен володіти офіцер), що не залежать від предметної області, але важливі для успішної подальшої професійної та соціокультурної діяльності в різних галузях та для його особистісного розвитку.

Отже, у підрозділі проаналізовано стан розробленості педагогічної проблеми культурологічної підготовки майбутніх офіцерів радіотехнічних спеціальностей та базові поняття дослідження «компетентність», «інтегральна компетентність майбутніх офіцерів радіотехнічних спеціальностей», «культурологічна компетентність майбутніх офіцерів радіотехнічних спеціальностей», «культурологічна підготовка майбутніх офіцерів радіотехнічних спеціальностей», як основних понять досліджуваної проблеми. Визначено, що культурологічна компетентність майбутніх офіцерів-радіоінженерів є системоутворювальним елементом, навколо якого формуються та розширюються інші складові інтегральної компетентності.

1.3. Акмеологічний підхід до проблеми формування культурологічної компетентності майбутніх офіцерів радіотехнічних спеціальностей

Аналіз доробку наукових праць свідчить про те, що в останні десятиріччя увагу науковців привертає проблема впровадження акмеологічного підходу в процес особистісно-професійного розвитку фахівців різних галузей. Так, до різних аспектів окресленої проблеми зверталися відомі вітчизняні науковці В. Вакуленко, В. Гладкова, О. Гребінь-

Крушельницька, Г. Данилова, Т. Дерека, О. Дубасенюк, А. Зарицька, Г. Кримська, Н. Мазур, А. Москаленко, С. Пальчевський, В. Панчук, Р. Пріма, Д. Пріма, Н. Сидорчук, а також російські вчені О. Анісімов, О. Бодальов, А. Деркач, В. Зазикін, Н. Кузьміна, А. Реан та ін. Водночас варто зазначити, що бракує праць з питань культурологічного розвитку майбутніх офіцерів радіотехнічних спеціальностей, їх фундаментальної професійної підготовки на засадах акмеологічного підходу.

Для сучасної військової освіти акмеологічний підхід є одним із пріоритетних векторів. Акмеологія як науковий напрям сьогодні активно розвивається, суттєво змінює акценти у сфері професійної підготовки фахівців, впливає на ефективність управління в закладах освіти, є вирішальним сегментом у побудові успішної індивідуальної траєкторії розвитку особистості. Зауважимо, впровадження акмеологічного підходу в сучасну військову професійну освіту є дієвим чинником, що, на нашу думку, забезпечить підвищення професійної мотивації майбутніх офіцерів до досягнення успіху в усіх сферах діяльності, що передбачає створення умов для засвоєння курсантами прогресивних, сучасних методик і технологій самовиховання й саморозвитку; стимулює творчий потенціал, що дозволить виявити й плідно використати особистісні ресурси для досягнення успіху в майбутній професійній (зокрема культурологічній) діяльності в процесі формування акмеологічної спрямованості особистості та позитивної Я-концепції.

Результатом реалізації акмеологічного підходу в процесі професійної підготовки майбутніх фахівців вчені окреслюють: акмеологічну спрямованість (І. Зель), акмеологічну позицію фахівця (І. Ніколаєску, І. Тяллева), акмеологічну компетентність (О. Гречаник, А. Майборода, Д. Пріма, О. Таран), акмеологічну культуру (Т. Андріако, О. Очеретна).

Аналіз наукових праць, присвячених вивченню цього питання, дає можливість виявити деякі характеристики та особливості. Зокрема, акмеологічна компетентність, з одного боку, входить як

системоутворювальний компонент до складу професійної компетентності, з іншого – є складовою акмеологічної культури, яка, на думку більшості акмеологів, є засадничою щодо формування конкурентоспроможного фахівця.

Так, український вчений Д. Пріма²²⁰ акмеологічну компетентність розглядає як інтегративну здібність, якісну характеристику майбутнього фахівця, яка відображає сформованість його акмеологічних мотивів, цінностей, знань, умінь, навичок, важливих особистісно-професійних якостей, що забезпечує оволодіння способами саморозвитку, самовдосконалення для ефективного розв'язання складних завдань і непередбачуваних ситуацій в особистісній і професійній сферах його життєдіяльності, дозволяє йому рухатися до акме-вершин у професійному й особистісному розвитку.

Погоджуємося з думкою української дослідниці Т. Андріяко²²¹, яка, порівнюючи сутності феномену конкурентоспроможності фахівця і феномену акмеологічної культури, виявила їх тісний взаємозв'язок.

О. Очеретна²²² характеризує акмеологічну культуру як особистісне новотворення, що передбачає подолання особистісних деформацій, процес досягнення акме й самоздійснення. Високий рівень акмеологічної культури дозволяє людині осмислювати процес саморозвитку як життєву цінність, створювати умови для самовдосконалення й самореалізації в ході життєдіяльності, пізнавати, актуалізувати, творчо виявляти свою індивідуальність. Розвиток акмеологічної культури як особистісної якості приводить до поставлення нових завдань, що відкривають можливості для

---

²²⁰ Пріма, Д.А., 2019. Акмеологічна компетентність майбутнього фахівця: аспекти змістової характеристики. *Педагогічний часопис Волині: науковий журнал*, №3 (14). Луцьк: СНУ імені Лесі Українки, с. 52-56.

²²¹ Андріяко, Т., 2011. Конкурентоспроможність як прояв акмеологічної культури особистості. *Рідна школа: щомісяч. наук.-пед. журн.*, № 10, с. 64-67.

²²² Очеретна, О. Ю., 2014. Аналіз феномену "акмеологічна культура студентів вищих технічних навчальних закладів" як об'єкта наукових досліджень. *Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти*, вип. 9, с. 126-130.

нових життєвих виборів особистості, для нових кроків до досягнення акме й самоздійснення.

Акмеологія як наука ставить перед собою завдання, що певною мірою збігаються із частковими завданнями нашого дослідження, а тому вважаємо доцільним зацентрувати на них:

дослідження шляхів оптимальної самореалізації майбутнього офіцера-радіотехніка в культуровідповідній діяльності та розкриття його особистісного потенціалу;

дослідження та розробка акмеологічних чинників та акмеологічних умов, які б дали можливість особистості курсанта всебічно й оптимально самореалізуватися;

удосконалення особистості курсанта, допомога в досягненні вершин у духовно-моральному, професійному розвитку.

Перспективи подальших досліджень варто зосередити на більш детальному вивченні реалізації акмеологічного підходу в процесі формування культурологічної компетентності майбутніх офіцерів.

Впровадження акмеологічного підходу в навчальний процес у методологічній та науково-методичній літературі українські та зарубіжні науковці (В. Гладкова²²³, Т. Дерека²²⁴, А. Зарицька²²⁵, Н. Гребінь-Крушельницька²²⁶, Н. Мазур²²⁷, А. Москаленко²²⁸, Р. Пріма²²⁹, Д. Пріма^{230 231})

²²³Гладкова, В.М., 2016. Професійний розвиток та вдосконалення менеджерів вищих навчальних закладів. В: В.О. Огнев'юк, С.О. Сисоєва, Я.С. Фруктова, ред. *Сучасні акмеологічні дослідження: теоретико-методологічні та прикладні аспекти*: [моногр.]. К.: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, с. 790-816.

²²⁴Дерека, Т. Г., 2015. Акмеологічні засади неперервної професійної підготовки фахівців фізичного виховання: концепція дослідження. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, № 7, с. 31-39.

²²⁵ Зарицька, А. А., 2016. *Акмеологічні засади професійної самореалізації майбутнього вчителя музики*: автореферат дис. ... канд. пед. наук. Київ: Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова.

²²⁶ Гребінь-Крушельницька, Н.Ю., 2015. *Акмеологічні засади підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України до професійної самореалізації*. Кандидат наук. Національний авіаційний університет.

²²⁷ Мазур, Н., 2010. Акмеологічні засади формування професіоналізму майбутнього викладача педагогіки. *Наукові записки*. Серія: Педагогічні науки., вип. 91. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, с. 129-134.

²²⁸ Москаленко, А. М., 2016. Акмеологічні засади підготовки управлінців навчальних закладів в умовах магістратури. В: В.О. Огнев'юк, С.О. Сисоєва, Я.С. Фруктова, ред. *Сучасні акмеологічні дослідження: теоретико-методологічні та прикладні аспекти*: [моногр.]. К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, с. 856-877.

розглядають як процес або результат оптимізації ефективності цього процесу.

Ефективність упровадження акмеологічного підходу в процес культурологічної підготовки майбутніх офіцерів в умовах закладу вищої освіти забезпечується сукупністю чинників (факторів) і умов для формування готовності майбутніх офіцерів до оптимальної самореалізації в культурологічній діяльності, що визначається відповідним рівнем сформованості їх культурологічної компетентності.

Акмеологічна спрямованість культурологічної діяльності майбутнього офіцера виявляється в потребі досягти найвищого результату у вивченні дисциплін гуманітарного циклу, а також у формуванні культурологічної компетентності оптимально високого ступеня якості. Тому, окреслюючи зміст культурологічної підготовки курсантів на засадах акмеології, нам необхідно враховувати умови та чинники (фактори) досягнення особистістю акме-рівня через культуру й культурологічну діяльність майбутнього офіцера.

У словнику української мови²³² зазначається, що чинник – це умова, рушійна сила, причина будь-якого процесу, що визначає його характер або одну з основних рис; фактор. Фактор (лат. *facere* – «діяти», «виробляти», «примножувати») – умова, рушійна сила будь-якого процесу, явища; чинник²³³.

²²⁹ Пріма, Р. М., 2015. Концептуальні засади формування професійно мобільного вчителя: акмеологічний підхід. *Проблеми освіти*, № 84. Житомир-Київ, с. 284-287.

²³⁰ Пріма, Д., 2019. К проблеме формирования креативной личности будущего специалиста: акмеологический подход. *Scientific horizons – 2019. Materials of the XV International Scientific and Practical Conference. Volume 14. Pedagogical Sciences.*: Sheffield. Science and Education LTD, pp. 6-8.

²³¹ Пріма, Д. А., 2018. Акмеологічні засади професійної підготовки майбутнього фахівця. *Jurnalul umanistic al nistrului.*, №. 1, с. 32-36.

²³² *Словник української мови*: в 11 томах. Том 11. 1980. Київ: Наукова думка, с. 326.

²³³ *Словник української мови*: в 11 томах. Том 11. 1979. Київ: Наукова думка, с. 553.

Мовознавці радять «фактор» замінити на «чинник», так як це є власнеукраїнське слово. Тому в контексті дослідження значення термінів «фактор» та «чинник» ототожнюємо та надаємо перевагу останньому.

Умова²³⁴ – «необхідна обставина, яка робить можливим здійснення, створення, утворення чого-небудь або сприяє чомусь». До умов зазвичай відносять зовнішні та (або) внутрішні обставини, те, від чого що-небудь, залежить. У філософському розумінні умови визначають як зовнішні обставини, які детермінують виникнення певного явища, результату цілеспрямованої діяльності²³⁵. Отже, без наявності таких обставин бажаний результат виникнути не може.

В. Гладкова²³⁶ під акмеологічними засадами самовдосконалення менеджера ЗВО (закладу вищої освіти) розуміє сукупність психолого-акмеологічних чинників (умов і факторів), що забезпечують організацію акмеологічного супроводу в межах акмеологічного забезпечення, а також створення акмеологічної служби підтримки та забезпечення такого процесу.

Погоджуємося з думкою А. Москаленко²³⁷, яка досліджує акмеологічні засади підготовки управлінців закладів освіти в умовах магістратури, про те, що фактори (у нашому дослідженні – чинники) та умови близькі за змістом, але не тотожні. Акмеологічні фактори дослідниця розглядає як об'єктивні причини, що зумовлюють саморух особистості до високих (вершинних) досягнень у професійній діяльності; внутрішні та зовнішні обставини, які безпосередньо зумовлюють ефективність формування професійної готовності до професійної діяльності й зростання в ній як в особистісному, так і професійному аспектах.

²³⁴ Новий тлумачний словник української мови: у 4 т. Т.2. 1999. К.: Аконіт, с. 632.

²³⁵ *Философский энциклопедический словарь*. 1998. М.: ИНФА.

²³⁶ Гладкова, В.М., 2016. Професійний розвиток та вдосконалення менеджерів вищих навчальних закладів. В: В.О. Огнев'юк, С.О. Сисоєва, Я.С. Фруктова, ред. *Сучасні акмеологічні дослідження: теоретико-методологічні та прикладні аспекти*: [монографія]. К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, с. 790-816.

²³⁷ Москаленко, А. М., 2016. Акмеологічні засади підготовки управлінців навчальних закладів в умовах магістратури. В: В.О. Огнев'юк, С.О. Сисоєва, Я.С. Фруктова, ред. *Сучасні акмеологічні дослідження: теоретико-методологічні та прикладні аспекти*: [монографія]. К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, с. 856-877.

А. Москаленко адаптує вчення Н. Кузьміної до власних наукових пошуків та виділяє низку акмеологічних факторів, що впливають на якість підготовки майбутніх управлінців:

об'єктивні (особливості вищого навчального закладу (педагогічний університет, класичний університет); реальний стан підготовки управлінців навчальними закладами (професорсько-викладацький склад, матеріально-технічне оснащення, науково-методичне забезпечення процесу навчання; зміст і якість навчання; організаційні та психолого-педагогічні умови набуття професійного досвіду); спрямованість усіх учасників навчально-виховного процесу на досягнення оптимального якісного результату підготовки майбутніх управлінців навчальних закладів; задатки студентів; потреба у фахівцях зазначеного профілю на освітньому ринку);

суб'єктивні (внутрішні передумови успіху професійної управлінської діяльності (особистісні якості; професійний інтерес, здібності як психологічні механізми, необхідні для успіху в діяльності; мотивація; спрямованість; компетентність; креативність));

об'єктивно-суб'єктивні (створюють організацію професійного середовища (особиста відповідальність, потреба в досягненні високих результатів, творчий підхід, самореалізація й самовдосконалення, ефективне оволодіння професійною компетентністю)).

Під акмеологічними умовами А. Москаленко розуміє такі значущі обставини, які впливають на якість підготовки майбутніх управлінців навчальними закладами й забезпечують вершинність якісного їх зростання як у професійному, так і в особистісному аспектах. Такими умовами дослідниця визначає: гуманізацію вищої освіти; оновлення змісту вищої освіти та узгодження його із сучасними потребами суспільства загалом і навчального закладу як перспективного місця роботи зокрема; організацію особливого освітнього середовища; діагностування внутрішнього запасу ресурсів студентів на основі критеріально-ціннісної системи (потреб, мотивів, задатків, когнітивних і креативних загальних і спеціальних здібностей, емоційно-

вольової сфери особистості, умов сімейного та шкільного виховання, орієнтації на досягнення високих результатів у майбутній професійній діяльності тощо); створення у вищому навчальному закладі системи професійного зростання науково-педагогічних працівників.

А. Зарицька²³⁸ у результаті аналізу психолого-педагогічної літератури та на основі врахування визначених акмеопсихологічних механізмів систематизувала акмеологічні чинники професійної самореалізації майбутніх учителів музики таким чином: адаптивні чинники, які визначають пристосування студентів у процесі навчально-виховної та музично-виконавської діяльності до певних умов мистецького існування й самореалізації; психолого-фізіологічні чинники, які зумовлюють динаміку розвитку відчуттів, сприймання, пам'яті, мислення, уяви, волі; розвиток фантазії; потреба досягнення музично-педагогічного успіху, ступінь розвитку креативності та мотиваційної сфери особистості; чинники, які визначають фаховий професіоналізм особистості, музичний тезаурус (освіченість), естетичну зрілість шляхом оцінювання та результативність руху до акме; чинники, які відображають особистісно-педагогічну кваліфікаційну характеристику майбутнього вчителя музики: комунікабельність, дар спілкування, емпатійне ставлення; чинники, які визначають професійну компетентність, фахові здобутки, соціокультурний статус, успішність кар'єрного зростання, спроможність досягнення вершин професійної самореалізації.

Український дослідник Д. Пріма²³⁹ акмеологічні засади професійної підготовки майбутнього фахівця розглядає як розвиток: акме-мотивації як пошук внутрішніх умов підвищення професіоналізму майбутнього фахівця; акмеологічної компетентності як інтегративної здібності, якісної

---

²³⁸ Зарицька, А. А., 2013. Акмеопсихологічні механізми та чинники професійної самореалізації майбутнього вчителя музики. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*, вип. 29, с. 178-183.

²³⁹ Пріма, Д. А., 2018. Акмеологічні засади професійної підготовки майбутнього фахівця. *Jurnalul umanistic al nistrului.*, №. 1, с. 32-36.

характеристики майбутнього фахівця, що дозволяє йому рухатися до акме-вершин у професійному й особистісному розвитку; професіоналізму діяльності як результату сформованої акме-позиції, системних акме-орієнтованих особистісних перетворень.

Зазначимо, що культурологічна компетентність як особистісна якісна характеристика фахівця передбачає сукупність певного досвіду особистості, а тому не може бути сталою. Це динамічне явище, яке розвивається, видозмінюється, ускладнюється, трансформується. Усі складові культурологічної компетентності майбутнього офіцера перебувають у постійному русі, якісно та кількісно змінюються, що свідчать про їх удосконалення, збагачення, прогрес або ж руйнування, деградацію та регрес. Їх формування залежить від зовнішніх і внутрішніх чинників впливу.

Таким чином, в контексті дослідження акмеологічні умови та акме-чинники розглядаємо як резерви, які оптимізують процес культурологічної підготовки. Їх комплексний аналіз слугує методологічним базисом для розробки заходів, спрямованих на ефективне виявлення та оптимальне використання особистісних ресурсів курсантів. Як умови, так і чинники відображають суттєві причинно-наслідкові зв'язки, що визначають процес культурологічної підготовки. *Чинник* є тією рушійною силою, яка впливає на ефективність культурологічної підготовки за різних організаційно-педагогічних, матеріально-технічних і природних умов. *Умови* забезпечують дію чинників, які оптимізують процес культуротворчої діяльності. Чинники діють лише тоді, коли створюються умови, що їх породжують.

Тому, визначаємо чинники, що впливають на процес та очікувані результати культурологічної підготовки майбутнього офіцера на акмеологічних засадах (рис. 1.6):

суб'єктивні чинники: особистісний потенціал курсанта та його стійка акмеологічна спрямованість до культурологічної діяльності;

об'єктивні чинники: зміст культурологічної підготовки та акмеологічні технології.

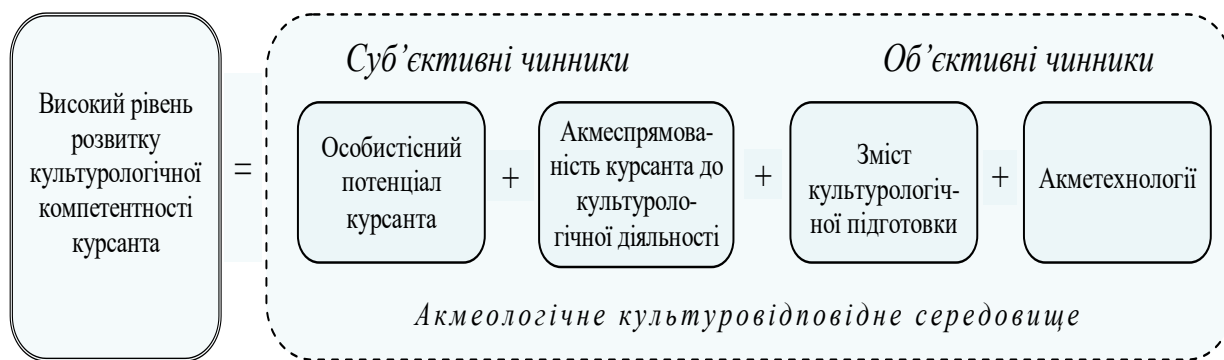

Рис. 1.6. Акмеологічні чинники розвитку культурологічної компетентності майбутніх офіцерів-радіотехніків

Розглянемо перший суб'єктивний чинник детальніше – *особистісний потенціал курсанта*. У тлумачному словнику української мови²⁴⁰ знаходимо такі визначення потенціалу: сукупність усіх наявних засобів, можливостей, продуктивних сил і т. ін., що можуть бути використані у якій-небудь галузі, ділянці, сфері; запас чого-небудь; резерв; приховані здатності, сили для якої-небудь діяльності, що можуть виявитися за певних умов.

Слід окреслити особистісний потенціал офіцера ЗСУ як ресурс творчих можливостей, природних здібностей, обдарованості та готовності до культурологічної діяльності. Багато дослідників «особистісний потенціал» розглядають як приховані можливості, резерв у досягненні мети, як «внутрішня спрямованість», що надає життєдіяльності особистості вищого сенсу та цінності. Потенціал ідентифікується з поняттям «можливості», «ресурси», пов'язується з актуалізацією особистості. Дослідники Ю. Бреус²⁴¹, Я. Кальба²⁴², Н. Лебідь, В. Подшивалкіна²⁴³, В. Міляєва наголошують на існуванні двох якісних станів потенціалу особистості: актуалізований та потенційний.

²⁴⁰ Словник української мови: в 11 томах. Том 11. 1980. Київ: Наукова думка, с. 402.

²⁴¹ Міляєва, В. Р., Лебідь Н. К., Бреус Ю. В., 2013. Теоретичний аналіз поняття «потенціал особистості». *Проблеми сучасної психології*: збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Т. 20. Кам'янець-Подільський: В-во К-ПНУ ім. І. Огієнка, с. 405-415.

²⁴² Кальба, Я., 2011. Вчинковий потенціал особистості учня як предмет психологічного аналізу. *Психологія і суспільство*, №2, с. 148-163.

²⁴³ Подшивалкіна, В., 2009. Соціальні умови та психологічні виміри тенденцій використання потенціалу особистості. *Психологія і суспільство*, №4, с. 127-137.

Актуалізований стан характеризується реалізованими особистісними ресурсами (реалізовані знання, уміння, навички, якості, які суб'єкт надбав та реалізує у процесі життєдіяльності). Потенційний стан містить потенційні особистісні ресурси (нереалізовані здібності (задатки), продукти мисленнєвої діяльності, ментальних і поведінкових стратегій, внутрішніх станів, настанов, які можуть бути використані суб'єктом для досягнення певної мети²⁴⁴.

Отже, актуалізація потенціалу особистості залежить від її активності (самореалізації потенційних ресурсів та можливостей) і соціального оточення, яке може підтримати, а може не прийняти конкретну активність суб'єкта, забезпечити умови для практичної реалізації потенціалу або не забезпечити. Більшість науковців погоджуються з тим, що потенціал особистості актуалізується за умов саморозвитку – свідомого, активного процесу задіяності особистісних ресурсів.

Оскільки категорії особистісного потенціалу та розвитку перебувають у нерозривній взаємодії, то ми можемо стверджувати, що найвищим (акмеологічним) щаблем прояву особистісного потенціалу є творчий потенціал особистості, який реалізується в різних видах творчої діяльності, у трьох аспектах: як індивід, як особистість та суб'єкт діяльності.

Сучасний психолог В. Моляко²⁴⁵, що вивчає проблему розвитку творчої особистості, розробив власну концепцію формування творчої особистості та реалізації її творчого потенціалу. Відомий психолог творчий потенціал розуміє як інтегративну властивість особистості, що характеризує міру можливостей здійснювати творчу діяльність та як здатність до творчої самореалізації та саморозвитку. Про справжні творчі можливості конкретного суб'єкта можна говорити лише на підставі реалізованої діяльності, отриманих оригінальних витворів. Творчий потенціал стає не уявною, а реальною, прогнозованою

²⁴⁴ Міляєва, В. Р., Лебідь Н. К., Бреус Ю. В., 2013. Теоретичний аналіз поняття «потенціал особистості». *Проблеми сучасної психології*: збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Т. 20. Кам'янець-Подільський: В-во К-ПНУ ім. І. Огієнка, с. 405-415.

²⁴⁵ Моляко, В. О., 2004. Психологічна теорія творчості. *Обдарована дитина*, № , с. 2-9.

цінністю лише тоді, коли реалізовується у винаходах, конструкціях, книгах, картинах, фільмах²⁴⁶.

На нашу думку, на процес формування й реалізації особистісного потенціалу впливають, перш за все, такі особистісні підструктури, як: *природні передумови* (природна обдарованість, генетичні задатки та нахили, темперамент) та *соціальні передумови* (досвід, знання, уміння, навички, вироблені вольові якості, самостійність, ініціативність тощо).

Творчі здібності, що є певною композицією природних та набутих особистісних якостей, слугують засобами розвитку творчого потенціалу відносно цілей особистості, що організують розвиток і реалізацію цих здібностей у соціально-часовому й соціально-просторовому аспектах^{247 248}.

Наступний акмеологічний чинник – стійка акмеологічна спрямованість курсанта до культурологічної діяльності. *Акмеологічна спрямованість* – це така якість особистості фахівця (у нашому дослідженні майбутнього офіцера), в основі якої лежить сукупність мотивів і цінностей, що визначають творчий характер будь-якої (у нашому дослідженні культурологічної) діяльності, прагнення до досягнення вершин професійної майстерності, підвищення кваліфікації та збагачення досвіду творчої діяльності, усвідомлення значущості інноваційних процесів в навчальній та позанавчальній діяльності, активна життєва позиція й позитивне ставлення до своєї діяльності.

Компонентами акмеологічної спрямованості майбутнього офіцера радіотехнічної спеціальності до культурологічної діяльності визначаємо:

ціннісні орієнтації радіотехнічної та службової діяльності (цілі, мотиви, ідеали, настанови та інші світоглядні характеристики особистості

²⁴⁶ Назаренко, І. М., 2010. Проблема творчого потенціалу особистості на сучасному етапі розвитку освіти та науки. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*, № 53. Житомир: ЖДУ, с. 179-182.

²⁴⁷ Даній В. М., Несен, Г. М., Сохань, Л. В., Єрмаков, І. Г. та ін. 1996. *Психологія і педагогіка життєтворчості*: навч.-метод посібник. Київ, с.169-170.

²⁴⁸ Антонова, О. Є., 2006. Розвиток творчого потенціалу майбутнього вчителя як фактор його професійної самореалізації. В: І. Г. Єрмакова, Г. М. Несен, ред. *Життєтворчість особистості: концепція, досвід, проблеми*: наук.-метод. зб. Запоріжжя: Хортицький навчально-реабілітаційний багатопрофільний центр, с. 553-561.

військовослужбовця-радіотехніка (престижність військової служби, визнання професії найближчим оточенням);

ціннісні орієнтації загальнокультурологічного спрямування – ціннісні орієнтації, наявність яких забезпечує якісну соціокультурну взаємодію (повага до оточення, толерантність, любов до Батьківщини);

професійна мотивація культурологічного спрямування (інтерес до культурологічної діяльності, усвідомлення значущості й відповідальності результату культурологічної діяльності, потреба в отриманні якісної професійної освіти; прагнення до професійного успіху (мотивація досягнення, прагнення до саморозвитку, здатність до рефлексії та саморефлексії);

мотивація досягнення успіху (стратегія поведінки курсанта, коли він орієнтований на активність, постійний саморозвиток, прагне до високих результатів, не боїться помилок, здатний до ризику, чітко ставить позитивні цілі діяльності й послідовно прагне до їх досягнення, упевнений у своїх можливостях, має завчасну стійкість до невдач та стресових ситуацій; курсант віддає перевагу завданням середньої складності, а під час невдач мобілізує свої сили й підвищує активність);

професійне цілевизначення (спрямованість майбутнього офіцера на справу, себе, взаємини, дотримання інструкцій; вибір власних цілей культурологічної діяльності і професійного самовдосконалення, усвідомлення ієрархії цілей і професійного самовдосконалення);

адекватна самооцінка своїх актуальних та потенційних можливостей.

На нашу думку, мотивація досягнення успіху виконує провідну функцію у формуванні стійкої акмеологічної спрямованості курсантів. Дж. Аткинсон та Х. Хекхаузен, що здійснювали наукові розвідки щодо мотивації особистості, розмежували мотивацію досягнення успіху й мотивацію уникнення невдачі. Науковці вважають, що мотивація досягнення успіху – це стратегія поведінки людини, коли вона орієнтована на активність, досягнення результату, не боїться помилок, виконує різні дії, здатна до ризику.

Мотивація уникнення невдачі передбачає іншу поведінку: пасивність, страх помилок і невдач, уникання прийняття відповідальних рішень, страх ризику. Тому, для людей, умотивованих на досягнення успіху, характерні: чітке визначення позитивних цілей діяльності й активне послідовне прагнення до їх досягнення, упевненість у своїх можливостях, адекватна самооцінка. Вони віддають перевагу завданням середньої складності, а під час невдач мобілізують свої сили й підвищують активність²⁴⁹.

Наступний базовий чинник розвитку особистості курсанта та формування його культурологічної компетентності – *зміст культурологічної підготовки*, що передбачає гуманізацію та гуманітаризацію освіти, створення культуровідповідного середовища. Вивчення рідної мови, історії вітчизни, іноземної мови, культурології, етики та естетики є передумовою формування системи цінностей, завдяки яким курсант вчиться розуміти інших і самого себе, стає суб'єктом суспільної діяльності. Залучення майбутнього офіцера до загальнолюдських, цивілізаційних та національних цінностей починається з пізнання культури, перш за все, культури своєї Батьківщини. Виховання на народних традиціях сприяє формуванню особистісної позиції до культурної спадщини народу. Традиції організують зв'язок поколінь, на них тримається духовно-моральне життя народу.

Завданням педагога в контексті цієї проблеми є необхідність виявити, спрогнозувати й реалізовувати акмеологічний потенціал гуманітарних дисциплін; допомогти виховати у курсантів інтерес до рідної культури й навчити усвідомлювати себе як носія цієї культури. Різні види діяльності, передбачені освітнім простором, забезпечують розвиток особистості на основі духовного багатства народу. У зв'язку з цим особливого значення набувають народні традиції, характерною особливістю яких є їх моральна основа, що навчає особистість соціальної гармонізації²⁵⁰.

²⁴⁹ Макаренко, С.С., 2013. Формування мотивації досягнень в структурі мотиваційної сфери особистості вчителя. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ, №1, с. 314 – 323.

²⁵⁰ Медведєва, В. О., 2012. Вплив культурологічної освіти на розвиток обдарованої особистості. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*, вип. 16, с. 185-193.

«Культурологія», «Історія української культури та українського війська», «Історія України», «Українська мова за професійним спрямуванням», «Курс лідерства», «Військова педагогіка та психологія» володіють значним потенціалом у формуванні патріотизму майбутніх фахівців. Патріотизм виявляється насамперед в емоційно піднесеному ставленні до Батьківщини і є найважливішою складовою духовного багатства суспільства. Істинний патріотизм завжди поєднує духовність, громадянську зрілість і соціальну активність суспільства, є дієвою рушійною силою й реалізується в його діяльності на користь Вітчизни.

Наше головне завдання – підготувати офіцерів, які могли б оптимально реалізувати свій потенціал, служити своїми знаннями й працею Батьківщині. Поставлені завдання можуть бути здійснені: через духовно-моральне та національно-патріотичне виховання, вивчення й усвідомлення акмеологічного потенціалу української та іноземної мов (вивчення яких є необхідною передумовою кар'єрного зростання та просування по службі), історії України (вивчення біографії видатних українських військовослужбовців, умов, що привели до їх успіху). Таку мету ми можемо зреалізувати шляхом розширення культурологічного змісту професійної підготовки курсантів радіотехнічних спеціальностей.

Наступний акмеологічний чинник – акмеологічні технології. *Акмеологічні технології* – один із видів технологій, який розробляється в межах предмета акмеології й відображає перехід від реального стану, якості та рівня розвитку особистості (її професіоналізму) до майбутнього ідеального. Ефективними показниками акмеологічних технологій можна визначити задіяність більшої кількості ресурсів особистості; реалізація діяльнісного підходу; врахування індивідуальних характеристик особистості; оптимізація розвитку не однієї, а декількох сфер особистості; потреба в розвитку особистості в контексті життєвого професійного та духовного шляху²⁵¹.

---

²⁵¹Князев, А. М., Одинцова, І.В. 2009. *Акмеологические технологии активного игрового обучения*. М.: РАГС.

Основне завдання акмеологічних технологій – сформувати й закріпити в самосвідомості курсанта потребу в саморозвиткові й самореалізації та самовдосконаленні, що є можливим за допомоги різноманітних прийомів та технік самоактуалізації особистісного й професійного «Я»²⁵².

Акмеологічні технології нерідко ототожнюють з психологічними, але близькі вони з ними лише з формального й процесуального поглядів. Так, дійсно, сутністю акмеологічних технологій є психологічний вплив, правильніше, його спеціальний вид, що називається акмеологічним впливом. Так, це вплив пов'язаний із спеціальними вміннями суб'єкта впливу. Але їх принциповою відмінністю є спрямованість впливу. Акмеологічні технології насамперед мають гуманістичну спрямованість, оскільки вони покликані допомогти в здійсненні прогресивного розвитку особистості, тоді як чимало психологічних впливів, по суті, є маніпулятивними.

В акмеології розроблені й успішно застосовуються гуманітарні технології самопізнання, самооцінювання і саморозвитку. Акмеологічні технології завжди індивідуально спрямовані, вони використовуються для особистісно-професійного розвитку конкретної особистості.

Головним методом акмеологічних технологій є акмеологічний вплив. Акмеологічний вплив – це інтегрований та цілеспрямований вплив, що має гуманістичний зміст і спрямований насамперед на розвиток особистості. І в цьому випадку відмінність полягає, передусім, у спрямованості, яка, своєю чергою, визначає і сам зміст впливу. Отже, акмеологічним може стати будь-який психологічний вплив, що здійснюється в інтересах особистості²⁵³.

Акмеологічні технології спрямовані на розвиток внутрішнього потенціалу, підвищення професіоналізму, адаптаційних можливостей спеціаліста та характеризуються такими якостями, характеристиками, що

---

²⁵² Сидорчук, Н.Г., 2014. Розвиток акмеологічної науки як одна із умов підвищення якості освіти. В: О. А. Дубасенюк, ред. *Інновації в освіті: інтеграція науки і практики*: збірник науково-методичних праць. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, с. 321-335.

²⁵³ Деркач, А., Зазыкин, В. 2003. *Акмеология*: учеб. пособие. Спб.: Питер.

виділяють їх серед інших видів технологій²⁵⁴. Акме – це не ідеальний образ, а постійний рух до нього через співвідношення реальних характеристик культурологічного розвитку курсанта з оптимальною моделлю саморозвитку. Очікуваний результат використання акме-технологій – стабільність високих результатів роботи, стійка здатність до самостійного вибору, самовдосконалення, самореалізації в мінливих соціокультурних умовах²⁵⁵.

У контексті дослідження розвивальне акмеологічне середовище, що наповнене культурологічним змістом, розглядаємо як *акмеологічне культуровідповідне середовище*. Таке середовище, на нашу думку, є головною акмеологічною умовою формування високого рівня культурологічної компетентності майбутнього офіцера.

О. Дубасенюк²⁵⁶ акмеологічне середовище розглядає як середовище прагнення до успіху, до творчості, до високих результатів діяльності, до досягнень кожного, коли престижно якісно працювати, викладати, навчатися, вести науковий пошук, дотримуючись морально-правових норм взаємодії.

Акмеологічне культуровідповідне середовище виконує такі завдання:

змінює зміст і технології освіти відповідно до розвитку культури;

сприяє створенню системи науково-пошукової, експериментальної діяльності педагогів щодо інтегрованого застосування культурологічного, акмеологічного, компетентнісного та особистісно орієнтованого підходів до організації навчання;

виявляє та сприяє розвитку творчого потенціалу курсантів;

формує готовність майбутніх офіцерів до свідомого виконання своїх соціальних ролей як індивіда (розвиток природних нахилів та здібностей), особистості (формування громадянської свідомості, патріотичних якостей,

²⁵⁴Майборода, А. О., 2013. Акмеологічні технології в процесі професійної підготовки майбутніх фахівців служби цивільного захисту. *Професійна освіта: проблеми і перспективи*, вип. 4, с. 73-76.

²⁵⁵Петрухін, В., 2003. Акмеологічні технології в підвищенні якості освіти. *Рідна школа*, № 6, с. 6-9.

²⁵⁶Дубасенюк, О. А., 2011. Передумови розвитку акмеологічного середовища для підготовки педагога-професіонала: досвід і перспективи розвитку. В: В.О. Огнев'юк, ред. *Акмеологія – наука XXI століття*: матер. III Міжнар. наук.-практ. конф. К.: Київськ. ун-т імені Бориса Грінченка, с. 23–27.

комунікативних навичок), суб'єкта діяльності (формування професійних якостей, компетентного офіцера-радіоінженера), та індивідуальності (розвиток індивідуальних креативних якостей у процесі культурологічної діяльності);

сприяє самовираженню курсантів у культурологічній діяльності, задоволенню їх потреб, інтересів та стимулюванню творчої самореалізації через формування акмеологічної спрямованості та формування позитивної Я-концепції курсантів;

розвиває культурологічну компетентність, що дозволяє правильно орієнтуватися в сучасному просторі соціокультурних цінностей; ефективно й творчо діяти в міжособистісних стосунках – ситуаціях, що передбачають взаємодію з іншими людьми в соціальному контексті так само, як і в професійних ситуаціях;

сприяє виробленню умінь цілевизначення, проєктування та самокорекції дій у реалізації поставлених цілей; позитивно та критично мислити, здійснювати системний аналіз проблемної ситуації, швидко приймати рішення в умовах вітальної загрози; володіти навичками завчасної стійкості до невдач та стресових ситуацій;

розглядає конфлікт не як кризове явище, а як необхідну умову подальшого розвитку.

Отже, на основі проаналізованих джерел **культурологічну підготовку майбутніх офіцерів радіотехнічних спеціальностей на засадах акмеологічного підходу** визначено як процес акмеологічного впливу на особистісний розвиток курсанта (шляхом створення спеціальних педагогічних умов та використання доцільних форм, методів та прийомів), що забезпечує не тільки засвоєння культурологічних та акмеологічних знань, вироблення відповідних умінь та особистісних якостей, а й розуміння та зіставлення образу «Я-реальне» з образом «Я-ідеальне», яке під впливом зовнішніх акмеологічних чинників в умовах культуровідповідного

середовища в результаті стійкої позитивної мотивації сприяє саморозвитку, самореалізації, самокорегуванню та формуванню позитивної Я-концепції.

Зазначено, що впровадження акмеологічного підходу в сучасну військову професійну освіту є дієвим чинником, який забезпечує засвоєння курсантами прогресивних, сучасних методик і технологій саморозвитку. Акмеологічне культуровідповідне середовище окреслено як головну акмеологічну умову культурологічної підготовки курсанта, що передбачає певні обставини, що сприяють максимальній самореалізації курсанта в культурологічній діяльності.

Висновки до першого розділу

У першому розділі з'ясовано сутність базових понять у науковій літературі; охарактеризовано специфіку культурологічної підготовки курсантів радіотехнічних спеціальностей; визначено роль акмеологічного підходу у формуванні культурологічної компетентності майбутніх офіцерів радіотехнічних спеціальностей.

На підставі теоретичного аналізу актуалізованої проблеми представлено характеристику базових понять («культура», «підготовка», «культурологічна підготовка майбутнього фахівця», «культурологічна підготовка майбутнього офіцера радіотехнічної спеціальності», «культурологічна компетентність майбутнього офіцера радіотехнічної спеціальності», «акмеологічний підхід»), що відображає їх загальний зміст, специфіку та взаємозв'язок. Обґрунтовано провідні теоретичні підходи до вивчення окресленої проблеми (системний, діяльнісний, особистісно орієнтований, компетентнісний, аксіологічний, акмеологічний та синергетичний). З'ясовано, що процес культурологічної підготовки курсантів радіотехнічних спеціальностей вимагає реалізації акмеологічного підходу як системоутворювального в межах досліджуваної проблеми.

У результаті понятійного аналізу сформульовано базове поняття дослідження. Культурологічна підготовка майбутніх офіцерів радіотехнічних спеціальностей на засадах акмеологічного підходу тлумачиться як процес акмеологічного впливу на особистісний розвиток курсанта (шляхом створення спеціальних педагогічних умов та використання доцільних форм, методів та прийомів), що забезпечує не тільки засвоєння культурологічних та акмеологічних знань, вироблення відповідних умінь та особистісних якостей, а й розуміння та зіставлення образу «Я-реальне» з образом «Я-ідеальне», яке під впливом зовнішніх акмеологічних чинників в умовах культуровідповідного середовища в результаті стійкої мотивації сприяє саморозвитку, самореалізації, самокорегуванню та формуванню позитивної Я-концепції.

На підставі аналізу нормативних документів та освітньо-професійних програм закладів вищої військової освіти результатом культурологічної підготовки курсанта-радіотехніка визначено належний рівень культурологічної компетентності, що входить до структури загальних (універсальних) компетентностей (якими повинен володіти офіцер), що не залежать від предметної сфери, але є важливими для успішної професійної та соціальної діяльності, а також особистісного розвитку.

Зазначено, що культурологічна компетентність (як особистісна якісна характеристика фахівця) – це динамічне явище, яке розвивається, видозмінюється, ускладнюється, трансформується. Усі складові культурологічної компетентності майбутнього офіцера перебувають у постійному русі, якісно та кількісно змінюються, що свідчить про їх удосконалення, збагачення, прогрес або ж руйнування, деградацію та регрес. Їх формування залежить від зовнішніх (об'єктивних) і внутрішніх (суб'єктивних) чинників та умов.

Підкреслено, що впровадження акмеологічного підходу в сучасну військову професійну освіту є дієвим чинником, який забезпечує засвоєння курсантами прогресивних, сучасних методик і технологій саморозвитку. Доведено, що такий підхід дає змогу виявити й ефективно використати особистісні ресурси для досягнення успіху в майбутній особистісно-професійній діяльності культуровідповідного змісту, а також у процесі формування культурологічної компетентності. Основним завданням акмеологічних технологій у межах дослідження визначено формування в самосвідомості курсанта потреби у самовдосконаленні, що реалізується шляхом використання різноманітних методів, прийомів та технік самоактуалізації особистісного та професійного «Я». Зазначено, що акме – це не ідеальний образ, а постійний рух до нього через співвідношення реальних характеристик культурологічного розвитку курсанта з оптимальною моделлю саморозвитку. Очікуваний результат використання акме-технологій окреслено як стабільність високих результатів роботи, стійку здатність до

самостійного вибору, самовдосконалення, самореалізації в мінливих соціокультурних умовах.

Акмеологічні умови та акмеологічні чинники описано як резерви, які оптимізують процес культурологічної підготовки курсантів. Їх комплексний аналіз слугує методологічною основою для розробки заходів, спрямованих на ефективне виявлення та оптимальне використання особистісних ресурсів курсантів. Акмеологічні умови тлумачаться як спеціально організовані обставини в межах закладу вищої освіти, що оптимізують процес культурологічної підготовки та забезпечують дію акмеологічних чинників. Акмеологічне культуровідповідне середовище визначено як головну акмеологічну умову культурологічної підготовки курсанта, що передбачає певні обставини, що сприяють максимальній самореалізації курсанта в особистісно-професійній діяльності культуровідповідного змісту.

Основний зміст першого розділу дисертації висвітлено в наукових публікаціях автора [43, 191, 195, 197, 202, 300, 301].

РОЗДІЛ 2. МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ РАДІОТЕХНІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ НА ЗАСАДАХ АКМЕОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ

2.1. Педагогічні умови впровадження акмеологічного підходу в процес формування культурологічної компетентності майбутніх офіцерів-радіотехніків

Дослідження наукової та методичної літератури підтверджують, що загальним у трактуванні поняття педагогічних умов є їх спрямованість на оптимізацію взаємодії учасників педагогічного процесу під час вирішення конкретних дидактичних завдань. Ми з'ясували, що умови – це обставини, середовище, у якому відбуваються ті чи інші педагогічні процеси. Вони породжуються багатомірністю середовища і є результатом цілеспрямованого відбору, конструювання та застосування елементів змісту.

Російська дослідниця Т. Скуднова²⁵⁷ виділила такі педагогічні умови формування й розвитку студента в акмеологічному середовищі: наявність інноваційного, розвивального, акмеологічно спрямованого освітнього середовища; досягнення у ЗВО атмосфери співпраці, інноваційного пошуку, що сприяє ситуації успіху; створення системи підвищення кваліфікації, що забезпечує високий рівень неперервної акмеологічно спрямованої освіти; забезпечення комплексної діагностики потреб, мотивів, когнітивних і креативних здібностей студентів і педагогів.

Інші вчені С. Бегидова та С. Хазова²⁵⁸ педагогічними умовами реалізації акмеологічного підходу в професійно-педагогічній освіті вважають: інформаційні умови – контекстність і ціннісне наповнення змісту освіти; особистісні умови – актуалізація педагогами знань, що необхідні для реалізації акмеологічного характеру своєї діяльності, демократичний стиль

²⁵⁷ Скуднова, Т. Д. 2006. *Развитие акмеологической культуры личности в образовании: учебно-методическое пособие*. Таганрог.

²⁵⁸ Бегидова, С.Н., Хазова, С.А., 2008. *Акмеологический подход в профессиональной подготовке будущих специалистов*. [online] Режим доступу: http://vestnik.adygnet.ru/files/2008.3/686/begidova2008_3.pdf [Дата звернення 15 березня 2015].

спілкування, створення психологічної атмосфери співпраці й співтворчості; емоційно-позитивна презентація студентами повної інформації про педагогічну діяльність, професійний саморозвиток; технологічні умови – орієнтування на положення особистісно орієнтованого, активnodіяльнісного, розвивального, індивідуально-диференційованого педагогічних підходів; інноваційність, діалогічність освіти, інтегрований підхід до організації акмеоспрямованої виховної діяльності педагогів ЗВО тощо.

На думку українського акмеолога Н. Носовець²⁵⁹ педагогічними умовами, які реалізують акмеологічний підхід в закладі вищої освіти, є: опора на акмеологічні принципи; забезпечення розвиваючого акмеологічного середовища, для якого характерним є зміна позиції викладача щодо студента і своєї діяльності; підготовка педагогів до реалізації акмеологічного підходу у закладах вищої освіти; формування акмеологічної позиції студента, тобто орієнтація на високі досягнення у майбутній професійній діяльності.

Педагогічні умови культурологічної підготовки в контексті акмеологічного підходу розуміємо як спеціально організовані обставини, від яких залежить досягнення «акме», високого рівня особистісно-професійного розвитку культурологічного спрямування. Такі обставини забезпечують дію чинників, що описані в підрозділі 1.3.

При окресленні педагогічних умов упровадження акмеологічного підходу в процес формування культурологічної компетентності майбутніх офіцерів радіотехнічних спеціальностей, враховувався той факт, що процес освітньої діяльності у вищій школі заснований на певних наукових законах, підходах та дидактичних принципах. Вони визначають порядок досягнення цілей і завдань навчання, сприяють ефективному управлінню навчальною діяльністю, надають можливість передбачати результати освітньої роботи, науково обґрунтувати й оптимізувати зміст, методи й форми навчання курсантів.

---

²⁵⁹ Носовець, Н. М., 2014. Умови реалізації акмеологічного підходу до професійної підготовки майбутніх учителів. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету*. Серія: Педагогічні науки, вип. 120, с. 151-153.

У сучасних акмеологічних дослідженнях сформульовано низку акмеологічних законів, які допомогли окреслити та обґрунтувати педагогічні умови.

Перший закон – це *закон особистісно-професійного розвитку та примноження особистісного потенціалу*, який встановлює взаємозалежність між процесами становлення професійної майстерності й формування особистості (К. Абульханова-Славська, А. Деркач, В. Зазикін, Л. Катаєва, А. Маркова, А. Мирєдов). За допомогою цього закону, з одного боку, констатується, що рушійною силою особистісно-професійного розвитку постають різні протиріччя між перспективним, потенційним і актуальним. А з іншого боку, розкривається зміст особистісно-професійного розвитку в контексті зміни співвідношення індивідуалізації та соціалізації, примноження потенціалу, зміни мотиваційно-сислової сфери особистості, розширення об'єктного і предметного полів діяльності, підвищення психологічної культури тощо.

Другий акмеологічний закон – *закон самовираження особистості в професії* (С. Козловська, В. Кузнєцов, С. Насєдкін, І. Нікітін). У ньому описуються процеси і механізми професійного самовизначення, самоствердження, самореалізації, професійного образу «Я» і особистісно-професійного зростання в контексті самовираження особистості в професії²⁶⁰

Третій закон – *закон соціального оптимізму* (В. Гладкова, С. Пожарський). За цим законом будь-яка система за час свого існування хоча б один раз проходить у своєму розвитку через стан найвищого підйому – акме, у якому найбільш повно розкриваються її сутнісні властивості. У зв'язку з цим, згасання та скочування в кате – тимчасові явища, що позбавлені негативного відтінку, сенс яких полягає в оновленні, у виникненні нових форм речей, живих істот тощо. Прояв закону вершинності

---

²⁶⁰ Деркач А., В. Зазынин. 2003. *Акмеология: учеб. пособие*. Спб.: Питер, 2003.

– це прагнення до зростання, ствердження буття різноманітних явищ світу. Цей закон складає підставу соціального оптимізму²⁶¹.

Отже, акмеологічні закони й закономірності відображають стійкі відносини, пов'язані з процесами прогресивного розвитку особистості, і зокрема особистісно-професійного розвитку. Працювати професійно – означає не мати зривів, грубих помилок, промахів. У всіх курсантів необхідно виробляти потребу в саморозвитку, самовдосконаленні, самоосвіті й самоконтролі. Однак для того, щоб ці акмеологічні чинники «спрацювали», необхідні сильні спонукальні обставини, умови²⁶².

Виходячи з цього, виникає необхідність розробки спеціальних акмеологічних умов, що дають курсанту можливість вибору потрібної йому технології навчання й розробки індивідуальної програми формування його особистості. Тому, слід говорити про оптимізацію культурологічної підготовки курсантів. Своєю чергою, викладачі вищої військової освіти повинні будувати навчальний процес не стереотипно, не шляхом проб і помилок, а шляхом наукового обґрунтування творчого вибору, пошуку, дослідження його оптимальних варіантів. Саме в цьому і полягає суть оптимізації.

Акмеологічний підхід є універсальним методологічним орієнтиром, який забезпечує цілеспрямованість і результативність особистісно-професійної діяльності. У контексті дослідження визначений підхід тлумачиться як інтегратор сучасних підходів до вивчення культурологічної діяльності: системного, культурологічного, аксіологічного, діяльнісного, особистісно орієнтованого, компетентнісного, синергетичного.

Окреслюючи педагогічні умови культурологічної підготовки майбутніх офіцерів, ми спиралися на наукові дослідження А. Алексюк, А. Аюрзанайн, П. Підкасистого, Я. Божович, Л. Виготського, О. Леонтєва, І. Боднарук про

²⁶¹ Гладкова, В.М., Пожарський, С.Д., 2015. Акмеологія і катабологія: теоретичні аспекти. *Проблеми освіти: збірник наукових праць*, вип. 84. Житомир-Київ, с. 97-102.

²⁶² Деркач, А.А., 2004. *Акмеология: учебник*. М.: Издательство РАГС.

те, що ефективність будь-якого процесу зумовлена внутрішніми та зовнішніми чинниками.

Враховуючи акмеологічні закони, дидактичні принципи, компоненти культурологічної компетентності курсантів та різні підходи науковців до педагогічних умов, методом експертних оцінок²⁶³ було визначено найбільш значущі педагогічні умови культурологічної підготовки курсантів радіотехнічних спеціальностей на засадах акмеологічного підходу.

Означити найбільш значущі умови культурологічної підготовки курсантів пропонувалося групі експертів, до якої увійшли викладачі, курсові офіцери, командири. Для здійснення експертної оцінки було розроблено питальник (дод. В).

Подальше визначення умов відбувалося за допомогою математично-статистичного аналізу педагогічних умов культурологічної підготовки курсантів радіотехнічних спеціальностей в умовах акмеологічного культуровідповідного середовища. Робимо відповідні математичні позначення і розрахунки.

Група експертів $j \in [1 \dots 46]$

Показники $j \in [1 \dots 14]$,

Вартість показника $K \in [1 \dots 5]$

На множині J

$$F = \sum_{i=1}^n K_i$$

$$J = J * \sum_{j=n}^{n=46} K_j = F$$

$$F_{max} = 46 * 5 = n_{max} * K_{max} = 230$$

Розраховуємо відносну частоту ϕ за формулою:

²⁶³ Максименко С. Д., 1990. *Теорія і практика психолого-педагогічного дослідження*. К.:НДІП, с. 67.

$$\varphi = \frac{F_i}{F_{max}} = \frac{\sum_{i=1}^n K_i}{n_{max} * K_{max}} = \frac{\sum_{i=1}^{46} K_i}{46 * 5}$$

У результаті обробки даних відносна частота φ_{max} виявлена в показниках № 2, 4, 7, 9, до яких належать такі найбільш значущі педагогічні умови культурологічної підготовки курсантів радіотехнічних спеціальностей:

1. Оновлення змісту освіти, узгодження змісту освіти із сучасним розвитком культури, орієнтація освітнього середовища на оптимальність, вершинність, успіх, формування акмеологічної спрямованості та позитивної Я-концепції курсантів (0,94).
2. Організація психолого-педагогічної підтримки індивідуального культурологічного розвитку курсантів із урахуванням їх індивідуальних особливостей (тип нервової системи, нахили та здібності) (0,95).
3. Навчання курсантів за самостійно розробленим проєктом для досягнення вищого рівня їхньої культурологічної компетентності курсантів (0,92).
4. Поєднання традиційних навчальних технологій з інноваційними (0,93) (рис. 2.1).

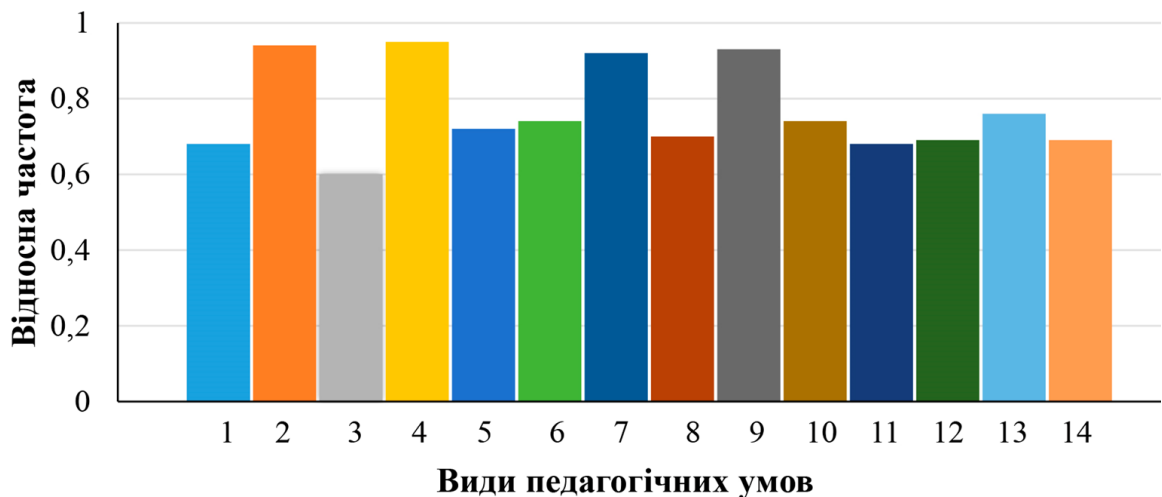

Рис. 2.1. Педагогічні умови формування культурологічної компетентності курсантів на засадах акмеологічного підходу

Вважаємо, що означені відповіді педагогів-експертів зумовлені такими чинниками: важливість формування стійкої акмеологічної спрямованості та позитивної Я-концепції курсантів; розуміння значущості психолого-

корекційних заходів для підвищення рівня культурологічної компетентності майбутніх офіцерів; усвідомлення ефективності нетрадиційних акмеологічних технологій у процесі культурологічної підготовки курсантів; необхідність наявності відповідних навчально-методичних ресурсів для успішної організації індивідуального розвитку майбутніх офіцерів.

Розглянемо зазначені умови детальніше. Обґрунтуємо *першу педагогічну умову* – оновлення змісту освіти: узгодження змісту освіти із сучасним розвитком культури, орієнтація освітнього середовища на вершинність, успіх, формування акмеологічної спрямованості та позитивної Я-концепції курсантів. Акмеологічний підхід дає можливість реалізувати ідею творчого залучення людини до соціокультурної дійсності. Такий підхід різко підвищує цінність гуманітарного знання, що вимагає кардинальних змін у системі освіти, зокрема військової освіти, тому однією із сучасних тенденцій вищої школи стає посилення уваги до особистості, розвитку її світогляду, самосвідомості та культурного потенціалу. Сьогодні до освіти висувають нові вимоги, підкреслюють гуманістичну та культуротворчу місію вищої школи, покликану перебороти технократичні тенденції в підготовці курсантів технічного профілю та забезпечити випуск освічених офіцерів не тільки з достатнім запасом знань, але й здатних до цілісного та системного аналізу складних проблем сучасного життя суспільства й навколишнього середовища.

Такі умови вимагають створення культуровідповідного середовища, фундаментальною основою якого є *гуманізація освіти, оновлення змісту вищої освіти відповідно до розвитку культури*.

Гуманізація вищої освіти, на наш погляд, передбачає відмову від авторитаризму, уникнення зверхності, зорієнтованість на повагу до особистості курсанта; зміна стилю спілкування з курсантом та викладачами; уникнення маніпулювання свідомістю курсантів, нав'язування їм непорушних стереотипів мислення, догм, що призводить до панування

ціннісно-гуманістичної освітньої парадигми; головним є не предмет, який викладається, а особистість курсанта, його всебічний розвиток.

Гуманізація освіти спирається на гуманітаризацію освіти, метою якої є розвиток особистості, надання переваги загальнолюдським цінностям²⁶⁴. *Гуманізація та гуманітаризація* – це дві взаємопов’язані сторони єдиного процесу навчання та виховання майбутнього фахівця. Перша – методологічно й теоретично обґрунтовує шляхи формування особистості фахівця, друга – забезпечує їх здійснення²⁶⁵.

У контексті дослідження оновлення змісту вищої освіти, орієнтація середовища на сучасні потреби суспільства загалом і навчального закладу зокрема передбачає впровадження культурологічного підходу в освітній процес шляхом виховання та навчання згідно з духовно-моральними цінностями свого народу на сучасному етапі його культурно-історичного розвитку, спрямування на набуття базової культурологічної компетентності; впровадження в освітні програми сучасних надбань загальнолюдської і національної культур (впровадження принципу культуровідповідності) з метою усвідомлення власних культурних потреб, інтересів і здібностей та самореалізації майбутнього офіцера. Освітній процес повинен стати культурно-освітнім, спрямованим на культурний розвиток особистості, набуття курсантом досвіду культурної поведінки, надання йому педагогічної допомоги та підтримки в культурній самоідентифікації та самореалізації культуротворчого потенціалу²⁶⁶.

Оскільки розвиток постає аксіоматичною категорією акмеології, а саме підпорядковується універсальній синергетичній парадигмі розвитку (фіксує три діалектичні етапи будь-якого розвитку), то ця обставина виявляє

²⁶⁴ Гончаренко, С.У., Мальований, Ю.І., 1995. Гуманізація загальної середньої освіти. *Початкова школа*, № 3, с. 10-11.

²⁶⁵ Мельничук, Т. Ф., 2010. *Педагогічні умови культурологічної підготовки майбутніх фахівців агротехнологічного спрямування*. Кандидат наук. Чернігівський національний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка.

²⁶⁶ Руденко, В. Н., 2014. Культурологические основания целостности содержания высшего образования. *Педагогика*, № 1, с. 42-48.

універсальний механізм досягнення людиною цілей, оскільки третій етап розвитку будь-якого предмета і слугує вищою, граничною метою (сенсом) цього розвитку. Представлений методологічний принцип дозволяє легко виокремити цілі, а також окреслити універсальний механізм їх досягнення, що полягає в синтезі протилежностей, оскільки третьою стадією розвитку завжди є синтез протилежних один до одного першої та другої стадій. Одночасно вища третя стадія є повторення першої, але на вищому рівні розвитку²⁶⁷.

Означений принцип покладено в основу закону вершинності (теорії соціального оптимізму)²⁶⁸. Взаємодію акме і кате необхідно розглядати з позиції її масштабності. В діалектичній єдності акме і кате останнє набуває ще один смисл – підстави, фундаменту для руху догори. Кате як фундамент – це основа розвитку природи і людини.

Реалізація цього закону в освітньому процесі, на нашу думку, виражається у наповненні *освітнього середовища акмеологічним змістом*, де панує атмосфера довіри, партнерства, успіху, демократії та позитивної мотивації. У такому середовищі всі суб'єкти навчального процесу орієнтовані на активність, постійний саморозвиток, прагнення до високих результатів, здатність до ризику, позитивні цілі, упевненість у своїх можливостях, мають завчасну стійкість до невдач та стресових ситуацій. Курсант віддає перевагу завданням середньої складності, а під час невдач мобілізує свої сили й підвищує активність. Кожна невдача сприймається як тимчасове явище і необхідна умова оновлення та розвитку.

Обґрунтуємо *другу педагогічну умову* – організація психолого-педагогічної підтримки культурологічного розвитку курсантів з урахуванням їх індивідуальних особливостей. Акмеологічний підхід спрямований на попередження професійних та культурних деформацій, появи синдромів

²⁶⁷Вознюк, А. В. 2018. *Как возможна акмеология*: [монографія]. Житомир: Koob publications.

²⁶⁸ Гладкова, В.М., Пожарський, С.Д., 2015. Акмеологія і катабологія: теоретичні аспекти. *Проблеми освіти*: збірник наукових праць, вип. 84. Житомир-Київ, с. 97-102.

хронічного виснаження й емоційного вигорання майбутніх офіцерів у навчальній та майбутній професійній діяльності, та, у разі їхньої наявності, попередження подальшого регресу в розвитку особистості. Завдання педагога – вивчення потреб, мотивів та умов культурологічного розвитку курсантів з метою попередження професійно-особистісних деформацій та здійснення акмеологічного впливу.

Організація психолого-педагогічної підтримки культурологічного розвитку курсанта здійснюється методом акмеологічного супроводу, що передбачає цілісний і безперервний процес діагностики, корекції та розвитку особистісно-професійної сфери курсанта. Слугуючись працями О. Гречаник, серед основних напрямів акмеологічного супроводу з метою акмеологічного впливу визначаємо психолого-педагогічну діагностику, акмеологічну освіту, акмеологічну профілактику, консультування, розвивальну роботу.

Психолого-педагогічна діагностика передбачає, що побудова програми акмеологічного супроводу культурологічного розвитку курсанта повинна ґрунтуватися на визначенні проблем особистісного розвитку курсанта, а також суб'єктивних та об'єктивних чинників, що впливають на цей розвиток. При цьому слід вирішувати актуальні питання (виявлення невдач, обставин та чинників, що їх зумовили) та потенційні можливості (резерви особистості та умови, що їх можуть актуалізувати).

Акмеологічний вплив – це інтегрований і цілеспрямований вплив, який має гуманістичну спрямованість, здійснюється на особу чи групу осіб з метою їх прогресивного розвитку. Підвищення рівня саморегуляції внаслідок акмеологічного впливу забезпечує потребу курсанта у саморозвиткові, формує адекватну самооцінку, упевненість в собі, своїх силах, підвищує працездатність, стресостійкість, більш повно реалізує особистісний потенціал²⁶⁹.

---

²⁶⁹Гречаник, О., 2014. Акмеологічний супровід учителя в періоди вікових криз професійного становлення. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. Педагогічні науки, № 8, с. 36-40.

Консультування передбачає зміну позиції викладача щодо курсанта і його діяльності. Педагог є наставником та консультантом, основний акцент переноситься на самостійну підготовку курсанта, формування його стійкої акмеологічної спрямованості, позитивної Я-концепції, налаштування на безперервну самоосвіту та саморозвиток.

Головна мета акмеологічної освіти – залучити курсантів до можливостей психології в усуненні наявного дефіциту психологічних та акмеологічних знань, умінь і навичок, що необхідні для успішного особистісно-професійного розвитку.

Акмеологічну профілактику слід спрямовувати на попередження професійних деформацій, особистісних стагнацій, появи синдромів хронічного виснаження й емоційного вигорання або, у разі їхньої наявності, попередження подальшого регресу в розвитку особистості курсанта

Очікуваним результатом психолого-педагогічної підтримки є культурно-продуктивна особистість із почуттям перспективи, яка діє усвідомлено, здатна розробляти безліч стратегій поведінки й аналізувати ситуацію з різних поглядів. Звідси, головне завдання педагога – забезпечити умови й засоби для створення, усвідомлення й прийняття курсантом нешаблонних способів дії відповідно до можливостей культури, а також забезпечити ефективну роботу психолого-педагогічної підтримки для стимулювання творчої активності майбутніх офіцерів, розроблення спеціальних рекомендацій курсантам щодо розкриття їхнього потенціалу.²⁷⁰

Обґрунтуємо *третю педагогічну умову* – організація самоосвітньої культурологічної діяльності курсанта в контексті реалізації його індивідуальної програми саморозвитку передбачає створення передумов для активізації особистісних ресурсів майбутнього офіцера в напрямку самовдосконалення, перехід курсанта з позиції об'єкта дії в позицію суб'єкта виховання й самовиховання. При цьому він стає носієм усіх основних функцій

²⁷⁰ Гречаник, О., 2014. Акмеологічний супровід учителя в періоди вікових криз професійного становлення. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. Педагогічні науки, № 8, с. 36-40.

управління, включаючи й функції контролю, які в цьому випадку набувають форми самоконтролю. Такі умови передбачають впровадження акмеологічних технологій особистісного розвитку.

Реальне та ідеальне уявлення про особистісні здібності виконує функцію регулятора самооцінки та рефлексії. Проте слід враховувати, що в усіх людей різне ідеальне уявлення про свої можливості, які часто бувають завищеними або заниженими. Зазначена проблема є предметом обговорення її з педагогом у процесі акмеологічного супроводу з метою психокорекції особистості та подальшого планування майбутніх успіхів²⁷¹.

На нашу думку, метод акмеологічного проєктування та метод портфоліо дозволяють курсанту проєктувати та оцінювати власний розвиток як суб'єкта культурологічної діяльності.

Акмеологічне проєктування – це акмеологічна технологія, що передбачає процес створення проєкту, прототипу, прообразу майбутнього об'єкта, стану та способів його перетворення в реальний продукт вищого рівня професіогенезу шляхом попереднього осмислення й прогнозування. Це триєдина діяльність, яка містить: положення початку змін в об'єкті проєктування (прогнозування), відстеження ходу змін в об'єкті й внесення коректив на підставі порівняння можливого й дійсного станів системи²⁷².

Метод портфоліо має на меті систематизувати досвід, що накопичується курсантом, його знання, чіткіше визначити вектор його розвитку, полегшити консультування його з боку кваліфікованих психологів або викладачів, а також зробити більш об'єктивну оцінку його професійного рівня.

«Портфоліо» є досить важливим проєктом в закладі освіти, адже під час його розробки курсант осмислює свої перші досягнення, усвідомлює свої можливості та формує власне ставлення до очікуваного результату. Портфоліо

²⁷¹ Кожун, О.М., Пішко, І.О., Лозінська, Н.С., Копаниця, О.В., Малхазов, О.Р. 2011. *Збірник методик для діагностики психологічної готовності військовослужбовців військової служби за контрактом до діяльності у складі миротворчих підрозділів*: методичний посібник. К.: НДЦ ГП ЗСУ, с.243-252.

²⁷² Сидоренко, В. В., 2016. Акмеологічні технології в освіті дорослих. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*, серія 16, вип. 26, с. 38-42.

допомагає формувати власну позитивну Я-концепцію: аналіз перемог, розчарувань, відкриттів, переживань. Це своєрідна «скарбничка» досягнень у різних видах діяльності (зокрема культурологічній діяльності), можливість повторно пережити позитивні емоції.

Основними цілями й завданнями створення портфоліо є: підвищення самооцінки курсанта, створення ситуації «успіху»; розкриття особистісних здібностей; поставлення правильних цілей і завдань, мотивація творчого та індивідуального розвитку, розвиток позитивних моральних якостей; розвиток уміння аналізувати й робити висновки в різних ситуаціях; мотивація прагнення до самовдосконалення. Застосування методу портфоліо дозволяє викладачеві створити для кожного курсанта індивідуальну ситуацію «переживання успіху»²⁷³.

Обґрунтуємо *четверту педагогічну умову* – поєднання традиційних навчальних технологій з інноваційними. У сучасних умовах освіта все більше нарощує свій потенціал давати альтернативні технології навчання та набути додаткових навичок, які можуть допомогти курсантам у пристосуванні до постійних трансформацій культури та суспільства²⁷⁴. Тому методологічного значення у контексті дослідження інноваційних технологій набувають принципи синергетичного підходу. З погляду синергетики^{275 276} культура (зокрема культура особистості) має нелінійну структуру та самоорганізаційний, творчий характер.

Організація дослідження з позицій синергетики припускає співіснування різних автономних «центрів», парадигм, методів, підходів, які конкурують,

²⁷³Фатеева, И. А., Канатникова, Т. Н., 2012. Метод «портфолио» как приоритетная инновационная технология в образовании: преемственность между средней школой и вузом. *Молодой ученый*, №12, с. 526-528.

²⁷⁴Трамбовецька, Н., Іванік О., Гавінек-Дагаргулія М. та ін. 2015. *Ідеї. Натхнення. Рішення*: посібник для тренерів неформальної освіти. Київ: Інша освіта, с.9.

²⁷⁵Каган, М. С. *Синергетика и культурология*. [online] Режим доступу: <http://www.countries.ru/library/texts/kagan.htm> [Дата звернення 12 жовтня 2018].

²⁷⁶Князева, Е.Н. *Синергетический вызов культуре*. [online] Режим доступу: http://sky.kuban.ru/socio_etno/iphrras/~miffs/knyaze~1.htm [Дата звернення 12 жовтня 2018].

доповнюють один одного, і серед яких немає панівних. За цих умов педагогічний процес постає як цілісна, відкрита система, що має нелінійний характер розвитку, де чергується інтеграція з дезінтеграцією, порядок із хаосом, що утворює «середовище вільного стану», у якому постійно щось зникає і щось виникає, і що є чутливим навіть до незначних, слабких впливів культури²⁷⁷.

Впровадження синергетичного принципу розвитку в сучасну культурологічну освіту забезпечує поєднання двох протилежних принципів: принцип жорстких вимог до учасників освітнього процесу та принцип повної їх свободи в контексті саморозвитку (самовиховання, самоосвіти). У сфері педагогічного процесу таке поєднання забезпечує реалізацію «нежорстких» психокорекційних технологій, у ході яких формується вільна, самодостатня, творча особистість, на тлі «жорстких» освітньо-професійних стандартів у процесі навчальної діяльності.

Отже, узагальнюючи зазначене вище, можна зробити висновок про те, що акмеологічний підхід передбачає впровадження в процес культурологічної підготовки універсальної синергетичної парадигми розвитку, що зумовлює підбір інноваційних акме-технологій, які сприяють розвитку різних якостей (талантів) майбутнього офіцера саме через поєднання традиційних та інноваційних форм навчання, що в цілому дозволяє забезпечити розвиток учасників освітнього процесу різноманітних талантів/якостей, багато з яких не можуть бути розвинені в контексті лише традиційної досить профілізованої освіти.

Акмеологічний підхід спрямований на гармонійний розвиток особистості як індивіда (фізичний розвиток), як особистості (розвиток громадянина-патріота), як суб'єкта праці (компетентного фахівця-професіонала), як індивідуальності (креативної людини-творця власного

---

²⁷⁷ Арешонков, В. Ю., 2006. *Педагогические принципы самоорганизации слушателей системы последипломного педагогического образования*: автореф. дис. канд. пед. наук. Житомир, с.7-8.

розвитку). Такий розвиток, на нашу думку, реалізується через триєдину мету в освіті (навчальна, виховна та розвивальна цілі).

Філософський принцип єдності, цілісності світу, у якому ми живемо, передбачає, що представлені три цілі слід реалізовувати спільно (коли, наприклад, розвиток професіонала без розвитку особистості не має сенсу), і, по-друге, реалізація цих цілей приводить до ефекту взаємного підсилення, коли реалізація однієї з цілей полегшує реалізацію інших.

Тому, формування культурологічної компетентності засобами акмеологічних технологій базуються на синергетичному принципі, який орієнтується на синергетичну концепцію розвитку особистості – принцип «талант як синтез множини талантів»²⁷⁸. Відповідно до зазначеного принципу, розвиток умінь до одного виду діяльності чи життєвої активності впливає і на здатність до інших. Завдання з формування культурологічних компетенцій майбутнього офіцера-радіотехніка не може бути здійснене поза меж розвитку так званих фахових компетенцій. Відповідно, щоб виховати соціально зрілу творчу особистість, слід розвивати особистість в цілому, орієнтуючись на розвиток якостей, які містять в собі основні життєві компетентності людини й на рівні знань реалізуються в так званих міждисциплінарних «фонових знаннях» з загальнонаукової, загальнотехнічної, загальнокультурної сфер.

Цю педагогічну умову ми можемо вважати наріжною, оскільки вона спрямовується на формування гармонійної особистості курсанта та відповідає принципу багатопрофільності сучасного офіцера-радіоінженера.

Велику увагу приділено виробленню навичок спілкування та безконфліктної взаємодії (асертивної поведінки). У контексті акмеологічного підходу конфлікт варто трактувати як потенціал до навчання через мирне й креативне його розв'язання. Конфлікт є не загрозою, а потенціалом до розвитку, вироблення умінь та навичок

---

²⁷⁸ Щетинин, М.П. 1986. Объять необъятное. *Записки педагога*. М.: Педагогика, С.6-12.

знаходження компромісного рішення (теорія соціального оптимізму та закону вершинності В. Гладкової та С. Пожарського).

Отже, у результаті експертної оцінки визначено педагогічні умови, реалізація яких забезпечує формування високого рівня культурологічної компетентності курсантів. До таких умов належать: оновлення змісту освіти (орієнтація освітнього середовища на високий рівень розвитку культури, вершинність, успіх, формування акмеологічної спрямованості та позитивної Я-концепції курсантів); організація психолого-педагогічної підтримки культурологічного розвитку курсантів із врахуванням їх індивідуальних особливостей; навчання за самостійно розробленим проєктом для досягнення вищого рівня культурологічної компетентності; поєднання традиційних навчальних технологій з інноваційними. Означені умови спричинені такими чинниками: важливість формування акмеологічної спрямованості та позитивної Я-концепції курсантів; розуміння значущості психолого-корекційних заходів для підвищення рівня культурологічної компетентності майбутніх офіцерів; усвідомлення ефективності інноваційних акмеологічних технологій у процесі культурологічної підготовки курсантів; необхідність наявності відповідних навчально-методичних ресурсів для успішної організації індивідуального розвитку майбутніх офіцерів.

2.2. Структурні компоненти культурологічної компетентності курсантів-радіотехніків

Вітчизняні та зарубіжні дослідники (О. Анісімов, О. Бодальов, В. Вакуленко, В. Гладкова, О. Гребінь-Крушельницька, Г. Данилова, А. Деркач, Т. Дерека, О. Дубасенюк, В. Зазикін, А. Зарицька, Н. Кузьміна, С. Пальчевський, Р. Пріма, Д. Пріма, Н. Сидорчук) переконують, що предметом акмеології є стратегії *самореалізації особистості* в різних видах особистісно-професійної діяльності. Тому, процес формування культурологічної компетентності майбутніх офіцерів на засадах акмеології

розглядаємо як підготовку до оптимальної самореалізації в культурологічній діяльності, результат такої підготовки – досягнення набору компетенцій як акме-форм, які утворюються в процесі культурологічного саморозвитку.

Цілісний опис особистості з позиції акмеологічного та компетентнісного підходів через принцип теоретичного узагальнення дає можливість виокремити три групи ключових компетенцій: компетенції, що належать до самого себе як *особистості*; до *взаємодії людини з іншими людьми*; до самого себе як *суб'єкта діяльності* і виявляються у всіх її типах і формах²⁷⁹. Усі визначені групи пов'язані з людиною та її діяльністю в соціумі, тому можемо говорити про основи для формулювання культурологічної компетентності особистості курсанта-радіотехніка.

Теоретичною базою виділення цих трьох груп ключових компетенцій слугували теоретичні положення про те, що людина є суб'єктом діяльності та комунікації (Б. Ананьєв), людина реалізується в системі ставлення до інших людей, до себе, до діяльності (В. Мясіщев); акмеологічний розвиток людини (А. Деркач, Н. Кузьміна), професіоналізм вміщує компетентності (А. Маркова).

Відтак, можна здійснити групування компетенцій за трьома ознаками чи засадами: суб'єкт-особистість, суб'єкт-суб'єктна взаємодія, суб'єкт-діяльність²⁸⁰, тому акме-форми як результати культурологічної підготовки ми розглядаємо в трьох аспектах: як *особистості* (формування загальної культури офіцера-громадянина), як *суб'єкта діяльності* (формування професійної культури офіцера-радіотехніка), як *індивіда та індивідуальності* (формування особистісної культури офіцера).

Загальну культуру особистості курсанта радіотехнічної спеціальності розглядаємо як здатність орієнтуватися на зовнішні соціальні та культурні норми, правила, загальнолюдські та національні цінності.

²⁷⁹Зимняя И. А. 2004. *Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании*. М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов.

²⁸⁰Зимняя И. А. 2004. *Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании*. М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов.

Загальна культура офіцера генерує в собі такі критерії: гуманність – уміння поважати людську гідність, громадянська відповідальність, соціальна активність. Це культура поведінки та культура спілкування – культура соціальної взаємодії та духовного розвитку. Найвищий прояв загальної культури офіцера – соціально зріла особистість, соціально активний громадянин-патріот, творча особистість.

У визначеннях педагогів щодо культури професійної діяльності переважає думка, що професійна культура – це певний ступінь розвитку здібностей, знань, умінь, навичок особистості в конкретній сфері діяльності та її результатах, тобто вона є «відображенням діяльності людини», «процесом розвитку цілісної особистісної культури», характеристикою «рівня компетентності фахівця та ставлення його до праці та себе як суб'єкта праці»²⁸¹.

Виходячи із загальноприйнятого філософського визначення культури (лат. «colo», «cultio» – обробіток, оброблення), військово-професійна культура – це сукупність вироблених протягом всієї військової історії організаційно-технічних, соціально-психологічних і духовних цінностей, що пов'язані із військовою діяльністю і забезпечують її.

Поняття «професійна культура офіцера» відображає рівень засвоєння цих цінностей, володіння знаннями, вміннями й навичками, сформованими індивідуально-психологічними особливостями, а також морально-естетичними властивостями особистості, що необхідні для успішної військово-професійної діяльності. Базовим складником професійної культури офіцера-радіотехніка є підготовка до якісної експлуатації, обслуговування та ремонту радіоелектронної апаратури військового призначення; якісного виконання завдань бойового чергування, внутрішньої та вартової служби, повсякденної діяльності військ.

Культура офіцера, його професіоналізм належать до найважливіших чинників військової діяльності, бойової могутності будь-якої армії. Недостатньо висока професійна культура командних кадрів знижує бойовий

²⁸¹ Власюк, О., 2008. Структура професійної культури сучасного фахівця. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія"*. Сер.: Психологія і педагогіка, вип. 11. Острог, с. 29-34.

потенціал Збройних Сил, може стати причиною невдач і поразок. Так було неодноразово у військовій історії²⁸².

Отже, *професійну культуру* розглядаємо як здатність орієнтуватися на соціальні та трудові норми, правила, прийнятні в певній професії. Найвищий прояв професійної культури офіцера-радіотехніка – гнучка особистість, радіоінженер-професіонал, умілий керівник-організатор, досвідчений педагог, здатний адаптуватися до будь-яких соціокультурних та професійних умов.

Особистісна культура, як правило, визначає рівень вихованості та освіченості людини, рівень оволодіння нею тією чи іншою сферою знання або діяльності, тобто фіксується якість людини, спосіб її поведінки, ставлення до інших людей, до професійної та інших форм діяльності. Культура особистості як цілісне утворення визначається глибиною, широтою й мірою освоєння й засвоєння нею національних та загальнолюдських надбань матеріальної та духовної культури, перетворенням їх на свій внутрішній духовний світ і вмінням застосовувати в процесі життєдіяльності та спілкування з іншими людьми. Особистість є і творінням культури, і її творцем. Освоюючи світ культури, людина творить себе як особистість, і саме через своє особистісне начало збагачує цей світ культури²⁸³.

Особистісну культуру майбутнього офіцера розглядаємо як здатність орієнтуватися не на зовнішні, а на внутрішні норми, які, своєю чергою, індивід відпрацьовує в процесі засвоєння заданих ззовні соціальних і культурних норм. Особистісна культура, звичайно ж, формується через суспільну діяльність (загальну культуру) та професійну діяльність (професійну культуру) і вони є взаємозумовленими.

Найвищий прояв особистісної культури – творча вільна особистість офіцера, здатна реалізувати себе в особистісній та професійній сфері (рис. 2.2).

²⁸²Ковалевский, В. Ф., 1990. Профессиональная культура офицера. *Военная мысль*, № 6, с. 52-61.

²⁸³Винокуров, В.И., 2000. Универсалии личностной культуры. В: *Человек в культуре: материалы VIII Всероссийской научно-практической конференции, посвященной Дню славянской письменности та культуры*. Ульяновск: ИПК ПРО, с. 54.

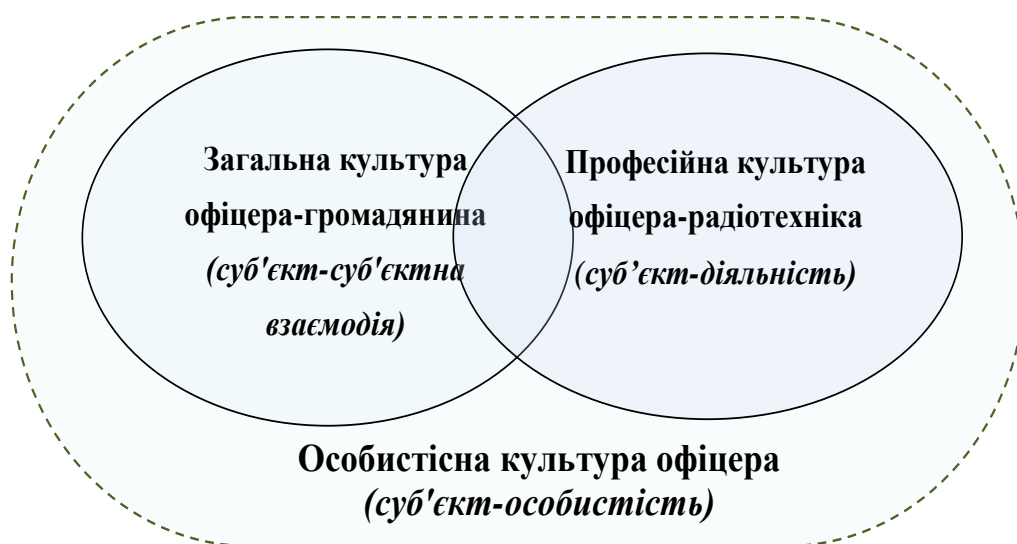

Рис. 2.2. Змістові компоненти культури офіцера

Вивчення праць українських та зарубіжних вчених (О. Анісімова, О. Воронцова, С. Дичковський, Ю. Захарчишина, О. Зеленська, Т. Іванова, Л. Маслак, Т. Мельничук, О. Федорцова), що вивчали структурні компоненти культурологічної компетентності майбутніх фахівців, дало нам змогу констатувати, що майже всі дослідники виокремлюють мотиваційний, когнітивний, операційний та особистісний компоненти.

Враховуючи обґрунтовані педагогічні умови, особливості професійної діяльності, а також вимоги до особистісних та професійних якостей майбутніх офіцерів ЗСУ, викладені в підрозділі 1.2, окреслюємо основні структурні компоненти культурологічної компетентності майбутніх офіцерів на засадах акмеологічного підходу (рис. 2.3).

Мотиваційно-ціннісний компонент культурологічної підготовки на акмеологічних засадах полягає у визначенні цілей, соціальних установок, ціннісних орієнтацій, інтересів, потреб, нахилів, мотивів, що спонукають до оптимальної самореалізації в культурологічній діяльності, а також розвиток цілевизначення та позитивної мотивації з метою формування акмеологічної спрямованості курсантів.

Як зазначає О. Діденко²⁸⁴, досягнути цінності – важливий крок для розуміння сенсу життя: від того, на які моральні цінності людина орієнтується,

²⁸⁴ Діденко, О., 2016. Виклики сучасності, тенденції та проблеми професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України*. Серія : Педагогічні науки, № 1. Хмельницький, с. 70-81.

залежить її відповідь на запитання: «Навіщо жити?» і «Як потрібно жити?», «Як ставитися до інших?», «Як ставитися до роботи, служби?» тощо.

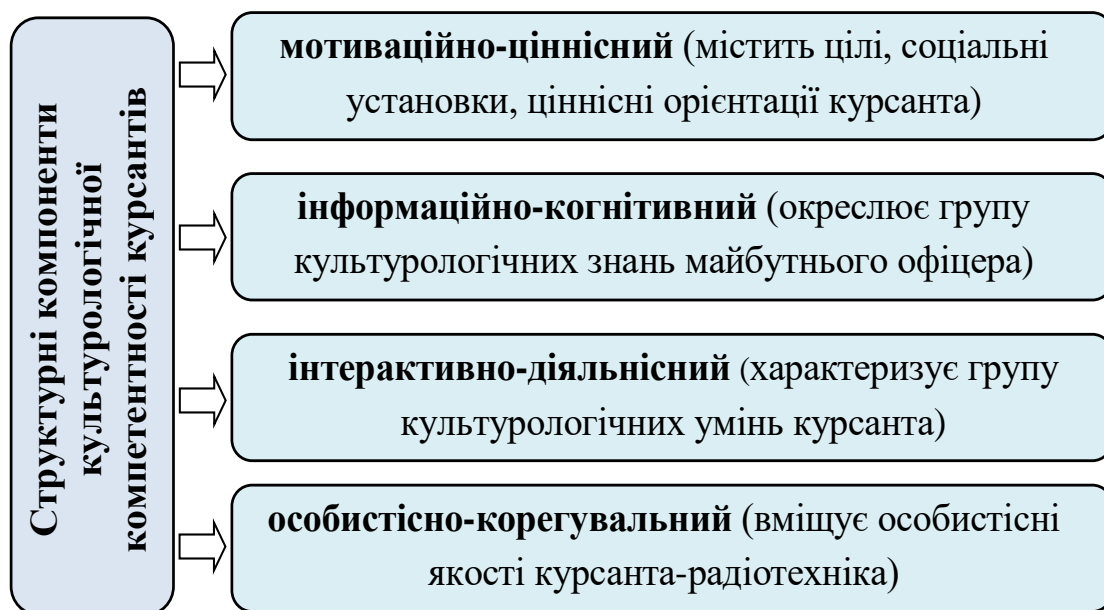

Рис. 2.3. Структурні компоненти культурологічної компетентності курсантів

На нашу думку, акмеологічна спрямованість курсанта до культурологічної діяльності – це така якість його особистості, в основі якої лежить сукупність мотивів і цінностей, що визначають творчий характер культурологічної діяльності, прагнення до досягнення вершин професійної майстерності, збагачення досвіду культурологічної діяльності, усвідомлення значущості інноваційних процесів у військовій практиці, активна життєва позиція і позитивне ставлення до своєї діяльності (див. п. 1.3).

Чим краще сформований мотиваційно-ціннісний компонент, чим більше чинників спонукають молодого офіцера до діяльності, тим більших зусиль він здатен докладати і, як правило, досягати найкращих результатів. Як показують дослідження та практичні спостереження, високий (акме) рівень мотивації здатен компенсувати брак досвіду та здібностей у військовослужбовця та сприяє досягненню успіху під час виконання ним

службових завдань. А почуття задоволення від досягнення успіху, своєю чергою, сприяє стійкому позитивному ставленню до діяльності²⁸⁵.

Формування акмеологічної спрямованості майбутніх офіцерів до культурологічної діяльності можливе під впливом багатьох об'єктивних чинників. Важливе місце в цьому процесі відводиться цілеспрямованому акмеологічному впливу засобом поєднання традиційних та інноваційних технологій. У процесі різноманітних лекційних, практичних, тренінгових та самостійних занять курсанти вивчають, аналізують, спостерігають еволюцію власних поглядів, потреб, мотивів, цінностей, вчинків із позицій акмеологічного підходу та спрямованості на оптимальну особистісно-професійну самореалізацію в культурологічній діяльності. В основу навчання цілевизначення та цілездійснення було покладено акмеологічні закони (див. п. 2.1) та метод «Ехо-магніта» В. Леві²⁸⁶.

Отже, акмеологічна спрямованість (позитивна акме-мотивація, орієнтація на гуманістичні цінності, налаштування на оптимальні результати та успіх у професійній діяльності) є обов'язковим структурним компонентом культурологічної підготовки майбутніх офіцерів.

Інформаційно-когнітивний компонент культурологічної компетентності майбутнього офіцера передбачає розширення системи теоретичних знань з основ історії, української мови та культури, країнознавства, іноземної мови. Такий процес ми можемо простежити, вивчаючи параметри культурологічних знань курсанта.

Більшість науковців з культурологічної підготовки майбутніх фахівців (С. Дичковський, О. Зеленська, Л. Маслак, Т. Мельничук, О. Федорцова) акцентують увагу на необхідності формування системи загальнокультурних, національнокультурних, історико-культурних та лінгвокраїнознавчих знань через міжпредметні зв'язки. Причому значущість міжпредметних зв'язків

²⁸⁵ Колісник, О. Л., 2009. Мотивація лідерської спрямованості майбутнього офіцера Збройних сил України. *Збірник наукових праць Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка*, вип. 19, с. 125–129.

²⁸⁶ Леви, В. Л., 1991. *Искусство быть собой: индивидуальная психотехника*. М.: Знание.

досить вагома як під час навчального процесу в межах ЗВО (або ЗВВО), так і в процесі самостійної роботи студентів або курсантів.

Робота з міжпредметним матеріалом поглиблює інтерес до інших дисциплін, тим самим збагачує світогляд слухача, обізнаність у загальнокультурних та історичних явищах, активізує пізнавальну діяльність і прагнення до професійного самовдосконалення й подальшої наукової діяльності. Звідси, застосування міжпредметних зв'язків у процесі професійної підготовки дає можливість для збагачення, узагальнення, систематизації історико-культурних, психологічних, фахових/спеціальних, лінгвокраїнознавчих та загальнокультурних знань, які вивчаються в межах різних навчальних дисциплін²⁸⁷.

До системи культурологічних знань також відносимо акмеологічні знання. Акмеологічні знання як складові культурологічних набувають для майбутнього офіцера характеру орієнтирів для досягнення рівня зрілої «культурологічно підкованої» особистості.

А. Деркач, О. Селезньова²⁸⁸ зазначають, що акмеологічні знання – це сукупність даних у галузі акмеології, результат пізнання процесу досягнення акме й самоздійснення та відображення цього процесу у свідомості людини.

Автори зазначають, що акмеологічні знання мають теоретичну та емпіричну форму виявлення. На теоретичному рівні вони сягають рівня пояснення фактів, осмислювання їх у системі понять окресленої науки, як складової її теорії. На емпіричному рівні акмеологічні знання постають засобом самопізнання та самовдосконалення людини та соціуму.

Дослідження освітньо-професійної програми (ОПП)²⁸⁹ майбутніх офіцерів-радіотехніків дозволило нам виділити основні *групи*

²⁸⁷ Федорцова, О. Г., 2016. *Формування культурологічної компетентності майбутніх інженерів енергетиків у процесі вивчення гуманітарних дисциплін*. Кандидат наук. Житомир: Житомирський державний університет імені І. Франка.

²⁸⁸ Деркач, А. А., Селезнева, Е. В. 2007. *Акмеология в вопросах и ответах: учеб. пособие*. М.: Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж: Издательство НПО МОДЭК, С.21.

²⁸⁹ Освітньо-професійна програма першого/другого рівня вищої освіти, галузі знань «17 Електроніка та телекомунікації», спеціальності «172 Телекомунікації та радіотехніка», спеціалізації «Системи та засоби радіоелектронної боротьби». Житомирський військовий інститут. Житомир.

культурологічних знань, якими повинен володіти випускник радіотехнічної спеціальності:

а) *загальнокультурологічні знання*: знання специфіки культурології як науки, її структури, функцій, місце в системі суспільних наук; знання про умови формування особистості, її свободи, відповідальності за збереження життя, природи, культури; знання українських звичаїв, традицій (традицій козацтва, Збройних Сил України); знання українських державних символів; знання про основні події української історії; знання норм поведінки (загальні правила етикету), знання загальних правил поводження з іноземцями; знання особливостей поводження з національностями, які проживають у зоні ООС та проведення миротворчих операцій;

б) *лінгво-культурологічні знання*: знання української літературної мови (дотримуватися норм сучасної української літературної мови, знати методику складання фахової документації, термінологічних словників тощо; складати, коригувати, перекладати професійні тексти, документи та доповіді); знання однієї з іноземних мов (знати 1800–2400 лексичних одиниць загальнополітичного, побутового, загальновійськового та інженерно-технічного характеру, граматичні правила в обсязі, необхідному для спілкування у військово-технічній сфері діяльності, читання та письма іноземною мовою); знання культурних особливостей країни, мову якої вивчають курсанти;

в) *військово-культурологічні знання*: знання основних законів і закономірностей розвитку держави та права, змісту та особливостей правового статусу військовослужбовця; знання військових звань, підрозділів, особливостей форми одягу української армії; знання Кодексу честі офіцера та Військової присяги; знання особливостей організації армії країн НАТО; знання миротворчої діяльності сил НАТО та ООН; знання правил поводження з військовополоненими;

г) *фахові/спеціальні знання*: знання основ теорії інформаційних радіосистем, принципів побудови та функціонування радіотехнічних систем

різного призначення; принципів побудови та функціонування інформаційно-телекомунікаційних систем; знання тактико-технічних характеристик, бойових можливостей та способів бойового застосування радіоелектронних систем провідних країн світу й суміжних з Україною держав; знання основ організації та проведення технічних заходів з радіоелектронного захисту своїх систем і засобів управління військами та зброєю; знання видів службових документів; знання щодо класифікації штатного стрілецького озброєння, його будови, та основних технічних характеристик; знання видів строїв, порядок та принципи управління строєм; знання щодо технічного обслуговування, ремонту, забезпечення зберігання техніки (засобів) і майна з ТЗІ тощо;

д) *акмеологічні знання*: знання про акмеологію як науку, акмеологічну культуру військовослужбовця; знання методики проектування, цілевизначення та цілездійснення власної культурологічної діяльності; знання психолого-педагогічних діагностичних методик, знання особистісно розвивальних методик;

е) *психологічні знання*: базові знання психофізіологічних функцій особистості, психологічної культури військовослужбовця: знання особливостей психічних процесів, які супроводжують професійну діяльність, поведінку та спілкування військовослужбовця; знання особливостей емоційних станів військовослужбовців у бойових умовах, характеристик та форм деструктивного інформаційно-психологічного впливу на воїнів та способів протидії йому; знання психології управління колективом; базові психологічні знання для організації діяльності й спілкування в професійному середовищі, знання закономірностей діяльності й спілкування, знання характеристик і форм психологічної війни; знання психології управління та вироблення «культури незвинувачення».

Відтак, культурологічні знання містять у своїй системі загальнокультурологічні, військово-культурологічні, фахові/спеціальні, лінгво-культурологічні, психологічні та акмеологічні знання, які вивчають у межах різних навчальних дисциплін та авторського спецкурсу

«Культурологічна підготовка майбутніх офіцерів радіотехнічних спеціальностей у акмеологічному культуровідповідному середовищі» та, на нашу думку, є взаємозумовленими, набувають для майбутнього офіцера характеру орієнтирів для досягнення рівня зрілої особистості з високим (оптимальним) рівнем особистісної та професійної культури.

Культурологічні знання – важлива, але недостатня умова формування культурологічної компетентності майбутнього офіцера, оскільки знання є лише передумовою інтелектуальних і практичних умінь та навичок. Структура культурологічної підготовки майбутнього офіцера реалізується через вміння, які він набуває, а вміння розкриваються через сукупність дій, що послідовно розгортаються (частина яких може бути автоматизована до навичок), заснованих на теоретичних знаннях і спрямованих на вирішення як культурологічних, так і професійних завдань.

Тому, розглянемо третю складову культурологічної підготовки майбутнього офіцера на засадах акмеології – **інтерактивно-діяльнісний компонент** як розширення культурологічних умінь і навичок майбутніх офіцерів для досягнення вершини особистісно-професійної культури через практичну діяльність як універсальну форму функціонування особистості. Формування культурологічної компетентності майбутнього офіцера розглядаємо як цілісний і безперервний процес практичної діяльності особистості, орієнтований на формування культурологічних компетенцій.

Сьогодні більшість викладачів-новаторів надають перевагу інтерактивному навчанню. «Інтерактив» походить від англійського слова «interactive», де «інтер» – «взаємний», «active» – «той, що діє». Отже, інтерактивний – здатний до взаємодії, діалогу, що має організаторські та комунікативні здібності.

Як свідчить практика, залучення курсантів до культуровідповідної практичної діяльності за допомогою доцільного добору та поєднання традиційних та інноваційних технологій, стимулюють їхню активність до усвідомлення та оволодіння структурними компонентами культурологічної

компетентності, сприяючи формуванню культурологічних умінь та навичок, розвитку особистісних якостей, таких як самоорганізація та самореалізація.

О. Дубасенюк²⁹⁰, що досліджує професійну компетентність педагога в аспекті акмеологічного підходу, акцентує увагу на необхідності формування вмінь та гнучких навичок, які виявляються у вигляді єдиної системи узагальнених та спеціальних знань і вмінь. Уміння й гнучкі навички, на думку дослідниці, повинні поєднуватися з уміннями творчо, нестандартно, але досить ефективно розв'язувати професійні задачі.

Загальні акмеологічні вміння постають ефективними спеціальними вміннями здійснювати надійні й точні прогнози – основу планування та реалізації будь-якої діяльності, умінь приймати відповідальні й ефективні рішення, зокрема в екстремальних та нестандартних ситуаціях, уміння здійснювати самоконтроль і саморегуляцію на високому рівні. Професіонали повинні обов'язково володіти розвиненими комунікативними вміннями впливати, переконувати, навіювати, полемізувати, вислуховувати тощо.

Вивчення освітньо-професійних програм для підготовки курсантів радіотехнічних спеціальностей та наукових праць із психології, педагогіки та акмеології дозволяє окреслити *групу культурологічних умінь* офіцерів-радіотехніків в аспекті акмеологічного підходу:

а) *діагностичні*: вміння, що спрямовані на самовиявлення й вивчення творчого потенціалу та застосування різних діагностичних та психокорекційних методик (тести, анкети тощо) для дослідження власної особистості офіцера-радіотехніка, а також міжособистісних стосунків, які виникають у процесі професійної взаємодії військового фахівця;

б) *прогностичні*: уміння передбачати та прогнозувати досягнення різних «акме»-форм у процесі культурологічної підготовки, а саме: передбачати оптимальний результат власної діяльності, можливі загрози та

---

²⁹⁰ Дубасенюк, О. А., 2011. Акмеологічна концепція професійного розвитку педагога. В: . О. А. Дубасенюк, ред. *Професійна педагогічна освіта: акме-синергетичний підхід*: [монографія]. За ред. О.А. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, с. 5-10; 11-57.

перешкоди, визначити свої сильні та слабкі сторони, реальні можливості; уміння раціонально розподілити час;

в) *проектувальні*: вміння моделювати власну діяльність, самонавчатися, а також управляти власною пізнавальною активністю, уміння планувати цілі й завдання розвитку та саморозвитку культурологічної компетентності й різнобічного розвитку, визначати форми й методи реалізації проєкту оптимізації культурологічного саморозвитку; уміння планувати процес розвитку військового колективу;

г) *організаторські*: вміння володіти принципами та засобами управління, розвивати в собі навички лідера; користуватися сучасними концепціями організаційної поведінки; створювати дієздатний колектив (команду); проводити заходи з організації бою (бойового застосування військ); організовувати заходи із всебічного забезпечення; проводити оцінювання обстановки, виробляти замисел, приймати рішення, ставити завдання підлеглим, організовувати управління та взаємодію з урахуванням досвіду ООС; уміння організовувати й здійснювати заходи РХБ захисту підрозділу, застосовувати засоби РХБ захисту з урахуванням досвіду ООС; вміння організовувати заходи з охорони праці та безпеки життєдіяльності, дотримання заходів безпеки на заняттях, стрільбах, навчаннях і під час роботи з технікою та озброєнням;

д) *комунікативні*: уміння здійснювати усне та писемне спілкування, дотримуючись норм сучасної української літературної мови; уміння здійснювати усне та писемне спілкування іноземною мовою простими за конструкцією реченнями та розуміти на слух короткі повідомлення монологічного характеру в найбільш типових ситуаціях соціально-побутової, соціально-культурної та професійної сфери; вміння впливати, переконувати, навіювати, полемізувати, вислуховувати; вміння застосовувати базові психолого-педагогічні знання для організації діяльності підлеглих військовослужбовців та керувати процесом індивідуального розвитку особистості й розвитком військового колективу; вміння обирати оптимальний

стиль спілкування з агресивно налаштованим населенням, де проводяться бойові дії, будь-яким представником іншої культури; вміння встановлювати доброзичливі стосунки з колегами, начальниками та підлеглими; вміння здійснювати морально-психологічне забезпечення підготовки та ведення бойових дій, організовувати виховання та психологічне загартування підлеглих з урахуванням досвіду ООС; уміння творчо використовувати бойовий досвід та традиції Збройних Сил України в навчанні особового складу; уміння керувати взводом під час виконання поставлених завдань; уміння вчасно приймати рішення, ставити завдання, наполегливо домагатися їх виконання та вчасно доповідати старшому командирі про виконання поставленого завдання; вміння управляти взводом (ротою) під час ведення всіх видів бою, на марші, при розташуванні на місці, організовувати всі види бойового забезпечення;

е) *гностичні*: вміння зіставляти різні явища соціального життя, аналізувати економічні явища й процеси в суспільстві, аналізувати професійну діяльність культурологічного спрямування; уміння знайти причинно-наслідкові зв'язки в суспільно-економічних, політико-соціальних процесах у державі; уміння за реальними процесами та явищами навколишнього світу бачити фізичні закони, які ними керують; уміння аналізувати політичні події в країні та за її межами; вміння простежувати й аналізувати явища культури українського народу через призму світового культурно-історичного процесу, володіти методологією й методами пізнання, формами та законами логічного мислення; уміння вивчати факти, що впливають на професійну діяльність, аналізувати складні ситуації, у яких перебуває військовослужбовець.

Інтерактивно-діяльнісний компонент визначає готовність до саморозвитку, робить проєкцію на досягнення професійного та особистісного «акме»; ініціативу в прийнятті рішень щодо переосмислення власних можливостей, вирішення творчих завдань, побудову нового власного досвіду на засадах акмеологічного підходу.

Із метою стимулювання та засвоєння культурологічних знань, а також вироблення культурологічних умінь у межах авторського спецкурсу розроблено різні форми занять: як *традиційні* (інформативні лекції, практичні, самостійні та індивідуальні заняття), так й *інноваційні* (бінарні лекції, лекції-прес-конференції, лекції із застосуванням техніки зворотного зв'язку, лекції-консультації, практичні заняття взаємного навчання, практикуми-диспути, інтерактивно-моделювальні ігри, заняття-тренінги з використанням сугестивних технологій), а також позааудиторні заходи (круглі столи, творчі зустрічі з представниками культури, перегляд кінофільмів, відвідування музеїв, організація свят та концертів), що забезпечують формування творчих особистісних якостей та характеристик майбутніх офіцерів, стимулюють розвиток комунікативних навичок, інтелектуальних, емпатійних здібностей, емоційно-вольової сфери курсантів, підвищують самооцінку, формують готовність знаходити несподівані рішення, здавалося б, у безвихідних ситуаціях, створення нових оригінальних продуктів.

Під **особистісно-корегувальним компонентом** культурологічної компетентності майбутніх офіцерів в аспекті акмеологічного підходу ми розуміємо здатність курсанта до адекватної оцінки своїх дій та їх результату, до оцінки та корекції свого культурологічного розвитку з метою досягнення оптимальної самореалізації. Згідно із вченням В. Юрченка²⁹¹ базовим показником особистісно-корегувального компонента було визначено позитивну Я-концепцію, яку розглядаємо як складну динамічну систему уявлень курсанта про себе як особистість і суб'єкта навчально-професійної діяльності. Я-концепція містить в собі взаємопов'язані й взаємозумовлені компоненти: «Образ-Я», що розкриває неповторність самосприйняття через фіксацію курсантом певної соціально-рольової позиції й установок щодо себе; «Ставлення-Я», яке визначається самооцінкою власної ефективності й особистісних якостей і може спричинювати певні емоційно-ціннісні прояви;

²⁹¹ Юрченко, В. І., 1997. *Формування "Я-концепції" майбутнього вчителя в умовах педагогічного училища*. Кандидат наук. Український державний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова. Київ.

«Вчинок-Я», спрямований на самопізнання й самовдосконалення власного «Я» або прояв певної захисної дії у випадку «посягання» на цінність і цілісність сформованого уявлення про себе.

Такий підхід дає змогу виділити, на наш погляд, низку емпіричних показників, що розкривають сутнісний зміст особистісно-корегувального компонента в структурі культурологічної компетентності майбутніх офіцерів: високий рівень розвитку рефлексивної культури, інтернальний локус контролю, високий рівень самоефективності, широкий рольовий статус курсанта.

Рефлексія – це процес, спрямований на аналіз, розуміння, усвідомлення людиною себе: власних дій, поведінки, мовлення, досвіду, почуттів, станів, здібностей, характеру, стосунків з іншими людьми і ставлень до них, власних задач, призначень тощо²⁹². Активізація рефлексивної позиції пов'язана з орієнтацією фахівця на саморозвиток. Тому в навчально-професійній діяльності необхідно створювати такі ситуації, які б актуалізували рефлексивну позицію фахівця, формували його позитивне самосприйняття, стимулювали процеси самоствердження²⁹³.

Під *локусом контролю* розуміють схильність людини бачити джерело управління своїм життям або переважно в зовнішньому середовищі (тоді говорять про екстернальний локус контролю), або в собі самому (в цьому випадку говорять про інтернальний локус контролю). Відмінності в локусі контролю віддзеркалюються в особистісних якостях. Так, інтернали більш упевнені в собі, спокійні й доброзичливі до інших. Екстернали характеризуються підвищеною тривожністю, стурбованістю, конформністю і, водночас, меншою терпимістю до людей²⁹⁴.

²⁹² Мещерякова Б. Г., Зинченко В. П., 2009. *Большой психологический словарь*. М.: АСТ: АСТ МОСКВА; СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК.

²⁹³ Кулаківська, Ю. С. *Педагогічна рефлексія як засіб формування професійної компетентності майбутнього вчителя іноземної мови ДНЗ*. [online] Режим доступу : http://www.psyh.kiev.ua/Кулаківська_Ю.С. [Дата звернення 12 квітня 2017].

²⁹⁴ Бажин Е. Ф., Голынкина Е. А., Эткинд А. М., 1984. Метод исследования уровня субъективного контроля. *Психологический журнал*, т.5, № 3.

Під *самоефективністю* розуміють інтегральну характеристику самосвідомості особистості як суб'єкта діяльності, що складається із системи уявлень про власні здібності з організації та здійснення (життє)діяльності, досягнення її результату й таку, що виявляється в специфічних особливостях системи самосуб'єктних відносин особистості в процесі планування й здійснення діяльності. Формування таких уявлень відбувається на основі високого рівня інтернальності особистості, рефлексивного стратегічного планування й тактовного управління діяльністю й, відповідно, позитивного сценарію діяльності. *Самоефективність* причетна до усіх трьох аспектів образу-Я: когнітивного, особистісно-оцінного, поведінкового: усвідомлене уявлення про власну компетентність і успішність створює ґрунт для самоповаги та базується на самоприйнятті, а також містить образ тієї програми дій, що сприятиме бажаному результату, і яку індивід здатний спланувати та здійснити²⁹⁵. Людина з вищим рівнем самоефективності серйозніше й уважніше ставиться до розвитку освітніх можливостей, розглядає більш широке коло кар'єрних перспектив і з великим інтересом ці можливості реалізує.

Інтерактивність (рольовий статус) розглядаємо як процес міжособистісної взаємодії учасників, які не тільки обмінюються інформацією, а й організовують «обмін діями», планують спільну діяльність. Особливу увагу тут сфокусовано на діях індивідів у ставленні один до одного, і на тому, як люди співвідносять свої цілі й організують їх досягнення, тобто як досягається взаємність між учасниками спілкування.

Питання «Хто Я?» логічно пов'язане з характеристиками власного сприйняття майбутнім офіцером самого себе, тобто з його образом «Я» (або Я-концепцією). Відповідаючи на питання «Хто Я?», курсант вказує соціальні ролі й характеристики-визначення, з якими він себе ідентифікує, тобто він

---

²⁹⁵ Брунова-Калисецкая, И. В., 2009. *Психологическая самооэффективность как фактор кросс-культурной адаптации*. Кандидат наук. Київський інституті соціальної та політичної психології АПН України.

описує значущі для нього соціальні статуси та ті риси, які, на його думку, пов'язані з ним.

Отже, співвідношення соціальних ролей та індивідуальних характеристик говорить про те, наскільки курсант усвідомлює і приймає свою унікальність, а також наскільки йому важлива приналежність до тієї чи іншої соціальної групи. Відсутність певних індивідуальних характеристик, що корелюють із відповідними соціальними ролями («перехожий», «виборець», «член сім'ї»), може вказувати на недостатню впевненість у собі, про наявність у майбутнього офіцера побоювань через саморозкриття, що виражається в тенденції до самозахисту, налаштування на невдачу.

Провідною концепцією нашого дослідження є положення про те, що культурологічна підготовка майбутніх офіцерів радіотехнічних спеціальностей на засадах акмеології передбачає не тільки засвоєння культурологічних та акмеологічних знань, вироблення умінь та особистісних якостей, а й формування позитивної Я-концепції.

Є. Калюжна²⁹⁶ розглядає позитивну Я-концепцію як критерій досягнення цілісності та зрілості особисті. Формування позитивної Я-концепції – нове усвідомлення себе, що приводить до добровільного прийняття особистої відповідальності за власний розвиток.

Відомо, що емоційно-ціннісне ставлення особистості до самої себе формується в юнацькому віці. Юнацьке «Я» ще не визначене, розпливчасте, його нерідко переживають як невиразне занепокоєння або відчуття внутрішньої порожнечі, яку необхідно чимось заповнити²⁹⁷.

Тому, на нашу думку, акмеологічний аспект культурологічної підготовки передбачає введення у зміст навчання таких тем для обговорення (військово-рольові задачі та завдання, дилеми), які сприяють критичному мисленню, формуванню позитивної Я-концепції, формують високий рівень

²⁹⁶ Калюжна, Є. М., 2014. Я-концепція як ресурс досягнення цілісності та зрілості особистості. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. Психологія. Вип. 48, с. 102-112.

²⁹⁷ Кон, И. С., 1989. *Психология старшеклассника: пособие для учителя*. М.: Просвещение.

акмеологічної культури, пов'язані з особистою позицією курсанта, ієрархією його цінностей, самовдосконаленням, проблемними питаннями соціуму, та включає налаштування на позитив та успіх, формування навичок самовдосконалення, розвиток здібностей цілевизначення та проєктування дій для реалізації поставлених цілей, розвиток вольових якостей та підвищення рівня самоефективності.

У контексті дослідження зрілості не ототожнюємо з дорослістю (адже не завжди доросла людина готова максимально використати свій потенціал), а як готовність до оптимальної самореалізації в певній сфері діяльності (у нашому дослідженні – культурологічній діяльності). Відповідно провідним критерієм досягнення майбутнім офіцером радіотехнічної спеціальності високого рівня культурологічної компетентності слід розглядати соціальну зрілість. Ми враховуємо думку В. Радула²⁹⁸, Т. Хмуриної²⁹⁹, Г. Яворської³⁰⁰, які під *соціальною зрілістю* розуміють результат цілеспрямованого впливу психолого-педагогічних об'єктивних та суб'єктивних чинників; певний ступінь розвитку особистості, який сприяє творчому освоєнню різних видів культури, а також створює можливість найефективніше реалізуватися в різних видах діяльності. Соціальна зрілість особистості характеризується насамперед не рівнем знань, не розвитком її орієнтацій, а ступенем засвоєння суспільних відносин та їх реалізацією в соціально значущій діяльності. Період зрілості сприяє подальшому розвитку, і не є кінцевим станом людини.

Отже, на підставі аналізу наукової літератури робимо висновок про те, що головним критерієм визначення соціально зрілої особистості офіцера радіотехнічної спеціальності, готової до здійснення культурологічної

²⁹⁸ Радул, В. В., 2011. *Соціальна зрілість як вершина акмеологічного розвитку особистості*. Рідна школа, № 3 (березень), с. 15–20.

²⁹⁹ Хмуриної, Т. О., 2013. *Формування соціальнопрофесійної зрілості майбутніх соціальних педагогів у вищих навчальних закладах*. Кандидат наук. Тернопіль.

³⁰⁰ Яворська, Г. Х. 2005. *Соціально-професійна зрілість курсантів вищих закладів освіти МВС України: [монографія]*. Одеса: ПЛАСКЕ ЗАТ.

діяльності, є високий рівень сформованості культурологічної компетентності, що характеризується акмеологічною спрямованістю до культурологічної діяльності, володіє позитивною Я-концепцією, широким спектром культурологічних знань та вмінь, що забезпечують готовність майбутнього офіцера до оптимальної самореалізації в особистісно-професійній діяльності культуровідповідного змісту. Доведено, що така особистість реалізує навички самодіагностики, самопроєктування, самоздійснення; характеризується високим рівнем саморефлексії та самоефективності, інтернальним типом локусу контролю, високою відповідальністю за свою діяльність і готовністю до саморозвитку протягом усього процесу життєдіяльності без особистісних деформацій. Охарактеризовано структурні компоненти визначеної компетентності: мотиваційно-ціннісний, інформаційно-когнітивний, інтерактивно-діяльнісний, особистісно-корекційний.

Перспективи подальших досліджень бачимо в теоретичному обґрунтуванні та застосуванні на практиці розробленої моделі.

2.3. Модель формування культурологічної компетентності майбутніх офіцерів радіотехнічних спеціальностей на засадах акмеологічного підходу

Дослідження багатьох педагогів (Н. Гребінь-Крушельницької, Т. Дереди, А. Зарицької, Н. Кузьміної, Х. Шапаренко) довели, що системний підхід є визначальним у процесі аналізу та проєктування цілісних педагогічних та акмеологічних моделей. З погляду системного підходу процес культурологічної підготовки майбутніх офіцерів можна представити у вигляді моделі шляхом виділення закономірних зв'язків, цілей, завдань, методологічних підходів та принципів, структури, технологій та інших аспектів цього явища.

Моделювання як один із інтегральних методів наукового дослідження широко використовується в педагогіці (J. G. Andrews³⁰¹, Т. Гуковська³⁰²,

---

³⁰¹ Andrews, J.G. & Melone, G. 1979. "What is Modeling", in *Mathematical modelling*, Butterworth, London.

О. Дахин³⁰³, Є. Лодатко³⁰⁴, О. Мещанінов³⁰⁵, В. Міхєєв³⁰⁶, G. Melone, E. N. Ransom, A. Salisu³⁰⁷) та акмеології (А. Деркач³⁰⁸, Г. Данилова³⁰⁹, В. Максимова³¹⁰). Моделювання дає можливість детально проаналізувати, оцінити та спроектувати основні етапи навчального процесу, його елементи та поведінку суб'єктів. Воно спрямоване на побудову «ідеальної моделі», завдання якої – оптимізувати процес навчання, підвищити його результативність. Завдяки універсальності моделювання має великі можливості для уточнення характеристик педагогічного процесу, виявлення закономірностей, принципів і умов протікання.

Ключовим поняттям методу моделювання є категорія «модель». Це поняття має не одне значення. Педагоги та психологи вважають, що кількість різних трактувань моделі досягло вже декількох десятків і збільшується надалі. Найбільш суттєвими та розповсюдженими варіантами трактування цього поняття є такі: 1) модель як тип конструкції (наприклад, автомобіль певної моделі, модельне взуття або одяг), 2) модель як еталон для копій, зразок для копіювання (наприклад, держстандарт будь-якої продукції), 3) спеціальне уявлення будь-якого об'єкта, що реконструює його певні риси.

У пізнавальному процесі взагалі, і в педагогічному дослідженні зокрема, модель розглядається переважно в третьому значенні. Моделюваними

³⁰² Гуковська, Т. Г., 2008. Основні методологічні підходи до моделювання процесу формування емоційно-почуттєвої сфери студентів гуманітарних спеціальностей. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*: збірник наук. пр. Вип. 2 (25). Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, с. 66–73.

³⁰³ Дахин, А. Н. *Моделирование в педагогике: попытка осмысления* [online]. Режим доступу: <http://www.bestreferat.ru/referat-78582.html>. [Дата звернення 25 січня 2018].

³⁰⁴ Лодатко, Є. О. 2007. Моделювання освітніх систем в контексті ціннісної орієнтації соціокультурного простору. *Вісник Черкаського університету*. Серія: Педагогічні науки. Вип. 112. Черкаси, с. 32-40.

³⁰⁵ Мещанінов, О. П. 2005. *Сучасні моделі розвитку університетської освіти в Україні*: [монографія]. Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили.

³⁰⁶ Міхєєв, В. И. 2006. *Моделирование и методы теории измерений в педагогике*: 3-е изд. М.: КомКнига.

³⁰⁷ Salisu, A., Ransom, E. N. 2014. The role of modeling towards impacting quality education. *International Letters of Social and Humanistic Science*. Vol. 32. SciPress Ltd, Switzerland, pp 54-61.

³⁰⁸ Деркач, А.А. 2004. *Акмеология: учебник*. М.: Издательство РАГС.

³⁰⁹ Данилова, Г. С., 2003. Акмеологічна модель педагога в ХХІ столітті. *Рідна школа*, № 6, с. 6–9.

³¹⁰ Максимова, В. Н. 2002. *Акмеология: новое качество образования*. СПб.

об'єктами в педагогіці та психології є особистість, діяльність, спілкування, поведінка. Модель замінює досліджуваний об'єкт і, водночас, є посередником між об'єктом та дослідником. Така заміна можлива, якщо між моделлю та реальністю, яку вона представляє, існує певна відповідність, тобто модель, тією чи іншою мірою, є аналогом досліджуваного об'єкта³¹¹.

Модель виконує декілька функцій: чітко визначає компоненти, які становлять систему; схематично та реально відображає зв'язки між компонентами, до того ж зв'язки всередині модельованого об'єкта можна порівняти зі зв'язками всередині моделі; є інструментом для порівняльного вивчення різних ознак явища, процесу.

До моделювання звертаються у випадках, коли неможливо одразу приступити до пізнання сутності об'єкта, який зацікавив, за відсутності умов для безпосереднього оволодіння ним. Педагогічний зміст моделі культурологічної підготовки майбутніх офіцерів полягає в тому, що вона дає змогу виділити актуальні та перспективні завдання навчально-виховного процесу, виявити, дослідити та науково обґрунтувати умови можливого зближення між вірогідними, очікуваними та бажаними змінами об'єкта, що вивчається³¹².

Під час розробки моделі на засадах акмеологічного підходу ми звернулися до методів акмеологічного аналізу та акмеологічного проєктування. Погоджуємося з думкою А. Деркача³¹³ про те, що в акмеологічних дослідженнях центральним повинен стати власне акмеологічний аналіз, на основі якого виявляються акмеологічні умови й чинники, будуються прогнози й обираються шляхи та способи розвитку особистості та її професіоналізму. Тому, акмеологічний аналіз повинен містити пошук закономірностей, механізмів, умов і чинників, що сприяють

³¹¹ Власенко, О. М., 2003. Моделювання педагогічних ситуацій як засіб формування моральних цінностей у майбутніх вчителів. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*, № 13. с. 90-92.

³¹² Шапран, Ю., 2012. Педагогічне моделювання у процесі формування професійної компетентності майбутнього вчителя біології. *Рідна школа*, № 12, с. 39-43.

³¹³ Деркач, А.А. 2004. *Акмеология: учебник*. М.: Издательство РАГС, с.66.

досягненню професійного рівня або перешкоджають цьому. Практика акмеологічних досліджень доводить, що цей метод дає надійні результати. Водночас, відповідно до методологічного принципу єдності особистості й діяльності, також необхідно здійснювати порівняння особистісних характеристик.

Виявлення акмеологічних умов і чинників здійснюється переважно за допомогою порівняльного аналізу високопродуктивної й малопродуктивної діяльності (А. Деркач, Н. Кузьміна та ін.). На думку А. Деркача³¹⁴, процес реалізації методу порівняльного аналізу зумовив створення акмеологічних моделей високопродуктивної діяльності, що було вперше здійснено в акмеологічних дослідженнях професіоналізму педагогів. Учений наголошує, що при створенні акмеологічної моделі її змістом є те, що підлягає особистісно-професійному розвитку аж до рівня професіоналізму. Це головна відмінна риса акмеологічних моделей. Саме тому вони стають акмеологічними. При цьому форма моделі не відіграє суттєвої ролі. Узагальнюючи роботи окресленого напрямку А. Деркач визначає термін «акмеологічна модель» як систему об'єктів і знаків, яка відтворює суттєві властивості об'єкта-оригіналу – ідеального образу професіонала або еталона особистісно-професійного розвитку.

Звичайно, у традиційній педагогічній моделі формування майбутнього фахівця домінувальне положення посідає той, хто навчає. Саме він визначає майже усі параметри процесу навчання: цілі, зміст, форми, засоби й джерела інформації. Той, хто навчається, посідає підлеглу, залежну позицію й водночас не має можливості суттєво впливати на планування й оцінювання процесу навчання. Його участь у реалізації навчання є також достатньо пасивною, оскільки переважає сприйняття й відтворення соціального досвіду³¹⁵, тоді як в

---

³¹⁴ Деркач, А.А. 2004. *Акмеология: учебник*. М.: Издательство РАГС, с.67.

³¹⁵ Лук'янова, Л. Б., 2015. Акмеологічний ресурс андрагогічної моделі навчання. *Проблеми освіти: збірник наукових праць*. Вип. 84. Житомир-Київ. С. 31-36.

акмеологічній моделі провідна роль належить учневі й у навчальному процесі він є рівноправним суб'єктом.

Ефективними показниками акмеологічних моделей можна визначити задіяність більшої кількості ресурсів особистості; реалізація особистісно-діяльнісного підходу; врахування індивідуальних особливостей особистості; оптимізація розвитку не однієї, а декількох сфер особистості; потреба в розвитку особистості в контексті життєвого професійного та духовного шляху; відповідність особливостям системи відносин «викладач – слухачі», де складаються відносини «суб'єкт – суб'єкти»; контекстна взаємодія умов навчання з умовами реальної та соціальної самоактуалізації; формування здібностей прийняття самостійних рішень, які обумовлюють шлях до творчої діяльності; використання технологічних можливості різних наук, які спрямовані на самостворення, самовиховання, самонавчання³¹⁶.

Проблеми формування акмеологічної моделі сучасного фахівця розглядаються в дослідженнях А. Деркача, Г. Данилової, Г. Кримської, Н. Кузьміної, В. Максимової, С. Пальчевського. Свій найповніший розвиток вони знайшли в праці В. Максимової³¹⁷ «Акмеологія: нова якість освіти». Складовими моделі російської вченої-дослідниці є професійна, особистісна, духовна зрілість та акмеологічна позиція педагога³¹⁸.

Акмеологічне моделювання (розроблення акмеологічної моделі, конструювання еталона) передбачає розробку еталона, акме-образу майбутнього офіцера, який, вивчаючи дисципліни гуманітарного циклу та культурологічної діяльності, оволодіває високим рівнем культурологічної компетентності, коли «Я-ідеальне» під впливом зовнішніх акмеологічних

³¹⁶Князев, А. М., Одинцова, И. В. 2009. *Акмеологические технологии активного игрового обучения*. М.: РАГС.

³¹⁷Максимова, В. Н. 2002. *Акмеология: новое качество образования. последипломного образования педагога*. СПб.: ОГПУ им. А.И. Герцена.

³¹⁸Максимова, В.Н., Политаева Н.М. 2004. *Акмеология последипломного образования педагога*. СПб.: Изд-во ГНУ "ИОВ РАО", с. 58.

чинників в умовах культуровідповідного середовища завдяки стійкій мотивації стає «Я-реальним».

Аналіз праць А. Деркача, Г. Данилової, Г. Кримської, Н. Кузьміної, В. Максимової, С. Пальчевського з проблем моделювання освітніх систем довів, що проєктна діяльність повинна містити такі компоненти: мету моделювання, предмет та об'єкт моделювання, безпосередньо модель, ознаки, які має модель залежно від природи об'єкта моделювання. На підставі здійсненого аналізу розроблено авторську модель формування культурологічної компетентності майбутнього офіцера радіотехнічної спеціальності на засадах акмеологічного підходу (рис. 2.4).

Запропонована модель розглядається як цілісна система, що вміщує сучасні вимоги соціального замовлення, мету, завдання, теоретико-методологічні засади, принципи, форми, методи та засоби формування готовності курсантів до культурологічної діяльності, структурні компоненти культурологічної компетентності, характеристики рівнів її сформованості на підставі відповідних критеріїв та показників, а за необхідності й корекції визначених компонентів.

Окреслена модель відображає вплив акмеологічних умов та чинників (зовнішніх – об'єктивних і внутрішніх – суб'єктивних) на елементи системи, які пов'язані з процесом формування культурологічної компетентності курсантів: їх акмеологічної спрямованості до культурологічної діяльності, розширення системи культурологічних знань, вироблення відповідних умінь, розвиток позитивної Я-концепції. Об'єктом моделювання постає процес культурологічної підготовки майбутнього офіцера радіотехнічних спеціальностей. Суб'єктами підготовки є курсанти ЗВВО (закладу вищої військової освіти) – майбутні офіцери радіотехнічного профілю.

Модель формування культурологічної компетентності курсантів розроблено відповідно до результатів проведеного теоретичного пошуку. Вона включає чотири блоки – концептуально-цільовий, змістовий, операційний та результативно-оцінний.

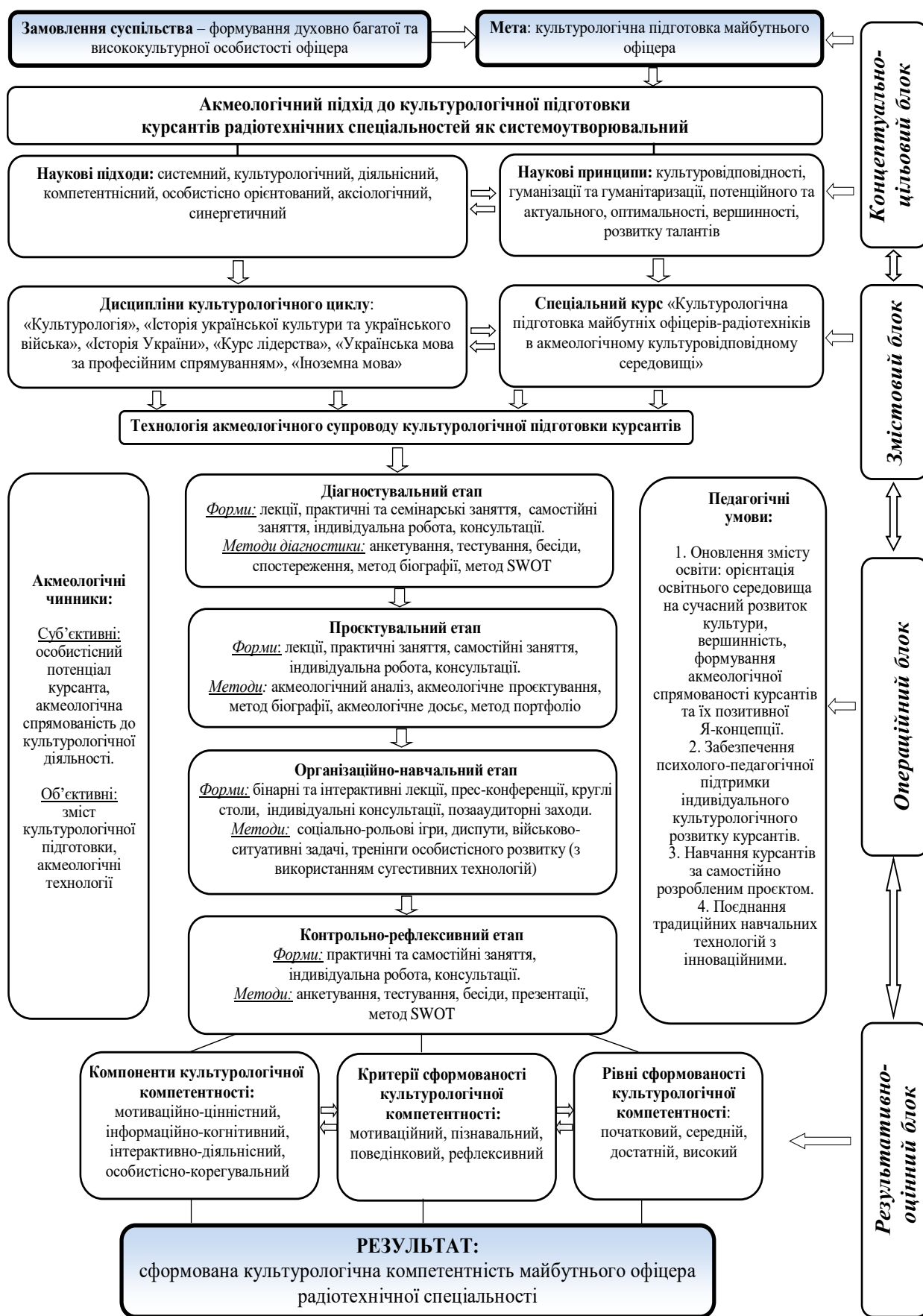

Рис. 2.4. Модель формування культурологічної компетентності майбутнього офіцера радіотехнічної спеціальності на засадах акмеологічного підходу

Концептуально-цільовий блок містить: соціальне замовлення, мету, наукові підходи та принципи процесу формування культурологічної компетентності курсантів на засадах акмеологічного підходу.

Соціальне замовлення – формування висококультурної та духовно багатії особистості офіцера радіотехнічної спеціальності. Головна мета – формування високого рівня культурологічної компетентності курсантів, що входить до структури загальних (універсальних) компетентностей (якими повинен володіти офіцер). Мета реалізується через такі завдання:

здійснити діагностику особистісного потенціалу курсантів;

розробити програму акмеологічного супроводу культурологічної підготовки курсантів радіотехнічних спеціальностей;

підібрати відповідні форми, методи, засоби та прийоми, що сприяють культурологічному розвитку курсанта, що спрямовані на оволодіння різними технологіями навчання та виховання: суб'єкт-суб'єктних відносин, розв'язання конфліктних ситуацій, рольових і ділових ігор у процесі навчання, тренінгових методик, спрямованих на оптимізацію комунікативної взаємодії, а також методик мотивації успіху, підвищення самооцінки, розвитку емпатійних здібностей, саморегуляції, самокорекції та самодіагностики;

встановити міжпредметні зв'язки під час формування культурологічної компетентності в процесі вивчення гуманітарних дисциплін та авторського спецкурсу;

спроєктувати індивідуальну траєкторію культурологічного розвитку курсанта;

забезпечити відповідні педагогічні умови формування культурологічної компетентності курсанта в акмеологічному культуровідповідному середовищі;

забезпечити проведення регулярної самодіагностики культурно значущих якостей, які виконують роль зворотного зв'язку в розвитку особистості;

організувати проведення консультацій, що допомагають відкоригувати розвиток культурно значущих якостей;

забезпечити прийняття всіма суб'єктами науково-педагогічного процесу закладу вищої освіти системи цінностей, де основною метою вищої освіти визнається розвиток особистості курсанта.

Акмеологічний підхід постає універсальним методологічним орієнтиром, який забезпечує цілеспрямованість і результативність особистісно-професійної діяльності. У нашому дослідженні визначений підхід тлумачиться як інтегратор сучасних підходів до вивчення культурологічної діяльності, тому побудова авторської моделі формування культурологічної компетентності на засадах акмеологічного підходу вимагає застосування цілого комплексу методологічних підходів (системного, культурологічного, акмеологічного, компетентнісного, синергетичного, особистісно орієнтованого, діяльнісного та аксіологічного), що дозволяють розкрити цілісність досліджуваної моделі, виявити механізми, що забезпечують цю цілісність, знайти різноманітні типи зв'язків і звести їх в єдину теоретичну картину (див. п. 1.1).

При розробленні авторської моделі було окреслено такі **методологічні принципи**:

а) загальнометодологічні принципи акмеології³¹⁹:

принцип детермінізму (рухомою силою розвитку є сама особистість; процес вдосконалення особистості має подвійну детермінацію: внутрішню (розкриття потенціалу) і зовнішню (усвідомлені й прийняті зовнішні впливи));

принцип розвитку (орієнтація на прогресивний розвиток і самовдосконалення особистості як індивіда, як суб'єкта діяльності, особистості та індивідуальності; розуміння розвитку як вдосконалення, руху до зрілості, вищого рівня; визнання суб'єктного характеру розвитку; здійснення розвитку через протиріччя, які вирішує суб'єкт; індивідуальний характер розвитку; багатоплановість розвитку в різних сферах; встановлення зв'язку розвитку особистості в життєвому шляху й професії; реалізація потенціалу в процесі розвитку, виявлення прихованих нереалізованих можливостей особистості. Сутність розвитку для акмеології полягає в якості культури, тобто засвоєння

³¹⁹ Деркач, А.А., 2004. *Акмеология*: учебник. М.: Издательство РАГС.

особистістю культури з одного боку, і творче створення особистістю таких образів, які потім за своєю значущістю стануть надбанням людської культури для подальших поколінь. Проблема культури особистості розглядається як результат її розвитку, як спосіб її життєдіяльності.);

принцип гуманізму (відмова від авторитаризму, зорієнтованість на повагу до особистості; зміна стилю спілкування між викладачем та слухачем; уникнення маніпулювання свідомістю слухачів, нав'язування їм непорушних стереотипів мислення, догм);

б) спеціальні, більш конкретні методологічні принципи акмеології:

принцип суб'єкта діяльності (функціонуючи, особистість вписується в інші системи життєдіяльності, зокрема професійну, спілкування, пізнання; розвиток особистості в акмеології враховується і в стадійно-віковій якості, і в функційно-діяльнісній (розвиток у професії, становлення професіонала), і в ситуативній (розвиток особистості у складних ситуаціях));

принцип потенційного й актуального (виконує дві функції: 1) методологічного орієнтира на резерви, можливості особистості, які можуть реалізуватися в майбутньому самою особистістю за акмеологічної підтримки; 2) практико-діагностичного орієнтира);

принцип моделювання (проєктує співвідношення теперішнього й майбутнього, якого ще немає в реальній дійсності, а також шлях руху до того майбутнього, який визначається зовнішньою та внутрішньою детермінацією. Ідеальна модель містить інтеграл початкового стану особистості, способу його зміни та розвитку і його фінішний, кінцевий стан);

принцип оптимальності (вибір найкращого варіанту зі всіх можливих, сукупність найбільш сприятливих умов, найкращий варіант вирішення завдання та шляхи його реалізації за даних умов і ресурсів)³²⁰;

принцип вершинної орієнтації у формуванні готовності майбутнього спеціаліста до професійної діяльності (оптимальна «вершинність»: найсприятливіший, кращий за певними категоріями в конкретній ситуації);

³²⁰ Держак, А.А., 2004. *Акмеология: учебник*. М.: Издательство РАГС.

принцип особистісної зрілості майбутніх фахівців (належна мотивація досягнень, ставлення до свого «Я», почуття громадянського обов'язку, наявність життєвих установок, здатність до психологічної близькості з іншою людиною)³²¹;

в) спеціальні принципи культурології:

принцип гуманізації та гуманітаризації освіти (формування духовної культури особистості, бачення «себе у світі» і «світу в собі»);

принцип відкритості, свободи, творчої активності (інтеграції у світові освітні структури), варіативності;

принцип культуровідповідності та природовідповідності (цей принцип ми детально описали в попередньому підрозділі нашого дисертаційного дослідження (див. п. 1.1);

принцип єдності національного та загальнолюдського полягає в тому, що відбір і побудова змісту педагогічної освіти здійснюється як із позицій загальнолюдських цінностей, так і з урахуванням національних особливостей та етнічних традицій регіону;

принцип полікультурності й полікультурної толерантності передбачає виховання в душі відкритості й розуміння інших народів; постійна систематизація й інтеграція набутих знань, виявлення їх зв'язків з полікультурністю; формування впевненості в собі як особливо важливого феномену полікультурної свідомості; застосування нових педагогічних технологій оволодіння курсантами навчальним матеріалом полікультурного напрямку; формування в курсантів почуття господаря рідного краю, творця власного життя, активного учасника подій сьогодення своєї вітчизни; стимулювання майбутніх офіцерів постійно займатися самоосвітою й самовихованням, самореалізацією й самостійною науково-дослідницькою діяльністю з проблем полікультурності; вивчення результатів своєї роботи, постійне вдосконалення системи роботи щодо формування полікультурної компетентності^{322 323 324 325}.

³²¹ Деркач А. А., Селезнёва, Е.В. 2006. Акмеологическая культура личности: содержание, закономерности, механизмы развития: [моногр.]. М.: Изд-во Москов. психол.-соц. ин-та; Воронеж: Изд-во НПО «МОДЭК».

³²² Черниш М. О., 2013. Основні поняття та методологічні принципи культурологічного аналізу проблеми збереження культурного розмаїття. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*, № 2, с. 90-95.

Невід'ємною частиною розвитку культурологічної компетентності майбутніх офіцерів у закладі вищої освіти є **змістовий блок** моделі, який орієнтований на оволодіння курсантами системою культурологічних знань та умінь, що зумовлюють успішність і якість їх культурологічного розвитку в умовах акмеологічного культуровідповідного середовища. Під змістом культурологічної освіти розуміємо систему наукових знань, практичних умінь і навичок, особистісних якостей та досвіду, а також світоглядних, морально-етичних ідей, якими необхідно оволодіти курсантам у процесі культурологічної діяльності.

Зміст освітньої діяльності курсантів у ЗВВО за кожним рівнем вищої освіти в межах спеціальності визначається стандартом вищої освіти (Наказ Міністерства освіти і науки № 1382 від 12 грудня 2018 року про затвердження стандарту вищої освіти України за спеціальністю 172 «Телекомунікації та радіотехніка»³²⁶, Наказ Міністерства освіти і науки № 1341 від 05 грудня 2018 року про затвердження стандарту вищої освіти України за спеціальністю 225 «Озброєння та військова техніка»³²⁷), нормативними документами (Закон «Про вищу освіту»³²⁸, «Tuning Educational Structures in Europe»³²⁹, «Національна

---

³²³ Болгаріна, В., 2003. Культурологічний підхід як імператив управління школою. *Освіта і управління*, т. 6, № 3, с. 29–34.

³²⁴ Власенко, В. В., 2013. Принцип культуросообразности образования в современном школе. *Мир науки, культуры, образования*. №3 (40), с. 323–327.

³²⁵ Дичковський, С. І., 2009. *Педагогічні засади культурологічної підготовки майбутніх інженерів засобами дистанційного навчання*. Кандидат наук. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова.

³²⁶ Наказ Міністерства освіти і науки № 1382 від 12 грудня 2018 року про затвердження стандарту вищої освіти України за спеціальністю 172 «Телекомунікації та радіотехніка» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти [online]. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/12/21/172-telekomunikatsii-ta-radiotekhnika-bakalavr.pdf> [Дата звернення 21 січня 2019 р.].

³²⁷ Наказ Міністерства освіти і науки № 1341 від 05 грудня 2018 року про затвердження стандарту вищої освіти України за спеціальністю 225 «Озброєння та військова техніка» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти [online]. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/12/21/255-ozbroennya-ta-viyskova-tekhnika-bakalavr.pdf> [Дата звернення 21 січня 2019 р.].

³²⁸ Закон «Про вищу освіту» [online]. Режим доступу: <http://www.bestreferat.ru/referat-78582.html>. [Дата звернення 21 січня 2014р.].

рамка кваліфікацій 2011»³³⁰, а також стандартами та процедурами країн НАТО («ACP 121(G). Communications instructions general. 2014»³³¹, «ACP 125(F). Communications instructions. Radiotelephone procedures. 2011»³³², «FM 6-99.2 U.S. Army report and message formats. Department of the Army Washington, DC. 2007»³³³, «FM 6-02.53. Tactical radio operations. Department of the Army Washington, DC. 2009»³³⁴ тощо).

Окреслені стандарти та нормативні документи визначають специфіку освітньої діяльності майбутніх офіцерів радіотехнічних спеціальностей. Відтак, офіцер-радіотехнік несе високу особисту відповідальність: за бойову готовність радіотехнічного підрозділу; за успішне виконання особовим складом бойових завдань у постійно змінюваних екстремальних умовах; за ефективне використання сучасних систем озброєння й військової техніки, за бойову підготовку підлеглих; військову дисципліну, морально-психологічний стан особового складу підрозділу, його здоров'я та життя; за захист особового складу від негативного інформаційно-психологічного впливу противника; за своєчасне та якісне виконання наказів та розпоряджень командирів і начальників. Тому, до якості підготовки майбутніх офіцерів висувають підвищені вимоги, які повинні реалізовуватися у спосіб, що гарантує визначений рівень сформованості необхідних компетентностей і професійно важливих якостей.

---

³²⁹ «*Tuning Educational Structures in Europe*» (для ознайомлення зі спеціальними (фаховими) компетентностями та прикладами стандартів [online]. Режим доступу: <http://www.unideusto.org/tuningeu/>. [Дата звернення 21 січня 2014р.].

³³⁰ Про затвердження Національної рамки кваліфікацій [online]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-%D0%BF>. [Дата звернення 21 січня 2014 р.].

³³¹ ACP 121(G). Communications instructions general. 2014. [online] Режим доступу: <http://navybmrc.com/study%20material/ACP%20121.pdf>

³³² ACP 125(F). Communications instructions. Radiotelephone procedures. 2011. [online] Режим доступу: <http://www.szczecin-radio.pl/library/acp125f.pdf>

³³³ FM 6-99.2 U.S. Army report and message formats. Department of the Army Washington, DC. 2007. [online] Режим доступу: <https://www.globalsecurity.org/military/library/policy/army/fm/6-99-2/index.html>

³³⁴ FM 6-02.53. Tactical radio operations. Department of the Army Washington, DC. 2009. [online] Режим доступу: <https://www.globalsecurity.org/military/library/policy/army/fm/6-02-53/fm6-02-53.pdf>

Традиційно виділяють декілька основних рівнів змісту освіти: рівень загального теоретичного уявлення, рівень навчальної дисципліни, рівень навчального матеріалу. Завданням дослідження є розробка доцільного змісту навчального матеріалу, орієнтованого на розвиток культурологічної компетентності курсантів.

Для визначення можливостей розвитку культурологічної компетентності курсантів радіотехнічних спеціальностей було вивчено стандарти вищої освіти (за спеціальністю 172 «Телекомунікації та радіотехніка», за спеціальністю 225 «Озброєння та військова техніка»), нормативні документи й навчальні матеріали кількох закладів вищої військової освіти (Житомирського військового інституту імені С. П. Корольова, Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, Національної академії сухопутних військ імені Петра Сагайдачного): навчальні плани, освітньо-професійні програми, робочі та навчальні програми, навчально-методичні посібники, інструктивно-методичні матеріали, у яких визначено перелік та обсяг навчальних дисциплін, послідовність їх вивчення, зміст та форми навчальних занять, терміни навчального процесу, форми атестації тощо.

Згідно зі стандартом вищої освіти нормативний зміст підготовки курсантів радіотехнічних спеціальностей включає цикл загальної та професійної підготовки. Цикл загальної підготовки містить навчальні дисципліни гуманітарної та соціально-економічної підготовки, навчальні дисципліни природничо-наукової та базової підготовки. Цикл професійної підготовки вміщує дисципліни професійно-практичної підготовки та дисципліни спеціалізації.

Культурологічну підготовку здійснюємо в межах циклу загальної підготовки курсантів радіотехнічної спеціальності, зокрема вивчення таких дисциплін як «Історія української культури та українського війська», «Історія України», «Культурологія», «Етика та естетика», «Курс лідерства», «Українська мова за професійним спрямуванням», «Іноземна мова», «Військова педагогіка та психологія»).

Роль змістового ядра в межах експериментальної роботи відводиться авторському спецкурсу «Культурологічна підготовка майбутніх офіцерів радіотехнічних спеціальностей в акмеологічному культуровідповідному середовищі», що також включений до циклу загальної підготовки курсантів.

В основу концепції програми спецкурсу покладено ключову ідею сутності сучасної професійної військової освіти – це, насамперед, виховання офіцера як суб'єкта активної культурологічної діяльності, що володіє ініціативністю, самостійністю, здатністю до активного цілевизначення й планування процесу власного розвитку. Навчально-методичне забезпечення авторського спецкурсу сприяє збагаченню змісту гуманітарних дисциплін матеріалом загальнокультурного характеру; створенню необхідних акмеологічних умов для становлення й розвитку в усіх суб'єктів освіти уявлення про успіх, високі досягнення, необхідні для професійного та культурологічного розвитку особистості курсанта; проєктування індивідуальної траєкторії культурологічного розвитку курсанта.

Метою спецкурсу є сформувати високий рівень культурологічної компетентності як набору компетенцій, що пов'язані з ієрархією цінностей курсанта, його самовдосконаленням, проблемними питаннями соціуму, та включає налаштування на позитив та успіх, формування навичок самовдосконалення, стійкої акмеологічної спрямованості, позитивної Я-концепції курсанта, розвиток здібностей цілевизначення та проєктування дій з реалізації поставлених цілей, готовність до оптимальної самореалізації в особистісно-професійній діяльності культуровідповідного змісту. Завдання спецкурсу: сформувати уявлення про професіоналізм, позитивну Я-концепцію, акмеологічну культуру; окреслити теоретичні засади культурологічної компетентності й акмеологічного підходу до неї; спрямувати увагу курсантів на необхідність вивчення змісту акмеологічного проєктування, його значущість для формування культурологічної компетентності майбутніх офіцерів; сформувати алгоритм розробки й застосування акмеологічного проєктування для оптимального підвищення рівня культурологічної компетентності; навчити

розробляти акмеологічні проекти особистісно-професійного зростання й культурологічного саморозвитку.

Програма спецкурсу спрямована на актуалізацію способів та механізмів успішної самореалізації особистості майбутнього офіцера; суспільної значущості праці військовослужбовця та професійного самовиховання; інтегральної та культурологічної компетентності, акмеологічної культури як регулювального механізму саморозвитку курсанта; навичок рефлексії, цілевизначення як сутнісних характеристик руху особистості до власного «акме».

По закінченні вивчення спецкурсу курсант повинен знати: основні культурологічні та акмеологічні поняття «культурологічна підготовка», «культурологічна компетентність», «культура», «культура особистості», «акмеологічна культура особистості», «акмеологічний підхід», «акмеологічне проектування»; умови та закономірності успішного функціонування акмеологічної педагогічної системи в освітньому процесі ЗВВО; принципи та етапи акмеологічного проектування; можливості курсантів в акмеологічному проектуванні; методiku організації акмеологічного проектування. Курсант повинен вміти: самостійно та вільно орієнтуватися в наукових засадах формування культурологічної компетентності та акмеологічного підходу до неї; прогнозувати, конструювати та моделювати роботу зі створення проектів особистісно-професійного зростання та різнобічного розвитку курсантів; формувати систему акмеологічних поглядів та індивідуального стилю діяльності; аналізувати переваги та недоліки акмеологічних проектів підвищення рівня культурологічної компетентності; реалізувати акмеологічні проекти професійного зростання та культурологічного саморозвитку на практиці.

Програма розрахована на 158 годин, з них 104 – аудиторні (лекційні, практичні та самостійні заняття) та 54 години – індивідуальна робота (консультації з викладачем), а також участь або відвідування культурних заходів. Лекції спецкурсу присвячені теоретичним аспектам проблем культурологічної підготовки, її сутності та змісту. Практичні, самостійні та індивідуальні заняття передбачають активізацію пізнавальної та творчої діяльності курсантів,

збагачення досвіду самоосвіти, самовиховання, особистісно-професійного зростання.

Операційний блок містить педагогічні умови, акмеологічні чинники (див. п. 2.1) та технологію реалізації авторської моделі формування культурологічної компетентності курсантів на засадах акмеологічного підходу, що пов'язані з представленим змістом і забезпечують виконання проміжних цілей і завдань.

Визначено такі *педагогічні умови формування культурологічної компетентності* майбутнього офіцера:

1. Оновлення змісту освіти: орієнтація освітнього середовища на сучасний розвиток культури, вершинність та успіх, формування акмеологічної спрямованості курсантів та позитивної Я-концепції.

2. Забезпечення психолого-педагогічної підтримки індивідуального культурологічного розвитку курсантів.

3. Навчання курсантів за самостійно розробленим проєктом із урахуванням їх індивідуальних особливостей.

4. Поєднання традиційних навчальних технологій з інноваційними.

Представлена технологія містить відповідні форми, методи та засоби, що реалізуються в навчальному процесі, та описує *програму поетапного акмеологічного супроводу культурологічної підготовки курсантів*, що складається з чотирьох етапів:

діагностувального (застосування конкретних методик, що діагностують структурні компоненти культурологічної компетентності курсантів та їх особистісний потенціал),

проєктувального (здійснення індивідуального акмеологічного проєктування культурологічної підготовки курсантом у супроводі викладача),

організаційно-навчального (організація та забезпечення педагогічних умов культурологічної підготовки, залучення курсантів до культурологічної теоретичної та практичної діяльності за допомогою доцільного добору та поєднання традиційних та інноваційних акмеологічних технологій, що

стимулюють активність до усвідомлення та оволодіння структурними компонентами культурологічної компетентності, сприяють формуванню культурологічних умінь та навичок, розвивають особистісні якості самоорганізації та самореалізації),

контрольно-рефлексивного (проведення курсантами самодіагностики, спираючись на використання валідних психолого-педагогічних діагностувальних методик, які дозволяють створити «акмеологічний портрет» особистості курсанта, розробити систему подальших корекційних заходів (вихідним етапом акмеологічного супроводу є діагностика компонентів культурологічного розвитку, визначення перспектив культурологічної підготовки, вибудовування оптимальної стратегії й освітньої траєкторії, що відповідає першому етапу культурологічного становлення – адаптації до культурологічної діяльності у ЗВВО).

Оскільки акмеологічний супровід культурологічної підготовки курсантів – процес поетапний, то і зміст культурологічної підготовки визначається як послідовність дій, які відповідають етапам адаптації, активізації, входження в процес культурологічної підготовки (діагностика активізації структурних компонентів культурологічної підготовки курсантів, теоретична готовність до культурологічної діяльності в процесі формування культурологічної компетентності, готовність до культурологічної діяльності в ході практичних дій, оцінювання та коригування практичних дій, залучення до культурологічної діяльності).

Окреслена технологія на основі сукупності методів, форм, засобів, що входять до її змісту, забезпечує проектування й проходження індивідуальної освітньої траєкторії та допомагає створенню розвивального акмеологічного середовища, у якому активізуються всі психологічні механізми розвитку внутрішніх резервів майбутнього офіцера. У межах зазначеного авторського спецкурсу було розроблено як традиційні навчальні заняття (інформативні лекції, практичні, самостійні та індивідуальні заняття), так й інноваційні (бінарні лекції, лекції-прес-конференції, лекції із застосуванням техніки зворотного зв'язку, лекції-консультації, практичні заняття взаємного навчання,

практикуми-диспути, круглі столи, інтерактивно-моделювальні ігри, заняття-тренінги з використанням сугестивних технологій).

Результативно-оцінний блок. Важливою складовою культурологічної підготовки майбутніх офіцерів є визначення критеріїв, показників та рівнів сформованості культурологічної компетентності курсантів. Для уточнення поняття «критерій» звертаємося до наукових досліджень. Так, наприклад, у тлумачному словнику української мови знаходимо: «критерій – підстава для оцінки, визначення або класифікації чогось; мірило»³³⁵.

У контексті досліджень педагогічних моделей поняття «критерій» визначається як мірило, орієнтир, індикатор, на основі якого відбувається оцінка стану сформованості певної компетентності³³⁶. На думку А. Галімова критерій виражає найзагальнішу сутнісну ознаку, на основі якої здійснюють оцінку, порівняння реальних педагогічних явищ, при цьому ступінь вияву, якісна сформованість, визначеність критерію визначають у конкретних показниках, для яких, зокрема, характерна низка ознак³³⁷.

О. Новіков³³⁸ стверджує, що критерії повинні задовольняти низку ознак: вони повинні бути об'єктивними (настільки, наскільки це можливо в педагогіці), дозволяти оцінювати досліджувану ознаку однозначно адекватними, валідними характеристиками, а сукупність критеріїв повинна доволі повно охоплювати всі суттєві характеристики досліджуваного явища, процесу.

До виділення та обґрунтування критеріїв учені висувають загальні вимоги, які в цілому можна узагальнити до таких: критерії повинні відображати основні закономірності функціонування об'єкта; критерії повинні мати суттєві ознаки предмета, тобто відображати необхідні ознаки та якості,

³³⁵ Словник української мови: в 11 томах. Том 4. 1973. К.: Наук. Думка, с. 349.

³³⁶ Жихорська, О., 2015. Критерії, показники та рівні сформованості професійної компетентності навчально-допоміжного персоналу вищого навчального закладу. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, III(34), Issue: 69, с. 33-39.

³³⁷ Галімов А. В., 2004. *Теоретико-методичні засади підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до виховної роботи з особовим складом*. Хмельницький: Вид-во НАДСПУ, с. 93.

³³⁸ Новиков, А. М., Новиков Д. А., 2010. *Методология научного исследования*. М.: Либроком, с. 142-143.

через свою сутність ці якості та ознаки повинні бути стійкими й постійними; за допомогою критеріїв повинні встановлюватися зв'язки між усіма компонентами явища, що аналізується; критерії повинні розкриватися через низку показників, залежно від прояву яких можна робити висновки про більший чи менший ступінь вираження окресленого критерію; критерії повинні відбивати динаміку вимірюваної якості в часі та просторі; якісні показники повинні бути в єдності з кількісними показниками та доповнювати один одного^{339 340 341}.

Відповідно до структурних компонентів культурологічної підготовки майбутніх офіцерів виділяємо такі критерії для оцінки їх сформованості: мотиваційний, когнітивний, поведінковий, корегувальний.

Критерії розкриваються через показники, за інтенсивністю прояву яких можна робити висновки про рівень сформованості певного критерію³⁴². У тлумачному словнику української мови знаходимо визначення: «показник – це свідчення, доказ, ознака чого-небудь; наочні дані про результати якоїсь роботи, якогось процесу; дані про досягнення в чому-небудь»³⁴³.

Отже, визначені критерії оцінки рівня сформованості культурологічної компетентності курсантів конкретизуються відповідними показниками (табл. 2.1).

Взявши до уваги окреслені показники, ми встановили рівні сформованості культурологічної компетентності курсантів, що виражають повноту прояву та ступінь готовності майбутніх офіцерів до самореалізації в культурологічній діяльності (табл. 2.2).

³³⁹ Борытко, Н. М., Сластенин, В. А., Колесникова, И. А., 2006. *Диагностическая деятельность педагога*. Москва: Изд. центр «Академия».

³⁴⁰ Жихорська, О., 2015. Критерії, показники та рівні сформованості професійної компетентності навчально-допоміжного персоналу вищого навчального закладу. *Science and Education a New Dimension*. Pedagogy and Psychology, III(34), Issue: 69, с. 33-39.

³⁴¹ Новиков, А. М., Новиков Д. А., 2010. *Методология научного исследования*. М.: Либроком.

³⁴² Іванова, С. В., 2010. Критерії та показники розвитку професійної компетентності вчителів біології в закладах післядипломної педагогічної освіти. Вісн. Житомирськ. держ. у-ту. Серія: Пед. науки. Вип. 52. Житомир: ЖДУ, с. 153.

³⁴³ Словник української мови: в 11 томах. 1976. Том 7. К.: Наукова думка, с. 10.

Таблиця 2.1

**Критерії та показники рівня сформованості культурологічної компетентності
курсантів радіотехнічних спеціальностей**

Критерії	ПОКАЗНИКИ
Мотиваційний	Виражає повноту прояву акмеологічної спрямованості курсантів: характеру мотивів молодих офіцерів, цілей та ціннісних орієнтацій для досягнення оптимальних результатів у культурологічній діяльності, рівня вольового контролю, усвідомлення важливості професії офіцера, прагнення та внутрішньої готовності офіцера до самопізнання, самовдосконалення та оптимальної самореалізації.
Когнітивний	Характеризує рівень засвоєння культурологічних знань (загальнокультурологічних, лінгво-культурологічних, військово-культурологічних, спеціальних, акмеологічних та психологічних знань), які розкривають соціально значущі смисли професійної діяльності молодих офіцерів на засадах етнокультури.
Поведінковий	Характеризує рівень сформованості культурологічних умінь (діагностичних, прогностичних, проєктувальних, організаторських, комунікативних та гностичних умінь), що виражається в здатності офіцерів до: самодіагностики, самопроєктування та самокорекції; спілкування, вміння контролювати себе під час взаємодії, вміння уникати конфліктних ситуацій, координувати й регулювати комунікативну діяльність усіх учасників спілкування й обирати адекватні засоби комунікативної взаємодії; здатність до швидкої дії та співпереживання в умовах вітальної загрози (здатність до прояву високого рівня асертивної поведінки, стресостійкості) та креативного вирішення професійних завдань.
Корегувальний	Виражає ступінь прояву вміння аналізувати та адекватно оцінювати свою діяльність (самооцінка) з метою подальшої корекції самоосвіти, самовдосконалення, саморозвитку; здатності контролювати власну діяльність (самоконтроль) та на основі цих даних формувати позитивну Я-концепцію.

Таблиця 2.2

Рівні сформованості культурологічної компетентності курсантів

РІВНІ	ХАРАКТЕРИСТИКА
1	2
Початковий рівень	Діяльність курсанта характеризується низьким рівнем мотивації (переважає негативна мотивація, низька або завищена самооцінка) та вольового контролю (переважає екстернальний тип локусу контролю), відсутністю зацікавленості до культурологічного розвитку, низьким рівнем засвоєння культурологічних знань, сформованості культурологічних умінь, пасивністю в професійній діяльності, низьким рівнем розвитку особистісних професійно важливих та духовних якостей. Курсант має низький рівень самоефективності, рольовий статус обмежений. Система саморефлексії розвинена слабо. Курсант не здатний адекватно оцінити свій потенціал, знайти помилки у своїй діяльності, здійснити самокорекцію та спроектувати власну культурологічну діяльність.
Середній рівень	Курсант розуміє необхідність і важливість культурологічної підготовки для своєї майбутньої діяльності, здійснює цей вид діяльності усвідомлено й цілеспрямовано, але нерегулярно. Переважає мотивація страху невдач (страх перед покаранням). Курсант активний у навчанні, але докладає недостатньо зусиль для оволодіння відсутніми знаннями, вміннями й навичками, не виявляє ініціативи, має недостатній рівень вольового контролю (переважає екстернальний тип), переважає низька або завищена самооцінка. Курсант володіє культурологічними знаннями, але ці знання недостатньо повні й систематизовані, їм бракує глибини й міцності. Він вміє самостійно застосовувати засвоєні знання в знайомих умовах діяльності, але відчуває труднощі в застосуванні знань в новій ситуації. Курсант виявляє недостатній рівень розвитку духовно-моральних якостей, самоефективності, саморефлексії та рольового статусу. Курсант здатний адекватно оцінити свій потенціал, знайти помилки в діяльності, здійснити самокорекцію та спроектувати власну культурологічну діяльність, але потрібні регулярні консультації викладача.

Продовження таблиці 2.2

1	2
Достатній рівень	<p>Курсант розуміє необхідність і важливість культурологічної підготовки для своєї майбутньої діяльності, здійснює цей вид діяльності усвідомлено й цілеспрямовано. Переважає мотивація успіху, але наявність позитивної мотивації до культурологічної діяльності залежить від ситуації, здійснює її усвідомлено, цілеспрямовано, але не систематично. Курсант має достатній рівень домагань та адекватну самооцінку. Курсант досить активний у навчанні, докладає достатньо зусиль для оволодіння відсутніми знаннями, вміннями й навичками, виявляє ініціативу, має задовільний рівень вольового контролю (переважає інтернальний тип локусу контролю). Курсант демонструє достатній рівень прояву самоефективності, саморефлексії та рольового статусу. Майбутній офіцер вміє самостійно застосовувати засвоєні знання в незнайомих умовах діяльності, але інколи відчуває труднощі в застосуванні знань у новій ситуації. Діяльність курсанта цілком усвідомлена, він правильно застосовує теоретичні знання до виконання індивідуального практичного завдання, здатний на їх оригінальне творче виконання.</p>
Високий рівень	<p>Курсант розуміє необхідність і важливість культурологічної підготовки для своєї майбутньої діяльності, здійснює цей вид діяльності усвідомлено й цілеспрямовано. Переважає мотивація успіху. Позитивна мотивація до культурологічної діяльності не залежить від ситуації, курсант здійснює її усвідомлено, цілеспрямовано й систематично, без спонукання з боку викладача. Курсант має адекватну самооцінку. Він досить активний у навчанні, докладає достатньо зусиль для оволодіння відсутніми знаннями, вміннями й навичками, виявляє ініціативу, володіє інтернальним типом локус-контролю. Курсант володіє достатньо повними й систематизованими культурологічними знаннями. Майбутній офіцер вміє самостійно застосовувати засвоєні знання в незнайомих умовах діяльності, не відчуває труднощів у застосуванні знань у новій ситуації. Діяльність курсанта цілком усвідомлена, він правильно застосовує теоретичні знання до виконання індивідуального практичного завдання, здатний на їх оригінальне творче виконання. Для нього характерним є творче мислення, емоційна зацікавленість; спостерігається постійне активне прагнення до самопізнання, самовдосконалення та оптимальної самореалізації в особистісно-професійній діяльності культуровідповідного змісту. Ступінь прояву духовно-моральних якостей, особистісної самоефективності, саморефлексії та рольового статусу на належному рівні. Курсант здатний адекватно оцінити свій потенціал, знайти помилки в діяльності, зробити самокорекцію та спроєкувати власний розвиток без допомоги викладача.</p>

Результативно-оцінний блок також відображає результат впровадження моделі – сформований належний рівень культурологічної компетентності майбутніх офіцерів, що характеризується набутими знаннями, уміннями, навичками та особистісними якостями, розвиток яких дає змогу розв'язувати типові задачі, а також проблеми, що виникають у реальних ситуаціях військово-професійної діяльності. Структура культурологічної компетентності включає такі компоненти: мотиваційно-ціннісний, інформаційно-когнітивний, інтерактивно-діяльнісний, особистісно-корегувальний (див. п. 2.2). Система акмеологічного супроводу культурологічної підготовки забезпечує інтегровану взаємодію структурних компонентів культурологічної компетентності курсантів та цілеспрямований вплив освітнього акмеологічного культуровідповідного середовища на реалізацію цих компонентів.

Отже, розроблена та обґрунтована авторська модель окреслює структурні блоки формування культурологічної підготовки курсантів-радіотехніків: концептуально-цільовий (містить соціальне замовлення, мету, наукові підходи та принципи), змістовий (визначає дисципліни культурологічного спрямування та авторський спецкурс, що викладаються в закладах вищої військової освіти), операційний блок (представлений технологією акмеологічного супроводу культурологічної підготовки курсантів, що забезпечує поетапну реалізацію авторської моделі), результативно-оцінний блок (містить критерії, показники, рівні, що відповідають структурним компонентам культурологічної компетентності курсантів). Упровадження авторської моделі в процес культурологічної підготовки майбутніх офіцерів дозволяє перейти від уявного ідеального образу майбутнього офіцера до реального та сформувати зрілу особистість офіцера з високим рівнем розвитку культурологічної компетентності, яка демонструє повну готовність до саморозвитку протягом життєдіяльності без будь-яких особистісних деформацій.

Висновки до другого розділу

У розділі теоретично обґрунтовано педагогічні умови впровадження акмеологічного підходу в процес формування означеної компетентності; охарактеризовано зміст та структуру культурологічної компетентності курсантів, що формується в акмеологічному культуровідповідному середовищі; представлено авторську модель реалізації досліджуваного процесу.

На підставі експертної оцінки, здійсненої викладачами гуманітарних дисциплін закладів вищої військової освіти, де готують майбутніх офіцерів радіотехнічних спеціальностей, теоретично обґрунтовано й виокремлено низку педагогічних умов, реалізація яких забезпечує формування високого рівня культурологічної компетентності курсантів, а саме: оновлення змісту освіти (орієнтація освітнього середовища на високий рівень сучасної культури, вершинність, формування акмеологічної спрямованості та позитивної Я-концепції); забезпечення психолого-педагогічної підтримки культурологічного розвитку курсантів з урахуванням їхніх індивідуальних особливостей; навчання курсантів за самостійно розробленим проєктом для досягнення вищого рівня культурологічної компетентності; поєднання традиційних навчальних технологій з інноваційними.

У результаті теоретичного аналізу проблеми культурологічної підготовки курсантів у структурі досліджуваної компетентності виокремлено чотири компоненти: мотиваційно-ціннісний, інформаційно-когнітивний, інтерактивно-діяльнісний, особистісно-корегувальний. Мотиваційно-ціннісний компонент містить цілі, соціальні установки, ціннісні орієнтації, інтереси, потреби, мотиви, що спонукають майбутнього офіцера до оптимальної самореалізації в культурологічній діяльності, розвитку цілевизначення та позитивної мотивації з метою формування акмеологічної спрямованості. Інформаційно-когнітивний компонент окреслює групу культурологічних знань, якими повинен володіти випускник радіотехнічної спеціальності: загальнокультурологічні, лінгво-культурологічні, військово-

культурологічні, фахові/спеціальні, акмеологічні та психологічні. Інтерактивно-діяльнісний компонент характеризує групу культурологічних умінь, що формуються в процесі вивчення дисциплін культурологічного спрямування та авторського спецкурсу «Культурологічна підготовка майбутніх офіцерів радіотехнічних спеціальностей в умовах акмеологічного культуровідповідного середовища», а саме: діагностичні, прогностичні, проєктувальні, організаторські, комунікативні та гностичні. Особистісно-корегувальний компонент містить якості, що забезпечують здатність майбутнього офіцера адаптуватися до різних комунікативних ситуацій, організовувати особистісно-професійне спілкування, адекватно оцінювати власну діяльність (рефлексивність, вольовий контроль, стресостійкість, позитивне мислення).

Визначені педагогічні умови покладено в основу реалізації авторської моделі формування культурологічної компетентності курсантів радіотехнічних спеціальностей на засадах акмеологічного підходу, що складається з таких структурних блоків: концептуально-цільового, змістового, операційного, результативно-оцінного (рис. 1). Концептуально-цільовий блок містить соціальне замовлення, мету, наукові підходи та принципи культурологічної підготовки курсантів в умовах акмеологічного культуровідповідного середовища. У змістовому блоці визначено дисципліни культурологічного спрямування та авторський спецкурс, що викладаються в закладах вищої військової освіти.

Операційний блок представлений технологією акмеологічного супроводу культурологічної підготовки курсантів, що забезпечує поетапну реалізацію авторської моделі та складається з чотирьох етапів: діагностувального (застосування конкретних методик, що діагностують сформованість структурних компонентів культурологічної компетентності курсантів та їхній особистісний потенціал); проєктувального (здійснення курсантом акмеологічного проєктування в супроводі викладача); організаційно-навчального (залучення майбутніх офіцерів до

культурологічної практичної діяльності за допомогою доцільного добору, поєднання традиційних та інноваційних акмеологічних технологій); контрольно-рефлексивного (діагностика компонентів культурологічного розвитку).

Результативно-оцінний блок містить критерії (мотиваційний, пізнавальний, поведінковий, рефлексивний), їх показники та рівні сформованості культурологічної компетентності курсантів в умовах акмеологічного культуровідповідного середовища (початковий, середній, достатній, високий).

Доведено, що результатом упровадження авторської моделі в процес культурологічної підготовки є усвідомлення майбутнім офіцером необхідності просування від уявного ідеального образу до реального, формування зрілої особистості офіцера з високим рівнем розвитку культурологічної компетентності, що характеризується почуттям відповідальності за власну діяльність, готовністю до саморозвитку протягом життя без будь-яких особистісних деформацій.

Основний зміст другого розділу дисертації висвітлено в наукових публікаціях автора [193, 196, 198, 199, 200, 203, 204].

РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ МОДЕЛІ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ РАДІОТЕХНІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ НА ЗАСАДАХ АКМЕОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ

3.1. Програма експериментальної роботи та стан сформованості культурологічної компетентності офіцерів радіотехнічних спеціальностей

Програма впровадження моделі формування культурологічної компетентності майбутніх офіцерів радіотехнічних спеціальностей на засадах акмеологічного підходу включала підготовчий, констатувальний та формувальний етапи експерименту.

На підготовчому й констатувальному етапах проведено теоретичний аналіз наукових підходів, визначено стан сформованості культурологічної компетентності офіцерів радіотехнічних спеціальностей, обґрунтовано та розроблено авторську модель формування культурологічної компетентності курсантів радіотехнічних спеціальностей. Основну увагу було зосереджено на тих складових моделі, які ґрунтувалися на засадах акмеологічного підходу. Це забезпечило інноваційність моделі й необхідність експериментальної перевірки її ефективності в педагогічному експерименті шляхом упровадження спецкурсу «Культурологічна підготовка майбутніх офіцерів радіотехнічних спеціальностей в акмеологічному культуровідповідному середовищі» (дод. К).

Завдання констатувального етапу дослідження полягало в оцінці стану сформованості КК (культурологічної компетентності) офіцерів-радіотехніків, випускників закладів ЗВВО. Завдання формувального етапу дослідження полягали в оціненні результативності авторської моделі (табл. 2.3). Представлена технологія, а також розроблені на її основі дослідження, можуть слугувати методичними рекомендаціями для забезпечення

культурологічної підготовки майбутніх офіцерів у закладах вищої військової освіти.

Таблиця 3.1

Програма експериментальної роботи

Назва етапу експериментальної роботи		Завдання експериментальної роботи	Зміст експериментальної роботи
1		2	3
Етап теоретичних узагальнень		Проаналізувати наукову літературу з проблеми формування культурологічної компетентності майбутніх офіцерів радіотехнічних спеціальностей на засадах акмеологічного підходу .	Вивчення стану дослідженості проблеми. Формування мети, завдань, об'єкта, предмета та гіпотези дослідження; розробка концептуальних положень й програми наукової роботи.
Констатувальний етап експерименту		Визначити зміст та структуру культурологічної компетентності офіцерів радіотехнічних спеціальностей; обґрунтувати систему критеріїв оцінювання рівня розвитку культурологічної компетентності; визначити рівень сформованості культурологічної компетентності офіцерів-радіотехніків. Провести констатувальний етап експерименту.	Обґрунтування структурних компонентів культурологічної компетентності та її змістової характеристики в умовах акмеологічного культуровідповідного середовища. Розробка критеріїв, показників та рівнів розвитку культурологічної компетентності. Проведення констатувального етапу експерименту.
	І. Проектувально-діагностувальний етап	Розробити авторську модель формування культурологічної компетентності майбутніх офіцерів радіотехнічних спеціальностей на засадах акмеологічного підходу.	Виділення експериментальних та контрольних груп серед курсантів радіотехнічних спеціальностей та проведення діагностики досліджуваної проблеми.

Продовження таблиці 3.1

1		2	3
Формувальний етап експерименту	II. Робочий етап	Упровадити авторську модель розвитку культурологічної компетентності на засадах акмеологічного підходу в навчальний процес закладу вищої військової освіти.	Реалізація авторської моделі розвитку культурологічної компетентності на засадах акмеологічного підходу; визначення кількісних та якісних змін у результатах формувального етапу експерименту.
	III. Узагальнююче-результативний етап	Перевірити результативність упровадження розробленої моделі шляхом аналізу та узагальнення результатів формувального етапу експерименту. Систематизувати та оформити результати експериментальної роботи; сформулювати висновки та рекомендації, визначити перспективи подальшого дослідження проблеми.	Представлення кількісних та якісних змін у результатах формувального етапу експерименту. Оформлення результатів роботи, формулювання висновків, визначення перспектив подальшого дослідження проблеми.

Діагностувальним інструментарієм дослідження актуалізації компонентів КК слугував спеціально розроблений авторський питальник (дод. Г.1-Г.5).

Метою констатувального етапу експерименту було провести якісний порівняльний аналіз рівня розвитку КК офіцерів радіотехнічних спеціальностей, випускників закладів вищої військової освіти. Результати такого аналізу підтвердили гіпотезу про недостатній рівень сформованості культурологічної підготовки офіцерів-радіотехніків, спрямованої на формування їх КК.

До експерименту було залучено 130 офіцерів радіотехнічних спеціальностей (дослідницько-експериментальна робота проводилася на базі військових частин А0876 (м. Житомир), А1910 (м. Житомир), А0508 (м. Броди, Львівська область)), 12 з яких були компетентними експертами. Ураховуючи достатню складність досліджуваного явища, для повноти

характеристики рівня КК офіцерів було виділено два діяльнісних поля. Перше з них описує досліджуване явище в самооцінці офіцерів, друге – в оцінці компетентних експертів, у ролі яких були командири та їх заступники.

Чисельність експертів визначалася в межах констатувального етапу експериментальної роботи за допомогою методики В. Черепанова³⁴⁴. За таких умов було встановлено, що для надійності експертної оцінки на рівні довірливої ймовірності $g = 0,95$, необхідна оцінка досліджуваного явища не менше ніж 10 експертами. У ході експерименту оцінка досліджуваного явища здійснювалась 12 експертами.

Для аналізу рівня розвитку КК проводилося анкетування. Кількісна оцінка кожного параметра, включеного в анкету, здійснювалась за спеціально розробленими шкалами, що складалися з ряду дискретних чисел (від 1 до 5), кожне з яких відповідає певному якісному стану тієї чи іншої характеристики виділених критеріїв оцінювання розвитку культурологічної компетентності офіцера. За таких умов «5» виражає високий рівень сформованості та важливості; «4» – достатній; «3» – середній; «2» – початковий; «1» – цей параметр не значущий і не важливий для курсанта. Використання названої системи шкал, адаптованої до цілей нашого дослідження, забезпечило досягнення достатньої диференціації індивідуальних характеристик культурологічної компетентності офіцерів.

Для порівняльного аналізу за кожним із параметрів анкети підраховується відносна частота або (частка вияву параметра) за такою формулою:

$$ВЧ = \frac{ОСМБ}{ММКБ},$$

де відповідно: ВЧ – відносна частота, ОСМБ – оптимальна сумарна кількість балів, ММКБ – максимально можлива кількість балів.

³⁴⁴ Черепанов, В. С. 1989. Экспертная оценка в педагогических исследованиях. М.: Педагогика, с. 45-56.

За результатами констатувального етапу експерименту визначено рівень КК офіцерів за основними показниками досліджуваного феномену на підставі розробленої нами системи критеріїв (див. п. 2.3). Аналіз за кожним із них проведемо окремо.

Для перевірки **мотиваційно-ціннісного компонента** було запропоновано дати відповіді на запитання анкет (анкета виявлення ціннісного ставлення офіцера до професійної діяльності; анкета діагностики мотивації до успіху (А. Реана); анкета визначення рівня духовного розвитку), що були адаптовані до нашого наукового дослідження (дод. Г.2). Розгортку отриманих у такий спосіб результатів представлено у дод. Е та зведений табл. 3.2.

Порівняльний аналіз результатів оцінювання рівня значущості мотивів та ціннісних орієнтацій, які спонукають офіцерів до розвитку КК, свідчить про їх неоднаковий (нерівномірний) характер розподілу серед офіцерів виділених груп. У дослідженні зазначеного компонента не брали участь компетентні експерти, оскільки оцінка мотиваційно-ціннісного компонента не може об'єктивно відобразити внутрішній стан фахівця, а отже, не є раціональною.

Таблиця 3.2

Узагальнені показники оцінювання мотиваційно-ціннісного компонента культурологічної компетентності офіцерів (констатувальний етап експерименту, у відносних частотах)

Потреби, що спонукають до розвитку культурологічної компетентності	Відносні частоти			
	Початковий рівень	Середній рівень	Достатній Рівень	Високий рівень
	СО	СО	СО	СО
Середні значення	0,61	0,69	0,75	0,79
Ціннісне ставлення до професійної діяльності	0,62	0,69	0,76	0,80
Мотивація до успіху	0,58	0,65	0,70	0,76
Духовний розвиток	0,64	0,72	0,78	0,82

Результати опитування свідчать, що офіцери продемонстрували найвищий параметр духовного розвитку: ви враховуєте в повсякденному житті інтереси інших людей (0,80); мені подобається ділитися тим, що у мене є (0,82); мені завжди вдається виправити в житті помилки, які я помітив (0,84); мені подобається різнобічно вдосконалювати себе (0,81); мені властиве почуття любові до людства (0,83); я добре знаю себе (0,80); людина, яка дбає про користь людства в цілому, найбільше приносить користі Всесвіту (0,84).

Друге місце в оцінюванні офіцерів належить ціннісному ставленню до професійної діяльності: ви володієте ціннісним ставленням до професії військовослужбовця (0,78); я переконаний, що професія офіцера ЗСУ дає мені можливість стати професіоналом (0,79); для мене важливою є наявність внутрішньої мотивації до професійної самореалізації в діяльності (0,81); я володію якостями та характеристиками, що необхідні для успішної роботи над собою (0,82); у мене є програма особистісно-професійного зростання (0,80); моє ставлення є позитивним до професійних завдань та обов'язків, пов'язаних із службовою діяльністю (0,80).

Відповідне третє місце в оцінюванні офіцерів мотиваційно-ціннісного компонента – це мотивація до успіху: починаючи будь-яку справу, зазвичай, оптимістично, сподіваюся на успіх (0,78); у діяльності активний, схильний до прояву ініціативності (0,77); наштотуючись на перешкоди, як правило, не відступаю, а шукаю способи їх подолання (0,78); продуктивність діяльності переважно залежить від моєї власної цілеспрямованості, а не від зовнішнього контролю (0,75); схильний проявляти наполегливість в досягненні мети (0,74); вважаю за краще планувати своє майбутнє лише на найближчий час (0,74); якщо ризикую, то, радше з розумом, а не відчайдушно (0,75); вважаю за краще ставити перед собою середні за складністю чи дещо завищені, але досяжні цілі, ніж нереально високі (0,77), у разі невдачі при виконанні чого-небудь, від поставленої мети зазвичай не відмовляюся (0,76).

Проведений аналіз виявив, що частина офіцерів мають слабку мотивацію, не розуміють сутності своєї професійної діяльності, характеризуються неприйняттям загальнолюдських ціннісних орієнтацій,

пасивністю в професійній діяльності, не мають чіткої мети та цілей для досягнення високих результатів. Частина військовослужбовців не усвідомлюють значущості потреби підвищення рівня духовного розвитку, формування позитивної мотивації.

Інформаційно-когнітивний компонент передбачає володіння офіцерами системою знань, які забезпечують продуктивну особистісно-професійну діяльність культуровідповідного змісту, спрямовану на розвиток власної культурологічної компетентності. Оцінюємо параметр загальнокультурологічних, лінгво-культурологічних, військово-культурологічних, фахових, акмеологічних та психологічних знань (див. п. 2.2).

Рівень культурологічних знань будемо характеризувати в самооцінці курсантів при опрацюванні питальника: «Оцініть рівень володіння Вами культурологічних знань за 5-бальною шкалою, де «5» виражає вияв параметра на найвищому рівні, «3» – на середньому, «1» – вказує на абсолютну відсутність вияву параметра» (див. дод. Г.3). Розгортку результатів оцінювання інформаційно-когнітивного компонента представлено у дод. Е та зведеній табл. 3.3.

Таблиця 3.3

Узагальнені показники оцінювання рівня розвитку інформаційно-когнітивного компонента культурологічної компетентності офіцерів (констатувальний етап експерименту, у відносних частотах, оцінка/самооцінка)

Знання, що сприяють розвитку культурологічної компетентності	Відносні частоти							
	Початковий рівень		Середній рівень		Достатній Рівень		Високий Рівень	
	О	СО	О	СО	О	СО	О	СО
Середні значення	0,48	0,55	0,61	0,63	0,70	0,69	0,78	0,74
Загальнокультурологічні	0,50	0,56	0,61	0,63	0,68	0,69	0,78	0,74
Лінгво-культурологічні	0,52	0,58	0,60	0,64	0,74	0,72	0,86	0,80
Військово-культурологічні	0,52	0,60	0,66	0,68	0,76	0,75	0,84	0,82
Фахові/Спеціальні	0,48	0,52	0,66	0,65	0,73	0,73	0,84	0,78
Акмеологічні	0,42	0,48	0,53	0,55	0,61	0,60	0,62	0,62
Психологічні	0,46	0,54	0,60	0,62	0,70	0,65	0,76	0,70

Співвідношення оцінки та самооцінки рівня розвитку відповідних знань показує, що самооцінка офіцерів, що виявили початковий рівень, перевищує рейтингову оцінку експертів і, навпаки, самооцінка рівня знань майбутніх офіцерів високого рівня, у цілому, нижча за оцінку експертів.

Завищена самооцінка військовослужбовців пояснюється позицією уникнення пошуку нових шляхів підвищення рівня культурологічного розвитку. Занижена самооцінка офіцерів високого рівня знань є свідченням незадоволеності досягнутими результатами й особистісною потребою в подальшому розширенні параметра знань культурологічного циклу.

Ранжування культурологічних знань офіцерів на констатувальному етапі експерименту показує, що в усіх трьох групах домінує рівень військово-культурологічних (оцінка – 0,84, самооцінка – 0,82), лінгво-культурологічних (оцінка – 0,86; самооцінка – 0,80) та фахових (спеціальних) знань (оцінка – 0,84; самооцінка – 0,78) (табл. 3.3).

Своєю чергою, знання, що стосуються психофізіологічних основ особистісно-професійного розвитку (оцінка – 0,76, самооцінка – 0,70), теоретичних основ акмеологічного підходу (основних категорій та понять) та знання історії становлення та розвитку акмеології, отримали найменші кількісні показники (оцінка – 0,62, самооцінка – 0,62). Це є свідченням відсутності теоретичного підґрунтя для розвитку акмеологічної культури офіцерів.

Готовність військовослужбовців успішно здійснювати культурологічну діяльність, яка ґрунтується на теоретичних знаннях, передбачає формування відповідних практичних умінь.

Вивчимо рівень володіння офіцерами системою культурологічних умінь в ході констатувального етапу експерименту. Узагальнені результати **інтерактивно-діяльнісного компонента** подано в табл. 3.4 (їх розгортку див. дод. Е). Отримані показники оцінки експертів дещо відрізняються від показників, що отримані в ході оцінювання інтерактивно-діяльнісного компонента офіцерами під час констатувального етапу експерименту:

військовослужбовці продемонстрували завищені показники самооцінки сформованих умінь, оцінка експертів є нижчою щодо самооцінки офіцерів.

Таблиця 3.4

Узагальнені результати дослідження (у відносних частотах) інтерактивно-діяльнісного компонента (оцінка, самооцінка) культурологічної компетентності офіцерів (констатувальний етап експерименту)

Уміння, що сприяють розвитку культурологічної компетентності	Відносні частоти							
	Початковий рівень		Середній рівень		Достатній Рівень		Високий рівень	
	О	СО	О	СО	О	СО	О	СО
Середні значення	0,53	0,56	0,60	0,64	0,71	0,72	0,76	0,80
Діагностичні	0,50	0,50	0,59	0,59	0,66	0,67	0,72	0,75
Прогностичні	0,52	0,54	0,60	0,60	0,70	0,70	0,70	0,77
Проектувальні	0,54	0,58	0,62	0,66	0,72	0,74	0,78	0,80
Організаторські	0,54	0,62	0,62	0,69	0,74	0,78	0,82	0,86
Комунікативні	0,58	0,60	0,60	0,68	0,72	0,76	0,80	0,83
Гностичні	0,52	0,52	0,60	0,60	0,70	0,68	0,76	0,76

За результатами оцінювання найбільш розвиненими виявилися показники таких вмінь: організаторські (оцінка – 0,82; самооцінка – 0,88), комунікативні (оцінка – 0,80, самооцінка – 0,83) та проектувальні (оцінка – 0,78, самооцінка – 0,80) вміння.

Нижчі рангові оцінки отримали прогностичні (оцінка – 0,70, самооцінка – 0,77); діагностичні (оцінка – 0,72, самооцінка – 0,75) та гностичні (оцінка – 0,76, самооцінка – 0,76) вміння.

З метою дослідження рівня **особистісно-корегувального компонента** було використано адаптовані й доповнені відповідно до досліджуваної проблеми питальник: тест 20 висловлювань М. Куна та Т. Макпарлтленда, методика діагностики рівня рефлексивності, шкала самоефективності Р. Шварцера та М. Єрусалема, методика визначення локусу контролю (вольових якостей).

Узагальнені та зведені показники подано в табл. 3.5.

Таблиця 3.5

Узагальнені показники (у відносних частотах) оцінки та самооцінки особистісно-корегувального компонента культурологічної компетентності офіцерів (констатувальний етап експерименту)

Особистісні якості	Відносні частоти							
	Початковий рівень		Середній рівень		Достатній рівень		Високий Рівень	
	О	СО	О	СО	О	СО	О	СО
Середні значення	0,56	0,59	0,62	0,65	0,72	0,71	0,78	0,78
Вольові якості (локус контролю)	0,58	0,62	0,63	0,68	0,72	0,74	0,82	0,81
Інтерактивність (рольовий статус)	0,58	0,60	0,64	0,66	0,73	0,72	0,76	0,78
Самоефективність	0,53	0,55	0,60	0,62	0,70	0,68	0,77	0,74
Рефлексивність	0,56	0,59	0,61	0,65	0,72	0,71	0,78	0,77

Результати дослідження оцінки експертів та самооцінки офіцерів особистісно-корегувального компонента на констатувальному етапі експерименту показали, що самооцінка військовослужбовців високого та достатнього рівнів є адекватною, а самооцінка військовослужбовців початкового та середнього рівнів є дещо завищеною.

Ранжування особистісних якостей офіцерів на констатувальному етапі експерименту показує, що в усіх трьох групах домінують вольові якості (локус контролю): високий рівень – 0,81; достатній – 0,74; середній – 0,68, початковий – 0,62.

Найменші показники складає рефлексивність (високий рівень – 0,77, середній – 0,71; достатній – 0,65, початковий – 0,59) та самоефективність (високий – 0,74; достатній – 0,71; середній – 0,65, початковий – 0,55).

Дослідження доводить, що військовослужбовці, які мають початковий та середній рівні сформованості навичок рефлексії, не розуміють, що саморозвиток офіцера, професійне вдосконалення неможливе без самопізнання, самооцінки, без володіння вміннями знаходити способи вирішення професійних завдань.

Здатність офіцера до рефлексії – це чинник і спосіб його особистісного розвитку. Рефлексія має вагомий розвивальну функцію: військовослужбовець

пізнає себе, стає уважнішим та вимогливішим до себе та інших. Оволодіння рефлексією як здатністю до критичного самоаналізу дає можливість йому краще усвідомлювати індивідуальні особливості, допомагає визначати цілі, що адекватні можливостям.

Серед чинників, що найбільшою мірою заважають у розвитку рефлексивних умінь, офіцери назвали несформованість умінь самоаналізу й самооцінювання, труднощі у визначенні цілей та плануванні свого професійного розвитку, відсутність інтересу до цієї проблеми, обмеженість у часі, небажання постійно займатися нескінченим аналізом своїх дій та страх перед критикою командирів та підлеглих.

Серед офіцерів є значна частка таких, що характеризуються недостатнім рівнем самоефективності. Військовослужбовці з низькою особистісною самоефективністю з більшою ймовірністю приділяють надмірну увагу власним недолікам і є надмірно критичними до власного особистісно-професійного розвитку. Низька самоефективність також виявляється в очікуваннях невдачі, що ослаблюють мотивацію досягнення успіху і заважають військовослужбовцю виявити свої реальні можливості. Серед молодих фахівців, що закінчили ЗВВО лише два-три роки тому, таких військовослужбовців більше приблизно у два рази ніж серед старших офіцерів. На нашу думку, це може бути пов'язано з тим, що старші офіцери вже добре знайомі з різними аспектами своєї професії, а тому їм легше орієнтуватися в обраній ними сфері. Високий рівень особистісної самоефективності виявляється в тому, що офіцери докладають більше зусиль під час виконання необхідних завдань, ставлять перед собою складніші цілі й наполегливо просуваються до них, спрямовані на успіх, що веде до кращого результату та сприяє саморозвитку та самоповазі.

Особистісна самоефективність трактується як професійно цінна «мета-якість». Тобто вона не може існувати до того, як у людини сформується комплекс професійно-особистісних важливих якостей, які потенційно будуть сприяти успішній діяльності. Спочатку необхідно виробити ці якості, щоб потім з'явилася особистісна самоефективність як уявлення про них і впевненість у тому, що вони можуть бути успішно використані в роботі та

службовій діяльності. У курсантів та молодих офіцерів вона починає формуватися лише за умови поступового накопичення власного особистісно-професійного досвіду, насамперед шляхом включення в систему практик³⁴⁵.

Узагальнення даних усіх застосованих методик діагностики дозволяє одержати результати дослідження рівня КК офіцерів радіотехнічних спеціальностей, оскільки обрані методики комплексно визначають досліджувану якість.

Результати щодо розподілу офіцерів радіотехнічних спеціальностей за рівнями розвитку культурологічної компетентності на констатувальному етапі експерименту подано в табл. 3.6.

Таблиця 3.6

Рівні культурологічної компетентності офіцерів радіотехнічних спеціальностей на констатувальному етапі експерименту

Рівні	Кількість офіцерів	% від загальної кількості
Високий	18	15,25
Достатній	31	26,27
Середній	45	38,14
Початковий	24	20,34
Усього	118	100

Отримані на констатувальному етапі результати свідчать про те, що лише 41,52 % офіцерів-радіотехніків мають високий та достатній рівні сформованості КК. Решта респондентів (58,48 %) володіють середнім та початковим рівнями сформованості КК.

На базі проведеного констатувального етапу експерименту робимо висновок щодо результатів дослідження усіх складників КК офіцерів-радіотехніків, які свідчать про те, що військовослужбовці часто не мають не лише достатніх культурологічних та фахових знань, навичок та умінь, але й необхідних особистісних якостей, неспроможні до набуття власного соціокультурного досвіду, виявляють неготовність до нових умов

³⁴⁵ Вовк О. Самоефективність: сутність, структура та особливості розвитку в студентському віці [online]. Режим доступу: <http://www.psyh.kiev.ua>. [Дата звернення 12 квітня 2018].

життєдіяльності в процесі професійної взаємодії, мають низький рівень загальної та професійної культури, неготові до спілкування, не вміють контролювати себе та уникати конфліктних ситуацій, не вимогливі до себе та до підлеглих, вимагають постійного контролю.

Дослідження дає змогу підкреслити, що в сучасних освітньо-професійних програмах ЗВВО недостатньо приділяється уваги культурологічній підготовці, яка, на нашу думку, є домінантною в системі професійної підготовки майбутнього офіцера, та з'ясувати причини недостатнього рівня сформованості культурологічної компетентності та практичної діяльності молодих офіцерів. Такі недоліки загалом відображають стан неповної відповідності складових процесу підготовки військових фахівців потребам суспільства та вимогам стандартів вищої освіти згідно з рекомендаціями Ради Європи.

Отже, узагальнені показники усіх застосованих методик діагностики дозволили одержати результати дослідження рівня КК офіцерів радіотехнічних спеціальностей, оскільки обрані методи комплексно визначали досліджувану якість. Результати проведеного константувального етапу експерименту підтвердили висунуту нами гіпотезу про необхідність розвитку культурологічної компетентності курсантів та впровадження окресленої авторської моделі.

3.2. Технологія акмеологічного супроводу культурологічної підготовки курсантів-радіотехніків

Формувальний етап експериментальної роботи ґрунтувався на впровадженні авторської моделі в освітній процес підготовки курсантів радіотехнічних спеціальностей у закладах вищої військової освіти шляхом реалізації поетапної технології.

Опису технології в педагогіці присвячено багато наукових досліджень. Це праці таких дослідників, як І. Бех, Г. Дмитренко, М. Дороніна, В. Єлисеєва, Г. Єльнікова, Т. Єсенкова, В. Кальней, Ю. Конаржевський,

Л. Коробович, Т. Хлебнікова, С. Шишов, В. Ягупов, І. Якіманська, С. Ayas, A. Baytak, F. H. Chen, W. Chen, C. K. Looi, B. Tarman та ін.

У педагогічних дослідженнях технологія трактується як алгоритм, певна послідовність дій, виконання яких забезпечує отримання очікуваного результату.

Технологію акмеологічного супроводу культурологічної підготовки курсантів подано у вигляді таблиці (дод. Д). Розглянемо окреслену технологію поетапно. Окреслена технологія реалізує педагогічні умови формування культурологічної компетентності курсанта та базується на розробленому нами факультативному курсі «Культурологічна підготовка майбутніх офіцерів радіотехнічних спеціальностей в умовах акмеологічного культуровідповідного середовища» (дод. К).

Загальна мета: наближення до критеріальних ознак (еталонної моделі) сформованості культурологічної компетентності курсантів.

І етап. Діагностувальний

Основна мета: з'ясувати реальний стан розвитку КК курсантів та проблеми щодо їх особистісного розвитку, підібрати зміст, форми й методи розвитку культурологічної компетентності курсантів.

Завдання: з'ясувати реальний стан сформованості КК курсантів та рівнів сформованості кожного із її компонентів; з'ясувати труднощі курсантів щодо особистісного розвитку, виявити джерела саморозвитку особистості, встановити як особистість «створює сама себе», визначити суттєві повороти її життєвого шляху, провести самоаналіз, самооцінку власної навчальної діяльності.

Форми та методи: інформативні лекції, практичні та самостійні заняття, індивідуальна робота, консультації; діагностування, анкетування, консультації та бесіди з викладачем, опис автобіографії, метод SWOT.

Терміни: початок формувального етапу експерименту.

На базі розроблених методик дослідження рівня культурологічної компетентності та особистісного потенціалу курсанти виявляють труднощі

особистісного розвитку, природні передумови (природна обдарованість, генетичні задатки та нахили, темперамент) та набуті передумови (рівень набутих культурологічних знань та вмінь, ціннісні орієнтації, мотиви та цілеспрямованість, вироблені вольові якості, рівень рефлексивності, самоефективності, соціально-рольовий статус тощо), порівнюють два образи «Я-реальний» і «Я-ідеальний», що дозволяє визначити особистісний потенціал особистості. Визначені методики дозволяють виявити прояв реальних та уявних якостей курсанта, які постають базовими компонентами культурологічної діяльності.

Реальне та ідеальне уявлення про особистісні здібності виконує функцію регулятора самооцінки та рефлексії. Проте слід урахувати, що в усіх людей різне ідеальне уявлення про свої можливості й вони часто бувають завищеними або заниженими. Окреслена проблема є предметом обговорення її з педагогом у процесі акмеологічного супроводу з метою психокорекції особистості та подальшого планування майбутніх успіхів³⁴⁶. Визначені методики докладно описані у дод. Г.1–Г.5.

Мотиваційно-ціннісний компонент досліджується завдяки вивченню ціннісного ставлення курсантів до майбутньої професійної діяльності, рівня духовного розвитку, а також засобом діагностики мотивації досягнення успіху та остраху невдач.

Анкета вивчення ціннісного ставлення курсантів до майбутньої професійної діяльності визначає рівень актуалізації переконання курсантів у правильності вибору професії, формування ціннісного ставлення до професійної діяльності, прагнення до постійного самовдосконалення. Усі ці компоненти є базою для формування в майбутніх офіцерів стійкого акмеологічного спрямування на досягнення високих результатів.

³⁴⁶ Кокур, О.М., Пішко, І.О., Лозінська, Н.С., Копаниця, О.В., Малхазов, О.Р., 2011. *Збірник методик для діагностики психологічної готовності військовослужбовців військової служби за контрактом до діяльності у складі миротворчих підрозділів: методичний посібник*. К.: НДЦ ГП ЗСУ.

Мотивація досягнення успіху належить до позитивної мотивації. За такої мотивації людина, починаючи справу, прагне досягнути чогось конструктивного, позитивного. В основі активності людини лежить надія на успіх і потреба в досягненні успіху. Такі люди зазвичай упевнені в собі, у своїх силах, відповідальні, ініціативні та активні. Їх відрізняє наполегливість в досягненні мети, цілеспрямованість. Мотивація уникнення невдачі належить до негативної мотивації. За такого типу мотивації активність людини пов'язана з потребою уникнути зриву, осуду, покарання, невдачі. Взагалі в основі цієї мотивації лежить ідея уникнення та ідея негативних очікувань. Людина, починаючи справу, вже наперед боїться можливої невдачі, думає про шляхи уникнення цієї гіпотетичної невдачі, а не про способи досягнення успіху. Люди, мотивовані на невдачу, зазвичай, відрізняються підвищеною тривожністю, низькою упевненістю у своїх силах.

Анкета оцінювання рівня духовного розвитку визначає ступінь прояву духовно-моральних цінностей курсантів. Варто підкреслити, що високий рівень духовного розвитку виявляється в повсякденному житті такими якостями, як сердечність, доброзичливість, готовність прийти на допомогу, висока пізнавальна спрямованість. Початковий рівень позначається егоїстичною поведінкою, низькими моральними якостями, відсутністю високих прагнень, ідеалів, емоційною нестриманістю та значною конфліктністю.

Комплексний питальник вивчення *інформаційно-когнітивного компонента* культурологічної компетентності курсантів перевіряє рівень обсягу знань із дисциплін культурологічного циклу: загальнокультурологічні, лінгво-культурологічні, військово-культурологічні, спеціальні, акмеологічні та психологічні знання. Результати опитування допомагають визначити рівень когнітивної сфери курсанта, що допоможе надалі скорегувати процес культурологічної підготовки.

Інтерактивно-діяльнісний компонент вивчається за допомогою авторського питальника оцінювання комунікативних, організаційних,

діагностичних, прогностичних, проєктувальних та гностичних умінь, що виявляються в різних сферах культуровідповідної практичної діяльності, поведінки та міжособистісного спілкування. Культурологічні уміння розглядаємо як готовність курсанта успішно виконувати особистісно-професійну культуровідповідну діяльність, яка ґрунтується на знаннях і навичках. Формування вмінь залежить від організації та умов навчання, від індивідуальних особливостей: типу нервової системи, попереднього досвіду, теоретичних знань, нахилів і здібностей, усвідомлення мети завдання, розуміння його змісту й способів виконання.

Особистісно-корегувальний компонент містить методики оцінювання особистісної самоефективності, інтерактивності (соціально-рольового статусу) М. Куна та Т. Макпартленда, дослідження локусу контролю Дж. Роттера та рівня рефлексивності. Визначені методики діагностують рівень сформованості позитивної Я-концепції курсанта.

Згідно з дослідженнями В. Юрченка «Я-концепція» є складною динамічною системою уявлень курсанта про себе як особистість і суб'єкта навчально-професійної діяльності, яка включає в себе: «Образ-Я», що розкриває неповторність самосприйняття через фіксацію курсантом певної соціально-рольової позиції й установок щодо себе; емоційно-оцінне ставлення до себе, яке визначається оцінкою самоефективності й може спричинювати тривожний стан; деякі захисні психологічні дії у випадку «посягання» на цінність і цілісність сформованого «Образу-Я», що виявляється в характері локусу контролю та рефлексії³⁴⁷.

Реальне та ідеальне уявлення курсанта про особистісний потенціал виконує функцію регулятора самооцінки та рефлексії. Проте слід урахувати, що в усіх людей різне ідеальне уявлення про свої можливості й вони часто бувають завищеними або заниженими. Окреслена проблема може бути предметом обговорення її з педагогом у процесі акмеологічного

³⁴⁷ Юрченко, В. І., 1997. *Формування "Я-концепції" майбутнього вчителя в умовах педагогічного училищ*. Кандидат наук. Український державний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова.

консультування з метою психокорекції особистості та подальшого планування майбутніх успіхів.

Кожний параметр, який вивчався, було диференційовано на чотири рівні: високий, достатній, середній та початковий.

II етап. Проєктувальний

Основна мета: здійснити акмеологічне проєктування індивідуальної траєкторії культурологічного розвитку курсанта під наглядом викладача на базі діагностичних даних (результатів анкет, бесід та питальників, що були проведені на початку формувального етапу експерименту та методів опису автобіографії та SWOT).

Завдання: визначити та усвідомити сильні та слабкі сторони, можливості та загрози щодо досягнення мети; здійснити самоконтроль досягнення цілей, визначення мету саморозвитку (як образ самого себе в майбутньому); розробити програму саморозвитку; ознайомитися та реалізувати технології та методи формування культурологічної компетентності на засадах акмеологічного підходу.

Форми та методи: бесіди та консультації з урахуванням результатів аналізу діагностичних матеріалів; практичні та самостійні заняття, індивідуальна робота; акмеологічний аналіз, акмеологічне проєктування, акмеологічне досьє, метод портфоліо.

Терміни: час проведення формувального етапу експерименту.

Акмеологічне проєктування індивідуальної траєкторії культурологічного розвитку курсанта здійснювалося під контролем викладача на базі діагностичних даних (результатів анкет, бесід та питальників, що були проведені на початку формувального етапу експерименту та методів опису автобіографії та SWOT). Як зазначає Н. Мараховська³⁴⁸, автобіографія допомагає виявити джерела саморозвитку особистості, встановити, як особистість «створює сама себе», визначити

³⁴⁸ Мараховська, Н. В., 2015. Використання аналізу SWOT у фаховій підготовці майбутніх психологів. В: *Актуальні питання сучасної педагогіки: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. Ужгород, Україна, 11-12 грудня 2015*. Херсон: Гельветика, с. 127-129.

суттєві повороти її життєвого шляху. Форма написання біографії була у вигляді наративу (опису себе й власного життєвого досвіду у вигляді зв'язного повідомлення, побудованого за законами організації художнього тексту), а конкретні питання-орієнтири допомагали виявити динаміку розвитку особистості. У роботі з курсантами ми акцентували увагу на їхні очікування та результати освітньої проєктної діяльності. У такому випадку ставили запитання, як-от: «Чи маєте Ви досвід освітньої проєктної діяльності, чим можете поділитися з іншими курсантами?», «Чи задоволені Ви результатами підготовки до проєктної діяльності?», «Що необхідно змінити в організації педагогічного процесу в навчальному закладі вищої освіти?», «З якими труднощами Ви зустрілися під час освітньої проєктної діяльності?».

Потім курсанти складали акмеологічне досьє та розробляли портфоліо індивідуальної культурологічної діяльності майбутнього офіцера, визначали мету та основні завдання, організовували файли згідно з визначеними завданнями.

Акмеологічного досьє курсанти складали на базі методу SWOT з метою самооцінки та корекції власної освітньої діяльності (цей метод традиційно застосовують у бізнесі як метод стратегічного планування з метою вивчення особливостей компанії та її місця на ринку, акцентуючи увагу на її сильних та слабких сторонах, можливостях, загрозах). Акмеологічне досьє складалося з чотирьох пунктів: «сильні сторони» (strengths); «слабкі сторони» (weaknesses); «можливості» (opportunities); «загрози» (threats).

Визначаємо аналіз SWOT як метод самодіагностики успішності. Аналізуючи свої сильні сторони, курсант ставить собі запитання: «Що мені добре вдається в навчальній та позанавчальній діяльності? Які мої переваги? Що я роблю для того, щоб розширити свої духовно-моральні якості? Які мої сильні сторони в процесі взаємодії з одногрупниками та викладачами? Як я позитивно впливаю на цих людей? За що мене поважають мої друзі?».

Визначаючи слабкі сторони, або недоліки, курсант запитує себе: «Що потребує виправлення або вдосконалення? Чому потрібно запобігати?».

Можливості – це відповіді на такі питання: «Які можливості є в мене для успішного культурологічного розвитку? Від чого я можу відштовхнутися?». Загрози для успішного здійснення навчального та виховного процесу варто визначити за такими питаннями: «Які перешкоди є на моєму шляху? Що заважає мені в культурологічному розвитку?».

Серед сильних сторін доречно виокремити високу вмотивованість та особистісну значущість культурологічного розвитку, розширення фахових знань, сформованість культурологічних компетенцій, набуття практичного досвіду, наявність особистісних позитивних якостей (курсанти відштовхуються від даних діагностики). Серед слабких сторін виокремлюємо, відповідно, недостатнє опанування курсантами необхідних фонових, професійних та культурологічних знань, умінь та навичок, відсутність стійкого інтересу до майбутньої професійної діяльності та наявність особистісних якостей, що заважають її успішності, перевага екстернального типу локусу контролю, низький рівень рефлексії та самоефективності.

Можливостями для подальшого культурологічного розвитку майбутнього офіцера є самоосвітня діяльність, самостійне здобуття знань, співпраця з викладачем, що надає індивідуальні консультації, виконання дослідницьких завдань та проєктів, участь у наукових гуртках, конференціях, семінарах, проблемних групах, відвідування та участь у культурних заходах на рівні ЗВВО, міста та держави, відвідування виставок, музеїв, картинних галерей, театрів, кінотеатрів, зустрічі з учасниками ООС та їх родинами, волонтерська діяльність (допомога сім'ям загиблих в ООС), стажування тощо.

У пункті «загрози» курсанти визначають негативні, на їх думку, зовнішні явища, що заважають розкриттю їх потенційних можливостей для успішного здійснення освітньої діяльності, наприклад, високе навчальне

навантаження, відсутність необхідних спецкурсів, навчальних ресурсів, недостатність практичних занять із дисциплін гуманітарного циклу тощо.

Аналіз «загроз» та «можливостей» здійснюється у формі «листа до себе», де курсанти пишуть, що перешкоджає їм бути лідером у власній діяльності й про способи подолання перешкод. Згодом, після проходження майбутніми офіцерами спецкурсу з культурологічної підготовки та реалізації індивідуальної програми їх культурологічного розвитку, вони одержують власні листи та порівнюють як змінилися їх думки, враження, якості як особистості, громадянина та майбутнього професіонала.

Після аналізу SWOT майбутні офіцери складають програму-проект саморозвитку у вигляді портфоліо. Вони визначають мету саморозвитку (як образ самого себе в майбутньому); розробляють програму саморозвитку, працюють за нею та в кінці знову проводять аналіз SWOT³⁴⁹.

Опис портфоліо культурологічної діяльності майбутнього офіцера

Зміст портфоліо включає кілька частин: *діагностичну, робочу, оцінну*.

Діагностична складова представлена *файлом 1* і містить результати психолого-педагогічної діагностики курсанта на основі питальників: анкета виявлення ціннісного ставлення курсантів до майбутньої професійної діяльності, анкета діагностики мотивації до успіху та остраху невдач, анкета виявлення духовного розвитку курсанта, комплексний питальник рівня культурологічних знань, культурологічних умінь, методики оцінювання особистісної самоефективності, інтерактивності (соціально-рольового статусу) М. Куна та Т. Макпартленда, дослідження локусу контролю Дж. Роттера та авторський питальник визначення рівня рефлексивності.

Робоча частина портфоліо об'єднує файли 2, 3. *Файл 2* містить зразки академічних письмових робіт, які свідчать про засвоєння навчального матеріалу з предметів військово-професійного та культурологічного циклу,

---

³⁴⁹ Мараховська, Н. В., 2015. Використання аналізу SWOT у фаховій підготовці майбутніх психологів. В: *Актуальні питання сучасної педагогіки: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. Ужгород, Україна, 11-12 грудня 2015*. Херсон: Гельветика, с. 127-129.

грамоти та сертифікати про участь в олімпіадах та академічних конкурсах, участь у науково-практичних конференціях, наукові статті.

Файл 3 наповнений матеріалами про організацію й відвідування курсантом різних культурних заходів (у вигляді нотаток у щоденнику): відвідування музеїв, виставок картин, театрів, кінотеатрів, відвідування та участь у музичних концертах та фестивалях, а також матеріали про виховну роботу курсанта: опис своєї участі в соціально орієнтованих проєктах (шефство над важкими курсантами), зустрічі з учасниками ООС, їх сім'ями, волонтерська діяльність тощо. Обов'язковим елементом описаного файлу є читацький щоденник, куди курсант занотовує назви книг, які він читає, авторів та короткий відгук про прочитане. Додається також реферат з однієї з досліджуваних дисциплін культурологічного циклу, наприклад «Культура мовлення офіцера». У цьому самому файлі зберігаються матеріали, що будуть служити опорою в майбутній професійній діяльності (Статути ЗСУ, Присяга, Кодекс честі, тексти тренінгів особистого розвитку, професійного спілкування, підвищення мотивації, розвитку творчих здібностей (з метою вироблення та володіння комунікативними, особистісно-організаційними, психокорекційними, розвивальними й професійними психотехнологіями).

Оцінна частина портфоліо. *Файл 4* містить документи з оцінкою й самооцінкою курсанта як майбутнього професіонала в особистісно-професійній культуровідповідній діяльності, що належить до сфери «людина-людина», а тому розглядається як суб'єкт процесу культурологічної діяльності. До таких документів належать аргументовані есе, які виконуються на початку формувального етапу експерименту («Акмеологічне досьє», «Я-реальний та Я-ідеальний», «Автобіографія», «Я – майбутній офіцер ЗС України», «Моя життєва стратегія», «Які мої життєві цінності?», «Що я хочу досягти в найближчі 3 роки?», «Чи могли б Ви пожертвувати життям задля рідних, друзів, знайомих, незнайомих людей?») та завершальному етапі («Акмеологічне досьє», «Я-реальний та Я-ідеальний», «Чи змінив я свою життєву стратегію?»). Передбачається, що в цих есе

курсант на підставі самооцінки аргументовано описує ціннісні пріоритети, мотивацію до професійної культуровідповідної діяльності, психолого-педагогічні, духовно-моральні, комунікативні та організаторські якості, професійні та культурологічні знання й уміння на початковому та завершальному етапах формувального експерименту.

Було також розроблено питальник із метою незалежної експериментальної оцінки (для викладачів гуманітарних дисциплін) щодо портфоліо та академічну успішність кожного курсанта експериментальної групи (Дод. 3).

III етап. Організаційно-навчальний

Основна мета: створити умови особистісного розвитку курсантів.

Завдання: забезпечити педагогічні умови культурологічного розвитку, залучити курсантів до культурологічної практичної діяльності за допомогою доцільного добору та поєднання традиційних та інноваційних технологій, що стимулюють активність до усвідомлення та оволодіння структурними компонентами культурологічної компетентності, сприяти розширенню параметра знань із дисциплін культурологічного змісту, формуванню культурологічних навичок та вмінь, розвивати особистісні якості самоорганізації та самореалізації.

Форми та методи: акмеологічне консультування, проблемні лекції, лекції-провокації, бінарні лекції, лекції-діалоги, інтерактивні лекції, прес-конференції, практичні заняття взаємного навчання, імітаційно-моделювальні ігри, практикуми-диспути, заняття-тренінги з використанням сугестивних технологій, круглі столи, тематичні вечори, військово-професійні проблемні ситуації.

Терміни: час проведення формувального етапу експерименту.

У межах нашого авторського спецкурсу «Культурологічна підготовка майбутніх офіцерів радіотехнічних спеціальностей в акмеологічному культуровідповідному середовищі» було розроблено традиційні форми роботи в поєднанні з інноваційними. Заняття факультативу включали

лекційно-аналітичну частину, де в системному вигляді подавалась та обговорювалась актуальна інформація евристичного змісту. Практична частина відтворювала соціальні умови життєдіяльності людини з метою розширення інтерактивного репертуару (соціальних ролей) курсантів та розвитку відповідних якостей.

До інноваційних форм освітньої діяльності, які пропонувалися для реалізації педагогічних умов формування КК майбутніх офіцерів радіотехнічних спеціальностей, віднесено інтерактивні заняття з дисциплін культурологічного спрямування, проблемні лекції, лекції-провокації, бінарні лекції, лекції-діалоги, інтерактивні лекції, прес-конференції, практичні заняття взаємного навчання, імітаційно-модельовальні ігри, практикуми-диспути, заняття-тренінги тощо. Розглянемо деякі з них, які реалізуються в процесі вивчення дисциплін культурологічного спрямування учасниками експерименту.

У процесі реалізації педагогічних умов курсантам викладалися різноманітні інноваційні види лекцій:

1. *Бінарні лекції*: з соціології та акмеології – «Акмеологічні умови та чинники виховання дитини в сім'ї як соціального інституту суспільства»; з культурології й акмеології – «Акмеологічна культура та її роль у самореалізації особистості»; з акмеології та історії українського війська – «Біографії відомих українських військовослужбовців, акмеологічні умови та чинники їх розвитку», культурології та історії України – «Все, що робиться для культури, робиться проти війни» тощо.

2. *Лекції-провокації*: з курсу лідерства – «Характер військовослужбовця. Кодекс честі офіцера»; з історії України – «Україна в Російській імперії: приєднання чи возз'єднання» та ін.

3. *Проблемні лекції*: з культурології «Культура і конфлікт: як знайти порозуміння», «Різні підходи щодо впливу векторів «Схід-Захід» на розвиток культури в Україні», «Відродження та перспективи розвитку української культури на сучасному етапі»; з курсу лідерства – «Особистість.

Психічні якості особистості військовослужбовця. Темперамент. Характер. Здібності» тощо.

4. *Лекції-діалоги*: з української мови за професійним спрямуванням – «Мовленнєва культура офіцера як необхідна умова кар'єрного росту», «Культура спілкування – основний регулятор стосунків між людьми», з курсу лідерства – «Спілкування. Безконфліктна взаємодія офіцера з командирами та підлеглими», «Саморозвиток та самовдосконалення як просування майбутнього фахівця до “акме”-вершини», «Акмеологічне проєктування як визначення стратегії самореалізації особистості в особистісно-професійній діяльності» тощо.

5. *Інтерактивні лекції* (лекції із застосуванням зворотного зв'язку): з курсу історії України на тему «Україна в XIX ст. у складі Російської та Австрійської імперій з погляду сучасного курсанта»; з курсу лідерства – «Психічні стани в нормі та патології. Емоції. Воля. Стрес у діяльності військовослужбовця».

6. *Лекції – прес-конференції*: з української мови за професійним спрямуванням – «Боротьба за чистоту української мови», з історії України – «Особливості геополітичного положення України», з культурології – «Все, що робиться для культури, робиться проти війни».

Лекційні курси доповнювалися інноваційними практичними та самостійними заняттями з дисциплін культурологічного спрямування, що стимулюють розвиток культурологічної компетентності курсантів радіотехнічних спеціальностей.

1. *Практичні заняття взаємного навчання* доцільно проводити з тих дисциплін, які передбачають наявність різного рівня обізнаності й пізнавальної активності курсантів на заняттях. Помічниками викладача на заняттях із взаємного навчання є курсанти, які краще за інших засвоїли ту чи іншу тему або краще орієнтуються в певній проблемі. Такі курсанти можуть розробляти додаткові завдання для інших, проєктувати дискусії, проводити частину заняття у вигляді ділової гри тощо – фактично, без допомоги

педагога. Прикладами тем занять, де викладачі впроваджують форми взаємного навчання, є, наприклад, заняття з іноземної (англійської) мови за професійним спрямуванням: «Стрілецька зброя». Упровадження такої форми навчання здійснюється на основі використання системи методів. Нами було використано наочні методи навчання (ілюстрування) та словесні методи навчання (пояснення, інструктаж, бесіда). Курсанти, які проводять фрагменти практичного заняття, допомагають іншим курсантам оволодіти професійно орієнтованим лексико-граматичним матеріалом з теми, демонструючи підготовлені до уроку презентації із зображенням та назвами стрілецької зброї.

2. *Заняття – соціально-рольові (інтерактивно-моделювальні) ігри* є різновидом практичного заняття, що відтворює соціальні умови життєдіяльності офіцера з метою розширення репертуару соціальних ролей курсантів та розвитку відповідних якостей.

Життєдіяльність курсантів експериментальних груп реалізувалася здебільшого у сфері таких фундаментальних соціальних ролей, як роль сина, онука, брата (родинні зв'язки), роль курсанта, спортсмена (навчально-розвивальні зв'язки), друга, коханого (дружні, інтимні зв'язки), роль члена неформальної групи, об'єднання (неформальні зв'язки). Серед цих ролей особливо важливе значення мають фундаментальні соціальні ролі – батьків, дитини та дорослого. Курсанти виконують також ролі покупця, пасажир, хворого тощо. Важливо, що майже всі курсанти не мали досвіду реалізації уявних ролей ціннісного зразка, тобто не прагнули наслідувати поведінку певних ідеальних зразків.

Наведемо приклад вправи «Використання ролі». Курсант одержує роль і відповідає на будь-які запитання від імені персонажу. Усі інші учасники групи – допитливі кореспонденти радіо, телебачення, газет та журналів. Запропоновані ролі: переможниця конкурсу краси, відомий веселун, дама-академік, людина-маска (без емоцій), незадоволена людина, суворий командир, невпевнений у собі підлеглий.

Ролі бажано добирати персонально для кожного учасника групи. Тут можливі такі варіанти дій: якщо в курсанта якась риса розвинена погано, йому пропонують грати людей, наділених цією рисою повною мірою (часто своїх антиподів). Так, сором'язлива, нерішуча в спілкуванні дівчина може на деякий час стати ведучою молодіжної програми, організатором, або переможцем якогось конкурсу. А нестриманий підліток – ідеалом стриманості, люб'язності, величності, ввічливості.

Інтерактивно-моделювальні заняття дали можливість курсантам експериментальної групи значно розширити поле своєї життєвої активності, розвинути уміння ототожнювати себе з іншими суб'єктами та відчутти себе в оболонці різних соціальних ролей.

3. *Практикуми-диспути (розвитку моральних якостей та світоглядної сфери)* включали диспути на основі створення проблемних ситуацій (вирішення проблеми протиріччя між правилами моралі, гуманізму, духовності, матеріальними домаганнями та культурними цінностями людини).

Методичні прийоми створення проблемних ситуацій були такими:

педагог підводить курсантів до суперечності та пропонує їм знайти способи її вирішення;

він протиставляє ці суперечності;

педагог розповідає курсантам про різні погляди щодо того самого питання;

групі пропонується розглянути явища з різних поглядів;

педагог стимулює курсантів до порівняння, узагальнення, формулювання висновків щодо ситуації, до зіставлення фактів;

він ставить конкретні питання (спрямовані на вироблення уміння конкретизації, на тренування логіки);

педагог визначає потрібні теоретичні та практичні завдання;

курсантам пропонуються проблемні завдання³⁵⁰.

Велику увагу було приділено проблемі культурної самоідентифікації особистості. Розглянемо деякі теми диспутів у межах практичних занять з розвитку моральних якостей:

1. Обговорення навідних питань з теми «Все, що робиться для культури, робиться проти війни» (курсанти висловлюють свою думку):

Які є особливості геополітичного положення України?

Яка Ваша думка щодо впливу «східної» та «західної» культури на розвиток України: це єдність чи конфлікт?

Що спричинило, на Вашу думку, збройний конфлікт на Сході нашої держави? Чи існує внутрішній конфлікт культур на території України?

Чи потрібно, на Вашу думку, державі, яка витрачає великі ресурси на вирішення збройного конфлікту на своїй території та допомогу біженцям, паралельно витрачати зусилля на розвиток культурної сфери суспільства?

Як Ви ставитесь до виразу Зигмунда Фрейда: «Все, що робиться для культури, робиться проти війни»?

Чи потрібна культурологічна підготовка майбутньому захисникові Вітчизни?

Перегляд та обговорення відеоінтерв'ю режисера-документаліста Лариси Артюгіної, автора фільму «Як ми стали добровольцями»³⁵¹.

2. Як ви ставитесь до думки: спочатку треба стати багатим матеріально, а потім духовно, працювати над своїм духовним розвитком? (Провідна ідея диспуту: люди, які дотримуються цього принципу, відставатимуть у духовному розвитку. Визнавши матеріальні цінності за основні, особистість змінюється саме в напрямі прагматизму. «Перепрограмувати» себе потім у зворотному напрямі майже неможливо).

³⁵⁰ 118. Машталір, А. М., 2006. *Формування творчих якостей майбутніх офіцерів у процесі професійної підготовки*. Кандидат наук. Київський центральний інститут післядипломної педагогічної освіти.

³⁵¹ *Все, що робиться для культури, робиться проти війни*. Лариса Артюгіна [online]. Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=m3sHv91Xj1Q>. Дата звернення [14 лютого 2017].

3. У наш час на кіноекранах та в літературі з'явилися герої, які борються зі злочинцями їхніми методами (крадіжка, насильство, вбивство тощо). Вони це роблять, щоб досягти перемоги над злочинцями. Чи можна їх вважати гуманними людьми, незважаючи на їх методи? (Провідна ідея диспуту: не можна. По-перше, зі зміною засобів автоматично змінюється мета. По-друге, вони неправильно розуміють мету. Їхня мета не стільки посадити злочинця за ґрати, скільки забезпечити безпеку людям, оздоровити суспільство. Тому і засоби досягнення цього повинні бути чесними).

На таких заняттях велику увагу було приділено самовихованню та розвитку рефлексії: 1. Протягом 3 хвилин напишіть відповідь на запитання: «Які мої життєві цінності?» 2. Протягом 3 хвилин напишіть відповідь на запитання: «Що я хочу досягти в найближчі 3 роки?» 3. Уважно прочитайте написане й виберіть 3 найголовніші й найважливіші для Вас цілі. 4. Оцініть, наскільки реально Ви намагаєтесь досягти цих цілей і наскільки успішно (неуспішно) це робиться. 5. Оцініть, чи часто Ви замислюєтесь над своїми життєвими цілями.

У нашому факультативі використовувалися військові ситуаційно-рольові задачі, вирішення яких сприяло розвитку моральних якостей, ціннісно-світоглядної сфери особистості курсанта. Як приклад, наведемо кілька задач, які стосуються специфічних умов його професійної діяльності³⁵²:

Задача № 1. На військовому стажуванні курсант проводив заняття з гуманітарної підготовки. Під час обговорення основних проблем семінару солдат висловив незгоду з думкою керівника занять. Курсант-стажист не став наводити жодних доводів та аргументів, а заявив: «Керівник заняття – я і все, що сказано мною, обговоренню не підлягає». Теоретичне навчальне питання так і залишилося нерозкритим, а його суть – нез'ясованою. Дайте оцінку діям курсанта. Як би Ви вчинили в подібній ситуації?

---

³⁵²Староконь, Є. Г., 1999. *Психологічні аспекти виховної діяльності та спілкування офіцера*. Житомир: ЖВІРЕ.

Задача № 2. В одній військовій частині було добре відоме ім'я офіцера, який, обійнявши посаду, у дуже стислі строки вивів підрозділ з відсталих у передові. Усім вражав цей командир: глибокими військовими знаннями, вимогливістю, високими організаторськими здібностями, проте була в його характері риса, на яку спочатку не звертали уваги. Бувало, відмітять у штабі полку черговий раз успіх підрозділу, командир реагує так, нібито тільки він один забезпечував цей успіх і тільки одного його хвалять. Але варто було старшому начальнику попередити його за промах, відразу знаходилося виправдовування. Винуватими були всі, окрім нього самого, і, насамперед, командири взводів (один – недопильнував, другий – недопрацював, третій – виявив халатність...). Дайте оцінку діям командира.

Розвиток ціннісно-світоглядної сфери особистості курсанта та його духовно-моральних якостей здійснювався також завдяки заняттям-тренінгам.

5. *Заняття-тренінги.* В експериментальній групі проводилися різні види тренінгів із метою посилення акмеологічного впливу. Під час проведення тренінгів використовувалися різні технології навчання.

У цілому, наш факультатив орієнтувався на акмеологічні технології. Так, використання особистісно орієнтованої технології інтерактивного навчання передбачало використання колективних форм роботи в процесі розвитку культурологічної компетентності курсантів. Використання педагогічної технології «створення ситуації успіху» забезпечувало створення доброзичливої атмосфери співпраці, формування позитивного ставлення до «себе» та віри у свої сили, формування адекватної самооцінки курсантів, що сприяло покроковому формуванню акмеологічної спрямованості до власної діяльності та позитивної Я-концепції. Кожна вправа, кожне тренінгове завдання мало на меті виявити успішність кожного курсанта в тій чи іншій сфері тренінгової активності. Це досягалося завдяки, по-перше, тому, що успішна колективна активність курсантів передбачала успіх кожного окремого курсанта, який був у ній задіяний. По-друге, під час індивідуальної активності курсантів кожна невдача сприймалася курсантом як певний успіх

у цілісному процесі його творчого становлення, оскільки ми прагнули сформувати в курсантів установку на те, що невдача є невід'ємним елементом особистісного досвіду, важливим його ресурсом.

У процесі розвитку в курсантів саморегулятивних механізмів використовувалася сугестивна технологія. Головним методом цієї технології є метод релаксопедичного навчання. Принципи й закономірності релаксопедичного навчання: принцип прогресивної м'язової релаксації й аутогенного тренування, цілеспрямованого використання синергізму свідомих та парасвідомих процесів.

Вправа 1. Медитація «Мої можливості».

Мета: опанувати одну з технік медитації та релаксації; зняти втому, напруження й відновити сили; усвідомити свій потенціал.

Ведучому. Під час тренінгу потрібно практикувати вправи на візуалізацію, медитацію, релаксацію, а також рухливі ігри, що позитивно впливає на груповий процес.

Інструкція. Заплющіть очі, зручно сядьте й розслабтеся. Дихайте глибоко. Знайдіть свій пульс, відчуйте, як кров тече кровоносними судинами. Ваше серце б'ється рівно. Вам спокійно і добре.

Вас оточують люди, яким ви цікаві та які цікаві вам. Ви довіряєте їм. Ви – один із групи, і від кожного з вас залежить успіх нашої роботи.

Дихайте глибоко...

Уявіть себе зернятком якоїсь рослини.

Вам тепло і затишно в землі, але у вас є потреба якось виразити себе і тому ви починаєте рости...

Ви відчуваєте свою силу, свої можливості. Ось ви й проросли, прорвалися на поверхню. Відчуйте сонячне тепло, комфорт...

Вас оточують рослини, схожі на вас. Це квіти, ягоди, гриби, дерева....

Їх зовнішній вигляд різний, але вони і ви розвиваєтеся за одними законами. Ніхто нікому не заважає, вам радісно, що ви тепер не самотні: ви можете чути, відчувати інших.

Уявіть собі з усіма подробицями, яка ви рослина, у що ви виростили...

Поступово повертайтеся сюди, у кімнату. Розплющіть очі.»

Ціль і завдання тренінгів – допомогти курсанту виправити самооцінку, зрозуміти свої плюси й мінуси, пізнати сильні й слабкі сторони, навчитися самотійно вчитися, налаштуватися на досягнення високих результатів та спроектувати власну особистісно-професійну діяльність культуровідповідного змісту.

Тренінгові заняття розроблено на основі комбінації різних способів і методів навчання: *практико-поведінкові тренінги* (сфера поведінкових реакцій, стилів діяльності, соціальних ролей): соціально-рольові тренінги, тренінги безконфліктної взаємодії та культури спілкування, тренінги цілевизначення та формування позитивної мотивації, саморефлексії та корекції самооцінки; *тренінги розвитку афективно-перцептивної сфери* (сфера відчуттів та емоцій): тренінги розвитку емпатії та сенситивності, тренінги саморегуляції емоцій та вироблення завчасної стійкості до невдач; *тренінги розвитку інтелектуальної сфери*: розвитку творчих здібностей, дискусійні тренінги (обговорення за принципом каруселі чи акваріуму (вільний обмін думками), тренінги розвитку лідерських якостей, тренінги самопізнання та розвитку умінь самодіагностики.

Важливим складником факультативу була позааудиторна робота курсантів, яку ми розглядаємо не лише як засіб зростання інтелектуального потенціалу, професійної та особистісної культури, а також як платформу формування відповідальності, оволодіння засобами самоактуалізації, самовиховання, самоосвіти. Під час експерименту курсанти ЕГ були залучені до таких форм роботи: індивідуальні консультації з викладачем, круглі столи, тематичні вечори з питань історії України та її Збройних Сил (історія козацтва); творчі зустрічі особового складу з учасниками ООС, ветеранами Збройних Сил та військових частин, працівниками культури, мистецтва, творчої інтелігенції; тематичні вечори на історико-патріотичну тематику; музичні концерти, читацькі конференції, відвідування музеїв, місць бойової слави, меморіалів та пам'ятників; військові ритуали; участь в історико-

патріотичних заходах, які проводяться місцевими органами влади, громадськими організаціями та рухами, музеями, закладами культури; висвітлення життєдіяльності кращих військових колективів у центральних та місцевих ЗМІ.

Головними в цій роботі вважаються заходи підготовки та проведення свят, приурочених до знаменних подій в житті держави і Збройних Сил: День Незалежності України; День пам'яті та примирення (8 Травня); День захисника Вітчизни; День Збройних Сил України; День Гідності та Свободи (21 листопада); День створення Військового інституту (університету).

Своєрідним очікуваним результатом формування культурологічної підготовки було виховання потреби в постійному самовдосконаленні. Ми наголошували на важливості формування окремих компонентів культурологічної компетентності, аналізі й зіставленні позицій «Я сьогодні» та «Я в майбутньому», щоб розвиток власного «Я» був доцільним, виваженим, активним. Це спонукало звернення до щоденника, акмеологічного дос'є, власних роздумів.

Теоретичні знання про самовиховання, самоосвіту, самопізнання, самодіагностику надавали можливість курсантам зрозуміти особливості власної поведінки, формувати позитивну Я-концепцію.

IV етап. Контрольно-рефлексивний

Основна мета: з'ясувати рівень сформованості культурологічної компетентності курсанта та окреслити перспективи особистісного зростання та професійного вдосконалення курсантів.

Завдання: провести діагностику рівнів сформованості культурологічної компетентності курсанта; з'ясувати рівень задоволеності курсантів ефективністю застосовуваних форм та методів; розвиток самоповаги курсантів за результатами факультативу, віри в ефективність власної діяльності культурологічного спрямування; переформування особистісних цілей на удосконалення розвитку особистості курсантів.

Форми та методи: самостійні заняття, індивідуальна робота, консультації, презентація; діагностування, анкетування, бесіди з викладачем, метод SWOT.

Терміни: час завершення формувального етапу експерименту.

Під час контрольно-рефлексивного етапу курсанти проводили повторне анкетування щодо задоволеності їхніх потреб та оцінювання ефективності запропонованої акмеологічної технології, захищали складені ними портфоліо.

Розроблена технологія акмеологічного супроводу культурологічної підготовки офіцерів радіотехнічних спеціальностей на основі авторського спецкурсу може використовуватися як методичні рекомендації під час викладання дисциплін культурологічного спрямування.

Отже, у підрозділі розроблено технологію формування культурологічної компетентності майбутніх офіцерів-радіотехніків на засадах акмеологічного підходу, що передбачає процес поетапного акмеологічного супроводу культурологічної підготовки курсантів та складається з чотирьох етапів: діагностувального, проєктувального, організаційно-навчального, контрольно-рефлексивного. Програма проєктує й дозволяє реалізувати індивідуальну освітню траєкторію залежно від рівня особистісно-професійного розвитку курсанта культуровідповідного змісту.

3.3. Оцінка ефективності реалізації моделі формування культурологічної компетентності майбутніх офіцерів радіотехнічних спеціальностей на засадах акмеологічного підходу

У результаті проведення формувального етапу експерименту шляхом діагностування курсантів контрольних та експериментальних груп ми отримали дані, які підтверджують ефективність запропонованої авторської моделі формування культурологічної компетентності курсантів радіотехнічних спеціальностей на засадах акмеологічного підходу (табл. 3.7–3.22).

Діагностування проводилось упродовж 2015–2018 років. Початок формувального етапу експерименту – вересень 2015 року та його завершення – травень 2018 р.

На цьому етапі було застосовано низку методів педагогічного дослідження: педагогічний експеримент, спостереження, бесіда, анкетування,

тестування, методи математичної статистики (методика числових рядів В. Вадюшина, критерій кутового перетворення φ^* Фішера та t-критерій Стьюдента).

Важливою вимогою до організації формувального етапу педагогічного експерименту було визначення відповідності контрольних і експериментальних груп. Тобто, до початку впровадження моделі формування КК рівень досліджуваної якості в курсантів контрольної групи (КГ) та експериментальної групи (ЕГ) повинен бути приблизно однаковим. Визначену вимогу було перевірено за допомогою статистичного методу критерію кутового перетворення Фішера φ^* . Гіпотези статистичної перевірки: 1) нульова (H_0) – кількість учасників з високим та достатнім рівнями культурологічної компетентності в контрольних і експериментальних групах не є статистично значущою; 2) підтверджувальна (H_1) – кількість досліджуваних із високим та достатнім рівнями культурологічної компетентності в контрольних і експериментальних групах є статистично значущою. Перевірка гіпотез передбачає розміщення даних у таблиці (табл. 3.7) та подальший обрахунок емпіричного значення φ^*_{emp} .

Таблиця 3.7

Узагальнені результати перевірки вибірки курсантів до ЕГ та КГ

Групи	«Є ефект»		«Немає ефекту»		Усього
	АЗ	у %	АЗ	у %	
ЕГ	52	35,62	94	64,38	146
КГ	58	38,41	93	61,59	151
Усього	110		187		297

Відповідно до даних табл. 3.7 згідно з табличними величинами кута φ у радіанах для різних відсоткових часток було визначено значення кутів для експериментальних (φ_e) та контрольних (φ_k) груп³⁵³:

Визначимо величини φ_e і φ_k за таблицею:

³⁵³ Урбах, В.Ю. 1975. *Статистический анализ в биологических и медицинских исследованиях*. М.: Медицина.

$$\varphi_e(35,62\%) = 1,279, \quad \varphi_k(38,41\%) = 1,335$$

Емпіричне значення критерію кутового перетворення Фішера обраховувалося за формулою:

$$\varphi_{\text{емп}}^* = (\varphi_e - \varphi_k) \cdot \sqrt{\frac{n_1 \cdot n_2}{n_1 + n_2}},$$

$$\varphi_{\text{емп}}^* = (1,279 - 1,335) \cdot \sqrt{\frac{146 \cdot 151}{146 + 151}} = 0,056 \cdot 8,616 = 0,48.$$

Критичні значення критерію: $\varphi_{\text{кр}}^* \leq 1,64$ ($\rho \leq 0,05$) – для статистичної значущості 95%; $\varphi_{\text{кр}}^* \leq 2,31$ ($\rho \leq 0,01$) – для статистичної значущості 99 %.

Порівняння критичних і емпіричних значень кута дозволило сформулювати висновок щодо статистичної гіпотези: якщо $\varphi_{\text{емп}}^* \geq \varphi_{\text{кр}}^*$, то H_0 відхиляється, приймається H_1 . Для наших обрахунків $\varphi_{\text{емп}}^* \leq \varphi_{\text{кр}}^*$, що підтвердило гіпотезу H_0 щодо відсутності розбіжностей між експериментальними та контрольними групами на формувальному етапі експерименту. Вимоги до проведення експерименту з упровадження авторської моделі були дотримані.

Проведення формувального етапу дослідження передбачало поетапну реалізацію авторської моделі, яка містила проєктувально-діагностувальний, робочий та узагальнююче-результативний етапи.

До діагностичних параметрів, за якими визначалася ефективність розробленої моделі, віднесено попередньо розроблені критерії та показники мотиваційно-ціннісного, інформаційно-когнітивного, інтерактивно-діяльнісного та особистісно-корегувального компонентів (див. п. 2.3).

Якісне оцінювання компонентів культурологічної компетентності на діагностувальному та підсумковому етапах формувального експерименту проводилася з урахуванням двох наукових стратегій дослідження – лонгітюдної (дозволяє простежити динаміку змін у показниках культурологічної компетентності кожного респондента експериментальних груп до та після формувального етапу експерименту) та порівняльної

(реалізується шляхом зіставлення результатів діяльності експериментальних і контрольних груп), а їх вимірювання – за методиками, що використовувалися на констатувальному етапі експерименту.

Розглянемо рівень сформованості **мотиваційно-ціннісного компонента** культурологічної компетентності курсантів. Мотиви та ціннісні орієнтації аналізувалися відповідно до попередньо визначених критеріїв та показників у ході підготовки майбутніх офіцерів, що дозволило в динаміці простежити їх становлення та розвиток. Зведені результати на початку формульовального етапу експерименту наведено в дод. Є, табл. 1. У таблиці не відображено результати оцінки експертів, адже вважаємо, що така оцінка в дослідженні мотиваційно-ціннісного компонента не завжди є об'єктивною.

Результати опитування свідчать, що на початку формульовального етапу експерименту характер потреб, що спонукають до розвитку культурологічної компетентності курсантів, має однакову спрямованість в ЕГ та КГ.

Курсанти як контрольних, так і експериментальних груп продемонстрували найвищий параметр духовного розвитку, друге місце в оцінюванні слухачів належить ціннісному ставленню до професійної діяльності, відповідно третє – мотивації досягнення успіху. Частина курсантів не усвідомлюють значущості потреби підвищення ціннісного ставлення до професії офіцера, формування мотивації досягнення успіху. Тому впровадження авторської моделі передбачало розвиток мотиваційно-ціннісної сфери майбутніх офіцерів з метою підвищення рівня їхньої культурологічної компетентності.

Після проведення формульовального етапу експерименту (впровадження авторської моделі) результати мотиваційно-ціннісного блоку курсантів експериментальних груп суттєво відрізняються від контрольних. Зведені результати оцінювання мотиваційно-ціннісного компонента на формульовальному етапі експерименту подано в табл. 3.8.

Таблиця 3.8

Узагальнені результати дослідження (у відносних частотах) мотиваційно-ціннісного компонента культурологічної компетентності (самооцінка) контрольних та експериментальних груп (формувальний етап експерименту)

Рівні параметрів, що вивчаються	Початок експерименту		Завершення експерименту	
	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
Параметр ціннісного ставлення до професійної діяльності				
Сер. показник	0,69	0,70	0,73	0,81
Початковий	0,53	0,54	0,57	0,67
Середній	0,66	0,64	0,69	0,76
Достатній	0,75	0,74	0,79	0,87
Високий	0,82	0,86	0,87	0,96
Параметр розвитку мотивації до успіху та остраху невдач				
Сер. показник	0,68	0,67	0,74	0,82
Початковий	0,53	0,55	0,57	0,66
Середній	0,60	0,62	0,69	0,79
Достатній	0,73	0,72	0,81	0,88
Високий	0,81	0,81	0,90	0,95
Параметр духовного розвитку				
Сер. показник	0,72	0,72	0,76	0,80
Початковий	0,57	0,59	0,59	0,68
Середній	0,68	0,69	0,73	0,78
Достатній	0,78	0,75	0,82	0,82
Високий	0,86	0,85	0,90	0,93

У ранжуванні мотивів та ціннісних орієнтацій курсантів, що спонукають їх до культурологічного розвитку, на початку формувального етапу експерименту в обох групах домінував параметр духовного розвитку: параметр духовного розвитку (КГ – 0,72; ЕГ – 0,72); ціннісне ставлення до професійної діяльності (КГ – 0,69; ЕГ – 0,70); мотивація досягнення успіху (КГ – 0,68; ЕГ – 0,67).

Після завершення формувального етапу експерименту в курсантів КГ та ЕГ кількісні показники ціннісного ставлення до професійної діяльності та мотивації досягнення успіху зросли. Однак в ЕГ, де впроваджувалась

авторська модель, динаміка зазначеного процесу є більш вираженою: мотивація досягнення успіху (початок експерименту – 0,67; завершення експерименту – 0,82), параметр ціннісного ставлення до професії офіцера (0,70 та 0,81 відповідно), параметр духовного розвитку (початок експерименту – 0,72; завершення експерименту – 0,80).

На завершальному етапі експерименту в експериментальних групах провідне місце належить мотивації досягнення успіху, тоді як в контрольних групах цей показник зріс несуттєво і продовжує домінувати параметр духовного розвитку.

Зазначимо, що в показниках мотивації на досягнення успіху ЕГ значно переважають: долучаючись до роботи, зазвичай, оптимістично, сподіваюся досягти успіху (початок експерименту – 0,69; завершення експерименту – 0,93); якщо виникають перешкоди, як правило, не відступаю, а шукаю способи їх подолання (початок експерименту – 0,68; завершення експерименту – 0,86); якщо ризикую, то, радше з розумом, а не відчайдушно (відповідно 0,66 та 0,81). У показниках ціннісного ставлення до професійної діяльності також відбувається позитивна динаміка – курсанти ЕГ надають перевагу мотивам, які певним чином впливають на професійну діяльність, з урахуванням особистісних потреб: для мене важливою є наявність внутрішньої мотивації до професійної самореалізації в діяльності (початок експерименту – 0,73; завершення експерименту – 0,89); я переконаний, що професія офіцера ЗСУ дасть мені можливість стати професіоналом (відповідно 0,74 та 0,87); у мене є програма особистісно-професійного зростання (відповідно 0,72 та 0,88).

За результатами формувального етапу експерименту оцінювання акмеологічних умов, що спонукають до культурологічного розвитку курсантів, свідчить про загальне підвищення всіх показників мотиваційно-ціннісної сфери майбутніх офіцерів експериментальних груп. Динаміку середніх показників рівнів розвитку мотиваційно-ціннісного компонента культурологічної компетентності курсантів до та після формувального етапу експерименту представлено на рис. 3.1.

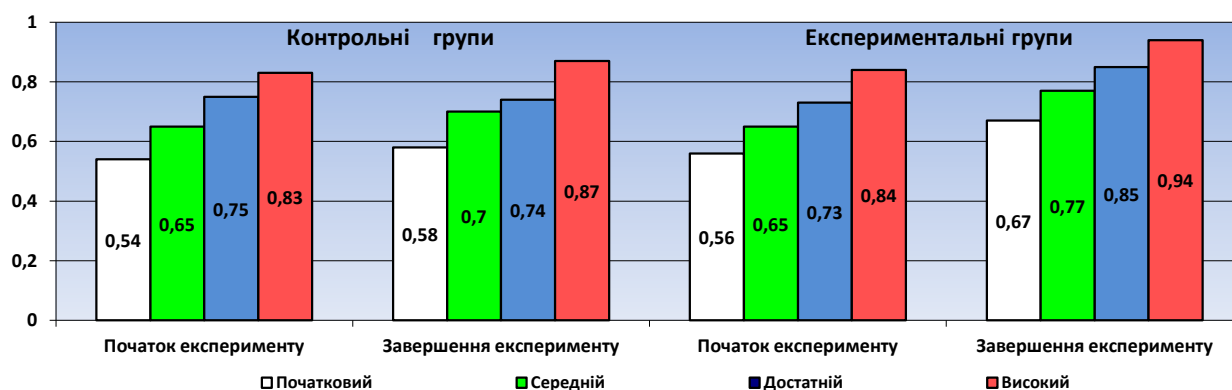

Рис. 3.1. Динаміка середніх показників рівнів розвитку мотиваційно-ціннісного компонента культурологічної компетентності курсантів до та після формувального етапу експерименту

Оцінку рівнів сформованості (у відсотках) мотиваційно-ціннісного компонента культурологічної компетентності курсантів-радіотехніків в ЕГ та КГ до та після формувального етапу експерименту подано в табл. 3.9.

Таблиця 3.9

Оцінка рівнів сформованості (у відсотках) мотиваційно-ціннісного компонента культурологічної компетентності курсантів-радіотехніків в ЕГ та КГ до та після формувального етапу експерименту

Рівні	Початок експерименту				Завершення експерименту			
	КГ		ЕГ		КГ		ЕГ	
	АЗ	%	АЗ	%	АЗ	%	АЗ	%
Початковий	47	31,1	48	32,9	29	19,2	8	5,5
Середній	45	29,8	43	29,5	39	25,8	28	19,2
Достатній	43	28,5	41	28	61	40,4	77	52,7
Високий	16	10,6	14	9,6	22	14,6	33	22,6

Сформулюємо статистичні гіпотези:

H_0 : Рівень сформованості мотиваційно-ціннісного компонента культурологічної компетентності курсантів-радіотехніків в ЕГ **не вищий**, ніж в КГ після формувального етапу експерименту.

H_1 : Рівень сформованості мотиваційно-ціннісного компонента культурологічної компетентності курсантів-радіотехніків в ЕГ **вищий**, ніж в КГ після формувального етапу експерименту.

Достовірність результатів експериментального дослідження перевіримо за допомогою φ^* -критерію кутового перетворення Фішера. Розрахунок φ^* -критерію подано в табл. 3.10.

Таблиця 3.10

Розподіл прогнозів сформованості мотиваційно-ціннісного компонента культурологічної компетентності курсантів-радіотехніків в КГ та ЕГ після формувального етапу експерименту

Рівні сформованості	Емпіричні частоти вибору		Всього
	КГ	ЕГ	
Високий та достатній	83	110	193
Середній та початковий	68	36	104
Всього	151	146	297

Ми вважаємо, що «є ефект», коли досліджувані потрапляють до групи високого та достатнього рівнів. Складемо чотириклітинну таблицю для обчислення φ^* -критерію кутового перетворення Фішера для виявлення відмінностей в КГ та ЕГ (табл. 3.11).

Таблиця 3.11

Чотириклітинна таблиця обчислення φ^* -критерію кутового перетворення Фішера для виявлення відмінностей сформованості мотиваційно-ціннісного компонента культурологічної компетентності курсантів-радіотехніків в КГ та ЕГ після формувального етапу експерименту

Групи	«Є ефект»		«Ефекту немає»		Всього
	Абсолютне значення	%	Абсолютне значення	%	
ЕГ	110	75,3	36	24,7	146
КГ	83	55,0	68	45,0	151
Всього	193		104		297

Визначимо величини φ_e і φ_k за таблицею:

$$\varphi_e(75,3\%) = 2,101, \quad \varphi_k(55,0\%) = 1,671.$$

Обчислимо емпіричне значення $\varphi_{\text{емп}}^*$ - критерію:

$$\varphi_{\text{емп}}^* = (\varphi_e - \varphi_k) \cdot \sqrt{\frac{n_e \cdot n_k}{n_e + n_k}} = (2,101 - 1,671) \cdot \sqrt{\frac{146 \cdot 151}{146 + 151}} = 3,71.$$

Критичні значення φ^* , які відповідають прийнятим у психолого-педагогічних дослідженнях рівням статистичної значущості:

$$\varphi_{\text{кр}}^* = \begin{cases} 1,64 (\rho \leq 0,05) \\ 2,31 (\rho \leq 0,01) \end{cases}.$$

Таким чином, $3,71 > 2,31$ ($\varphi_{\text{емп}}^* > \varphi_{\text{кр}}^*$) для $\rho \leq 0,01$. Отже, H_0 відхиляється, приймається H_1 для $\rho \leq 0,01$. Рівень сформованості мотиваційно-ціннісного компонента культурологічної компетентності курсантів-радіотехніків в ЕГ вищий, ніж в КГ після формувального етапу експерименту.

Відповідно до отриманих результатів, можемо констатувати, що впроваджена авторська модель дала можливість змінити мотиваційно-ціннісні пріоритети курсантів ЕГ: розвиток мотивації до успіху, ціннісного ставлення до професії, що сприяють формуванню позитивної Я-концепції, стійкої акмеологічної спрямованості курсантів до саморозвитку та є передумовою підвищення рівня культурологічної компетентності.

Наступним етапом експериментальної роботи стало вивчення сформованості **інформаційно-когнітивного компонента**. Курсантам експериментальних та контрольних груп було запропоновано дати відповідь на запитання анкети (дод. Г.3) на початковому та завершальному етапах формувального експерименту.

На початку формувального етапу експерименту в курсантів ЕГ та КГ діагностовано приблизно однаковий рівень розвитку культурологічних знань (дод. Є табл. 2). У ранжуванні культурологічних знань курсантів на початку формувального етапу експерименту в обох групах домінував рівень лінгво-культурологічних (КГ – 0,71; КГ – 0,70) та фахових (спеціальних) знань (КГ – 0,71; КГ – 0,69).

Свою чергою, знання, що стосуються психофізіологічних основ особистісно-професійного розвитку (КГ – 0,63, ЕГ – 0,65), теоретичних основ акмеологічного підходу (основних категорій та понять) та знання історії становлення та розвитку акмеології, отримали найменші кількісні показники (КГ – 0,61, ЕГ – 0,64). Це є свідченням відсутності теоретичного підґрунтя для розвитку акмеологічної культури майбутніх офіцерів.

Після проведення формувального етапу експерименту та впровадження авторського спецкурсу «Культурологічна підготовка майбутніх офіцерів радіотехнічних спеціальностей в акмеологічному культуровідповідному середовищі» у процес гуманітарної підготовки курсантів ЕГ (КГ працювали за традиційною методикою) відбулася зміна рангових місць показників культурологічних знань: загальнокультурологічні знання (початок експерименту ЕГ – 0,67; завершення експерименту – 0,80), акмеологічні знання (початок експерименту ЕГ – 0,64; завершення експерименту – 0,99), лінгво-культурологічні знання (початок експерименту ЕГ – 0,70; завершення експерименту – 0,79), військово-культурологічні знання (відповідно 0,68; 0,78), фахові (початок експерименту ЕГ – 0,69; завершення експерименту – 0,75) (табл. 3.12).

Таблиця 3.12

Узагальнені результати дослідження (у відносних частотах) інформаційно-когнітивного компонента культурологічної компетентності контрольних та експериментальних груп (формувальний етап експерименту)

Рівні параметрів, що досліджуються	Початок експерименту		Завершення експерименту		Початок експерименту		Завершення експерименту	
	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Загальнокультурологічні знання					Лінгво-культурологічні знання			
Сер. показник	0,66	0,67	0,70	0,80	0,71	0,70	0,75	0,79
Початковий	0,52	0,53	0,56	0,64	0,56	0,57	0,58	0,68
Середній	0,62	0,62	0,64	0,77	0,65	0,65	0,80	0,73
Достатній	0,71	0,71	0,76	0,82	0,75	0,74	0,76	0,82
Високий	0,82	0,82	0,86	0,95	0,88	0,85	0,86	0,93

Продовження таблиці 3.12

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Військово-культурологічні знання					Фахові/спеціальні знання			
Сер. показник	0,68	0,68	0,70	0,78	0,71	0,69	0,70	0,75
Початковий	0,54	0,54	0,56	0,63	0,57	0,55	0,56	0,60
Середній	0,63	0,64	0,64	0,74	0,65	0,64	0,67	0,70
Достатній	0,72	0,73	0,75	0,82	0,74	0,76	0,71	0,82
Високий	0,83	0,82	0,86	0,91	0,87	0,84	0,86	0,88
Акмеологічні знання					Психологічні знання			
Сер. показник	0,61	0,64	0,60	0,79	0,63	0,65	0,65	0,74
Початковий	0,42	0,50	0,42	0,65	0,46	0,49	0,47	0,56
Середній	0,60	0,58	0,58	0,73	0,59	0,60	0,61	0,70
Достатній	0,67	0,71	0,65	0,86	0,69	0,71	0,73	0,81
Високий	0,77	0,78	0,76	0,96	0,80	0,81	0,84	0,88

Робимо висновок, що експериментальна робота показала зростання рівня засвоєння курсантами ЕГ знань у процесі культурологічної підготовки в умовах акмеологічного середовища (рис. 3.2).

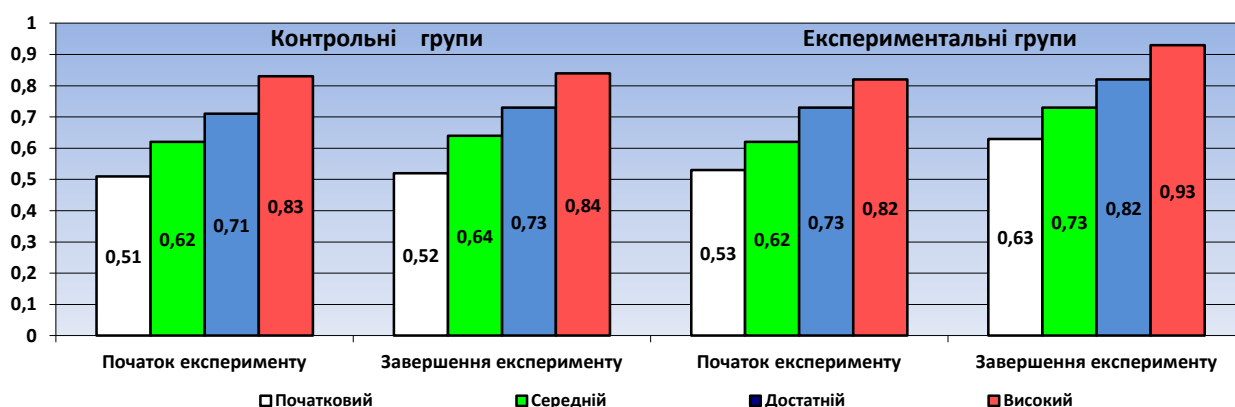

Рис. 3.2. Динаміка середніх показників рівнів сформованості інформаційно-когнітивного компонента КК курсантів ЕГ та КГ до та після формувального етапу експерименту

Для підтвердження отриманих результатів курсантам експериментальних (146 осіб) та контрольних (151 особа) груп було запропоновано дати відповіді на тестові завдання, які містили питання щодо контролю культурологічних, фонових та фахових знань курсантів (Дод. Ж).

Для їх оцінювання застосовано статистичну обробку результатів, на основі методики числових рядів В. Вадюшина³⁵⁴, за якою бали оцінювання розглядають у вигляді рангових величин, а в ході експерименту реєструють кількість правильних та неправильних відповідей.

Узагальнені результати тестування курсантів КГ та ЕГ наведено в табл. 3.13.

Таблиця 3.13

Узагальнені результати тестування

Групи	Кількість курсантів	Загальна кількість питань, (N)	Кількість правильних відповідей, (n ₁)	Кількість неправильних відповідей
КГ	151	150	104	46
ЕГ	146	150	126	24

Для обґрунтування отриманих результатів проведемо їх статистичне обчислення.

Вірогідність вияву правильних відповідей (P) у відповідних групах:

$$P_{(k)} = \frac{n_{1k}}{N_k} = \frac{104}{150} = 0,69, \quad P_e = \frac{n_{1e}}{N_e} = \frac{126}{150} = 0,84.$$

Різниця вірогідностей :

$$\alpha = p_e - p_k = 0,84 - 0,69 = 0,15.$$

Середня помилка вірогідності відтворення відповідей:

$$S_{pk} = \sqrt{\frac{p_k \cdot (1-p_k)}{N_k}} = \sqrt{\frac{0,69 \cdot (1-0,69)}{150}} = 0,037,$$

$$S_{pe} = \sqrt{\frac{p_e \cdot (1-p_e)}{N_e}} = \sqrt{\frac{0,84 \cdot (1-0,84)}{150}} = 0,029.$$

Середня помилка різниці вірогідностей:

$$S_d = \sqrt{S_{pk}^2 + S_{pe}^2} = \sqrt{0,037^2 + 0,029^2} = 0,047.$$

Нормоване відхилення:

$$t_a = \frac{p_e - p_k}{S_d} = \frac{0,15}{0,047} = 3,19.$$

³⁵⁴ Вадюшин, В. А. 1987. *Технические средства обучения*. Минск.

За таблицею Стюдента³⁵⁵ знаходимо, що при числі ступенів свободи $\gamma = N - 1 = 146 - 1 = 145$ отримане значення коефіцієнта $t_{\alpha} = 3,19$ буде $t_{\alpha}^* = 2,601$ з вірогідністю 0,01. Тобто результати, отримані в ході експерименту, підтверджуються.

Отже, отримані дані дозволяють зазначити ефективність обґрунтованих нами педагогічних умов. Реалізація авторської моделі передбачає розвиток не лише мотиваційно-ціннісної сфери курсантів, а й розширення параметра їх знань. Формування позитивної Я-концепції та стійкої акмеологічної спрямованості курсантів до саморозвитку позитивно впливають на когнітивну сферу курсантів: спостерігаємо розширення параметра знань не лише з дисциплін культурологічного циклу, але й фонових знань та знань із фахових дисциплін.

Готовність курсантів успішно здійснювати культурологічну діяльність, яка ґрунтується на теоретичних знаннях, передбачає формування відповідних практичних умінь. Проілюструємо зміни в структурі **інтерактивно-діяльнісного компонента** в ході формувального етапу експерименту. Узагальнені результати формувального етапу експерименту подано в табл. 3.14.

Таблиця 3.14

Узагальнені результати дослідження (у відносних частотах) інтерактивно-діяльнісного компонента (самооцінка) культурологічної компетентності контрольних та експериментальних груп (формувальний етап експерименту)

Рівні параметрів, що досліджуються	Початок експерименту		Завершення експерименту		Початок експерименту		Завершення експерименту	
	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Діагностичні вміння					Прогностичні вміння			
Сер. показник	0,66	0,65	0,67	0,76	0,67	0,69	0,69	0,78
Початковий	0,52	0,50	0,56	0,64	0,52	0,57	0,53	0,64
Середній	0,61	0,62	0,64	0,71	0,65	0,65	0,65	0,73
Достатній	0,71	0,71	0,67	0,80	0,71	0,74	0,76	0,83
Високий	0,80	0,79	0,86	0,89	0,79	0,81	0,80	0,91

³⁵⁵ Корольок, В.С. и др. 1985. *Справочник по теории вероятностей и математической статистике*. М.: Наука.

Продовження таблиці 3.14

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Проектувальні вміння					Організаторські уміння			
Сер. показник	0,69	0,70	0,68	0,82	0,70	0,68	0,71	0,81
Початковий	0,54	0,56	0,54	0,63	0,53	0,54	0,56	0,68
Середній	0,67	0,67	0,64	0,82	0,66	0,64	0,67	0,76
Достатній	0,72	0,74	0,75	0,88	0,74	0,72	0,75	0,82
Високий	0,83	0,84	0,80	0,95	0,87	0,84	0,86	0,96
Комунікативні вміння					Гностичні уміння			
Сер. показник	0,68	0,70	0,70	0,83	0,63	0,65	0,65	0,74
Початковий	0,52	0,50	0,54	0,68	0,45	0,50	0,47	0,56
Середній	0,60	0,66	0,58	0,77	0,59	0,60	0,61	0,70
Достатній	0,77	0,74	0,78	0,89	0,70	0,70	0,73	0,81
Високий	0,84	0,88	0,89	0,96	0,80	0,81	0,84	0,88

Після проведення формувального етапу експерименту аналіз результатів свідчить про те, що в КГ кількісні показники, які характеризують уміння курсантів, досягли незначних значень. Проте помітна суттєва позитивна динаміка щодо розвитку культурологічних умінь курсантів у ЕГ.

За результатами оцінювання найбільш розвиненими виявилися показники таких умінь курсантів ЕГ: комунікативні (на початку експерименту – 0,70, завершення експерименту – 0,83), проектувальні (на початку експерименту – 0,70, завершення експерименту – 0,82); та організаторські (початок експерименту – 0,68; завершення – 0,81).

Нижчі рангові оцінки отримали прогностичні (початок експерименту – 0,65, завершення експерименту 0,76); діагностичні (початок експерименту – 0,69, завершення експерименту – 0,78) та гностичні вміння (відповідно – 0,65; 0,74).

Динаміку середніх показників рівнів сформованості інтерактивно-діяльнісного компонента культурологічної компетентності курсантів КГ та ЕГ до та після формувального етапу експерименту представлено на рис. 3.3.

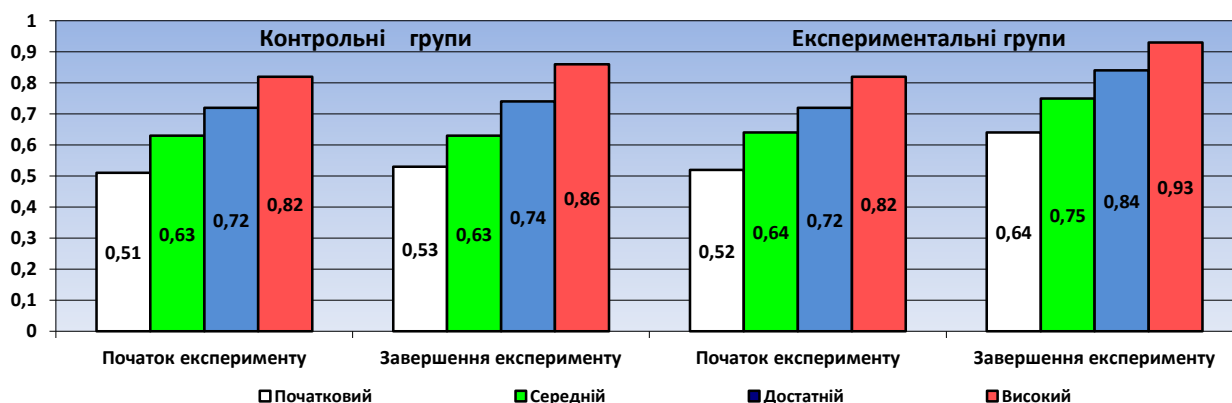

Рис. 3.3. Динаміка середніх показників рівнів сформованості інтерактивно-діяльнісного компонента культурологічної компетентності курсантів КГ та ЕГ до та після формувального етапу експерименту

Дані лонгітюдного дослідження самооцінювання вмінь, що спрямовані на формування культурологічної компетентності, підтверджено результатами, які отримано під час виконання курсантами індивідуальної програми культурологічного розвитку у вигляді портфоліо (проектне завдання, яке є обов'язковою складовою підсумкового діагностування й результатом культурологічної підготовки).

Оцінювання проєкту відбувалося за критеріями, розробленими на основі аналізу психолого-педагогічної літератури, результатів відгуків із військ про випускників ЗВВО та пілотажного опитування, що проводилося серед курсантів Житомирського військового інституту імені С. П. Корольова, Харківського національного університету повітряних сил імені Івана Кожедуба, Національної академії сухопутних військ імені Петра Сагайдачного (див. дод. 3).

Порівняльні результати розвитку культурологічних вмінь курсантів (оцінка експертів та самооцінка) контрольних та експериментальних груп подано в табл. 3 (дод. Є).

Отримані показники оцінки експертів корелюють із показниками, що отримані в ході оцінювання інтерактивно-діяльнісного компонента курсантами. На початку формувального етапу експерименту курсанти як контрольних, так і експериментальних груп продемонстрували завищені

показники самооцінки сформованих умінь, проте на завершальному етапі в результаті впровадження авторського спецкурсу вже оцінка експертів перевищує самооцінку курсантів експериментальних груп. Ця тенденція пояснюється тим, що в процесі набуття певного рівня сформованості культурологічної компетентності самооцінка курсантів вирівнюється (стає адекватною). Цей процес є результатом формування акмеологічної спрямованості до культурологічного розвитку, бачення перспектив у професійному розвитку, підвищення рівня акмеологічної культури.

Завершальний етап формувального експерименту засвідчив, що в ЕГ відбулося суттєве підвищення всіх вимірюваних параметрів та відсутність різких перепадів самооцінки та оцінки експертами різних груп умінь.

Проілюструємо самооцінку рівнів сформованості інтерактивно-діяльнісного компонента культурологічної компетентності курсантів в ЕГ та КГ до та після формувального етапу експерименту (у відсотках) (табл. 3.15).

Таблиця 3.15

Оцінка рівнів сформованості (у відсотках) інтерактивно-діяльнісного компонента культурологічної компетентності курсантів-радіотехніків в ЕГ та КГ до та після формувального етапу експерименту

Рівні	Початок експерименту				Завершення експерименту			
	КГ		ЕГ		КГ		ЕГ	
	АЗ	%	АЗ	%	АЗ	%	АЗ	%
Початковий	40	26,5	37	25,3	33	21,9	8	5,5
Середній	48	31,8	46	31,5	53	35,1	31	21,2
Достатній	41	27,2	42	28,8	36	23,8	63	43,2
Високий	22	14,5	21	14,4	29	19,2	44	30,1

Достовірність результатів експериментального дослідження перевіримо за допомогою φ^* -критерію кутового перетворення Фішера. Розрахунок φ^* -критерію наведено в табл. 3.16.

Таблиця 3.16

Розподіл прогнозів сформованості інтерактивно-діяльнісного компонента культурологічної компетентності курсантів-радіотехніків в КГ та ЕГ після формувального етапу експерименту

Рівні сформованості	Емпіричні частоти вибору		Всього
	КГ	ЕГ	
Високий та достатній	65	107	172
Середній та початковий	86	39	125
Всього	151	146	297

Ми вважаємо, що «є ефект», коли досліджувані потрапляють до групи високого та достатнього рівнів. Складемо чотириклітинну таблицю для обчислення φ^* -критерію кутового перетворення Фішера для виявлення відмінностей в КГ та ЕГ (табл. 3.17).

Таблиця 3.17

Чотириклітинна таблиця обчислення φ^* -критерію кутового перетворення Фішера для виявлення відмінностей сформованості інтерактивно-діяльнісного компонента культурологічної компетентності курсантів-радіотехніків в КГ та ЕГ після формувального етапу експерименту

Групи	«Є ефект»		«Ефекту немає»		Всього
	АЗ	%	АЗ	%	
ЕГ	107	73,3	39	26,7	146
КГ	65	43,0	86	57,0	151
Всього	172		125		297

Визначимо величини φ_e і φ_k за таблицею:

$$\varphi_e(73,3\%) = 2,056, \quad \varphi_k(43,0\%) = 1,430.$$

Обчислимо емпіричне значення $\varphi_{\text{емп}}^*$ - критерію:

$$\varphi_{\text{емп}}^* = (2,056 - 1,43) \cdot \sqrt{\frac{146 \cdot 151}{146 + 151}} = 5,39.$$

Критичні значення φ^* , які відповідають прийнятим у психолого-педагогічних дослідженнях рівням статистичної значущості:

$$\varphi_{\text{кр}}^* = \begin{cases} 1,64 & (\rho \leq 0,05) \\ 2,31 & (\rho \leq 0,01) \end{cases}.$$

Таким чином,

$$5,39 > 2,31(\varphi_{\text{емп}}^* > \varphi_{\text{кр}}^*) \text{ для } \rho \leq 0,01.$$

Отже, H_0 відхиляється, приймається H_1 для $\rho \leq 0,01$. Рівень сформованості інтерактивно-діяльнісного компонента культурологічної компетентності курсантів-радіотехніків в ЕГ вищий, ніж у КГ після формувального етапу експерименту.

З метою дослідження рівня **особистісно-корегувального компонента** на формувальному етапі експерименту було використано адаптовані й доповнені відповідно до досліджуваної проблеми питальники: тест 20 висловлювань М. Куна та Т. Макпартленда, методика діагностики рівня рефлексивності, шкала самооефективності Р. Шварцера та М. Єрусалема, методика визначення локусу контролю (вольових якостей), що ґрунтуються на методі спостереження (оцінка експертів) та методі самоаналізу (самооцінка) (див. дод. Г.5). У ролі експертів виступили викладачі гуманітарних дисциплін та курсові офіцери, які забезпечують освітню та виховну діяльність курсантів та добре обізнані з їх особистісними характеристиками.

Узагальнені та зведені показники наведено в дод. Є (табл. 4). Найбільшої динаміки на початку формувального етапу експерименту в КГ та ЕГ зазнали такі особистісні якості як локус контролю (високий – 0,83; достатній – 0,72; середній – 0,67, початковий – 0,54 (КГ); високий – 0,80; достатній – 0,76; середній – 0,65, початковий – 0,53 (ЕГ)) та самооефективність (високий – 0,86; достатній – 0,67; середній – 0,64, початковий – 0,56 (КГ); високий – 0,84; достатній – 0,72; середній – 0,64, початковий – 0,54 (ЕГ)).

Результати дослідження оцінки експертів та самооцінки курсантів особистісно-корегувального компонента на початку формувального етапу

експерименту показали, що самооцінка курсантів високого та достатнього рівнів є адекватною, водночас самооцінка курсантів початкового та середнього рівнів є дещо завищеною. Після завершального етапу експерименту показники оцінки курсантів ЕГ та експертів вирівнюються (дод. Є, табл. 5).

Узагальнені результати відносних частот **особистісно-корегувального компонента** (самооцінка курсантів) на початку та завершальному етапі формуального експерименту подано в табл. 3.18.

Таблиця 3.18

Узагальнені результати дослідження (у відносних частотах) особистісно-корегувального компонента (самооцінка) культурологічної компетентності контрольних та експериментальних груп (формульний етап експерименту)

Рівні параметрів, що досліджуються	Початок експерименту		Завершення експерименту		Початок експерименту		Завершення експерименту	
	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
Локус контролю					Самоефективність			
Сер. показник	0,69	0,70	0,70	0,81	0,68	0,68	0,69	0,80
Початковий	0,54	0,53	0,56	0,66	0,56	0,54	0,58	0,67
Середній	0,67	0,65	0,67	0,74	0,64	0,64	0,65	0,72
Достатній	0,72	0,76	0,72	0,88	0,67	0,72	0,71	0,87
Високий	0,83	0,84	0,84	0,96	0,86	0,81	0,80	0,94
Інтерактивність					Емпатійність			
Сер. показник	0,65	0,66	0,65	0,78	0,63	0,64	0,65	0,71
Початковий	0,50	0,52	0,50	0,62	0,45	0,46	0,48	0,54
Середній	0,60	0,60	0,62	0,71	0,59	0,58	0,60	0,67
Достатній	0,70	0,71	0,73	0,85	0,70	0,73	0,72	0,78
Високий	0,81	0,80	0,78	0,93	0,80	0,79	0,80	0,85

На підставі отриманих результатів робимо висновок, що в експериментальних групах спостерігаємо позитивну динаміку за такими показниками: локус контролю (початок експерименту – 0,70, завершення –

0,81), рефлексивність (початок експерименту – 0,68, завершення – 0,80), ітерактивність (початок експерименту – 0,66, завершення – 0,78).

Високий показник локусу контролю курсантів експериментальних груп на завершальному етапі формувального експерименту свідчить про те, що більшість з них продемонстрували інтернальний тип локусу контролю, що є свідченням того, що майбутні офіцери готові нести відповідальність за результати своєї діяльності та досягати мети власними зусиллями.

Найменші показники результативності впливу створених акмеологічних умов на особистісний розвиток курсанта складає самоефективність (початок експерименту – 0,64, завершення – 0,71). Це пояснюється насамперед тим, що самоефективність не може розвинути до того, як у людини сформується комплекс особистісних якостей. Спочатку повинні бути вироблені ці якості, щоб потім з'явилася самоефективність як уявлення про них і впевненість у тому, що вони можуть бути з успіхом використані в різних життєвих ситуаціях. Курсантам складно розвинути особистісні якості на достатньому рівні за короткий період навчання у закладі вищої освіти.

Динаміку середніх показників рівнів сформованості особистісно-корегувального компонента КК курсантів ЕГ та КГ до та після формувального етапу експерименту представлено на рис. 3.4.

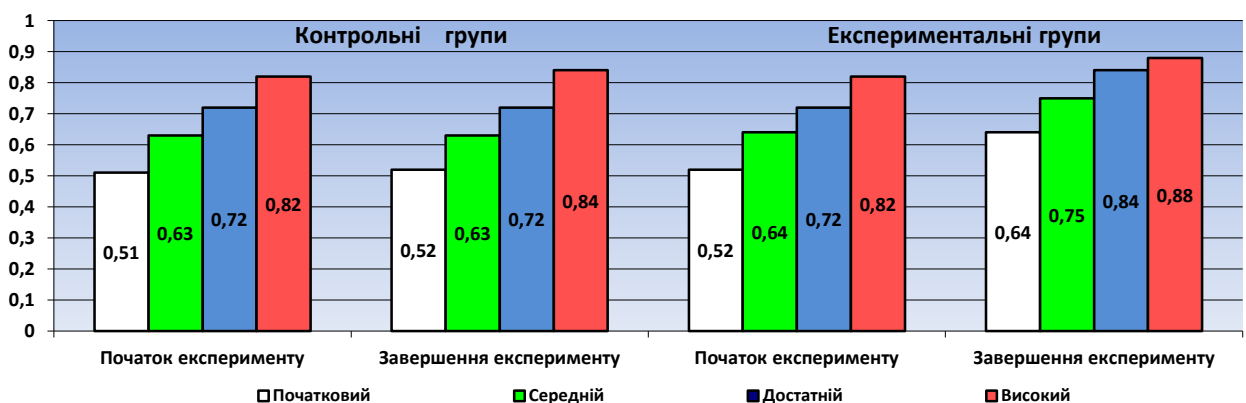

Рис. 3.4. Динаміка середніх показників рівнів сформованості особистісно-корегувального компонента культурологічної компетентності курсантів ЕГ та КГ до та після формувального етапу експерименту

Прослідкуємо самооцінку рівнів сформованості особистісно-корегувального компонента культурологічної компетентності курсантів в ЕГ та КГ до та після формувального етапу експерименту (у відсотках) (табл. 3.19).

Таблиця 3.19

Оцінка рівнів сформованості (у відсотках) особистісно-корегувального компонента культурологічної компетентності курсантів-радіотехніків в ЕГ та КГ до та після формувального етапу експерименту

Рівні	Початок експерименту				Завершення експерименту			
	КГ		ЕГ		КГ		ЕГ	
	АЗ	%	АЗ	%	АЗ	%	АЗ	%
Початковий	48	31,8	47	32,2	29	19,2	15	10,3
Середній	46	30,5	44	30,1	43	28,5	37	25,3
Достатній	42	27,8	42	28,8	58	38,4	66	45,2
Високий	15	9,9	13	8,9	21	13,9	28	19,2

Достовірність результатів експериментального дослідження перевіримо за допомогою φ^* -критерію кутового перетворення Фішера. Розрахунок φ^* -критерію наведено в табл. 3.20.

Таблиця 3.20

Розподіл прогнозів сформованості особистісно-корегувального компонента культурологічної компетентності курсантів-радіотехніків в КГ та ЕГ після формувального етапу експерименту

Рівні сформованості	Емпіричні частоти вибору		Всього
	КГ	ЕГ	
Високий та достатній	79	94	173
Середній та початковий	72	52	124
Всього	151	146	297

Ми вважаємо, що «є ефект», коли досліджувані потрапляють до групи високого та достатнього рівнів. Складемо чотириклітинну таблицю для обчислення φ^* -критерію кутового перетворення Фішера для виявлення відмінностей в КГ та ЕГ (табл. 3.21).

Таблиця 3.21

Чотириклітинна таблиця обчислення φ^* -критерію кутового перетворення Фішера для виявлення відмінностей сформованості особистісно-корегувального компонента культурологічної компетентності курсантів у КГ та ЕГ після формувального етапу експерименту

Групи	«Є ефект»		«Ефекту немає»		Всього
	АЗ	%	АЗ	%	
ЕГ	94	64,4	52	35,6	146
КГ	79	52,3	86	47,7	151
Всього	173		124		297

Визначимо величини φ_e і φ_k за таблицею:

$$\varphi_e(64,4 \%) = 1,963, \quad \varphi_k(52,3 \%) = 1,617.$$

Обчислимо емпіричне значення $\varphi_{\text{емп}}^*$ - критерію:

$$\varphi_{\text{емп}}^* = (1,963 - 1,617) \cdot \sqrt{\frac{146 \cdot 151}{146 + 151}} = 2,98.$$

Критичні значення φ^* , які відповідають прийнятим у психолого-педагогічних дослідженнях рівням статистичної значущості:

$$\varphi_{\text{кр}}^* = \begin{cases} 1,64 (\rho \leq 0,05) \\ 2,31 (\rho \leq 0,01) \end{cases}.$$

Звідси $2,98 > 2,31$ ($\varphi_{\text{емп}}^* > \varphi_{\text{кр}}^*$) для $\rho \leq 0,01$. Отже, H_0 відхиляється, приймається H_1 для $\rho \leq 0,01$. Рівень сформованості особистісно-корегувального компонента культурологічної компетентності курсантів-радіотехніків в ЕГ вищий, ніж в КГ після формувального етапу експерименту.

Аналіз результатів дослідження рівня розвитку структурних компонентів культурологічної компетентності свідчить про перевагу відповідних показників експериментальних груп над контрольними. За таких умов враховано, що обидві вибірки до початку експерименту були майже однаковими стосовно рівня культурологічної компетентності.

На підставі узагальнення результатів формувального етапу експерименту з використанням методів статистичної обробки та

порівняльного аналізу виявлено позитивну динаміку щодо кількісних і якісних змін у показниках сформованості структурних компонентів культурологічної компетентності курсантів радіотехнічних спеціальностей (табл. 3.22).

Таблиця 3.22

Динаміка рівнів сформованості компонентів культурологічної компетентності курсантів контрольних та експериментальних груп (за самооцінками судженнями респондентів)

% та абсолютне значення	Контрольні групи								Експериментальні групи							
	Початок експерименту				Завершення експерименту				Початок експерименту				Завершення експерименту			
	початковий рівень	середній рівень	достатній рівень	високий рівень	початковий рівень	середній рівень	достатній рівень	високий рівень	початковий рівень	середній рівень	достатній рівень	високий рівень	початковий рівень	середній рівень	достатній рівень	високий рівень
	Мотиваційно-ціннісний компонент															
A3	47	45	43	16	29	39	61	22	48	43	41	14	8	28	77	33
%	31,1	29,8	28,5	10,6	19,2	25,8	40,4	14,6	32,9	29,5	28	9,6	5,5	19,2	52,7	22,6
	Інформаційно-когнітивний компонент															
A3	35	44	49	23	24	34	61	32	33	41	48	24	7	19	68	52
%	23,2	29,1	32,5	15,2	15,9	22,5	40,4	21,2	22,6	28,1	32,9	16,4	4,8	13,0	46,6	35,6
	Інтерактивно-діяльнісний компонент															
A3	40	48	41	22	33	53	36	29	37	46	42	21	8	31	63	44
%	26,5	31,8	27,2	14,5	21,9	35,1	23,8	19,2	25,3	31,5	28,8	14,4	5,5	21,2	43,2	30,1
	Особистісно-корегувальний компонент															
A3	48	46	42	15	29	43	58	21	47	44	42	13	15	37	66	28
%	31,8	30,5	27,8	9,9	19,2	28,5	38,4	13,9	32,2	30,1	28,8	8,9	10,3	25,3	45,2	19,2

Ефективність упровадження авторської моделі підтверджено позитивною динамікою кожного з виділених показників та низкою якісних змін: від діяльності під керівництвом викладача до самостійного визначення мети та завдань, набуття знань, умінь та навичок у процесі розвитку культурологічної компетентності. Засвідчено підвищення рівнів сформованості культурологічної компетентності: збільшилася частка

курсантів із високим (творчим) і достатнім (конструктивним) завдяки зменшенню частки середнього (адаптивного) і низького (репродуктивного) рівнів. Так, в експериментальних групах кількість курсантів високого та достатнього рівнів збільшилася як у цілому, так і в межах кожного з компонентів культурологічної компетентності (мотиваційно-ціннісний компонент – достатній – з 28 до 52,7 % та високий – з 9,6 до 22,6 %, інформаційно-когнітивний компонент – достатній – з 32,9 до 46,6 % та високий – з 16,4 до 35,6 %, інтерактивно-діяльнісний компонент – достатній – з 28,8 до 43,2 % та високий – з 14,4 до 30,1 %, особистісно-корегувальний компонент – достатній – з 28,8 до 45,2 %, та високий – з 8,9 до 19,2 %). Відповідно кількість курсантів середнього та низького рівнів суттєво зменшилася.

За результатами формувального етапу експерименту діагностовано перерозподіл курсантів за рівнями сформованості культурологічної компетентності: кількість майбутніх офіцерів з високим рівнем зросла на 14,6 %; з достатнім – на 17,3 %; відповідно із середнім рівнем зменшилася на 10,2 %, з початковим – на 21,7 %. У контрольних групах позитивна динаміка виражена несуттєво (рис. 3.5).

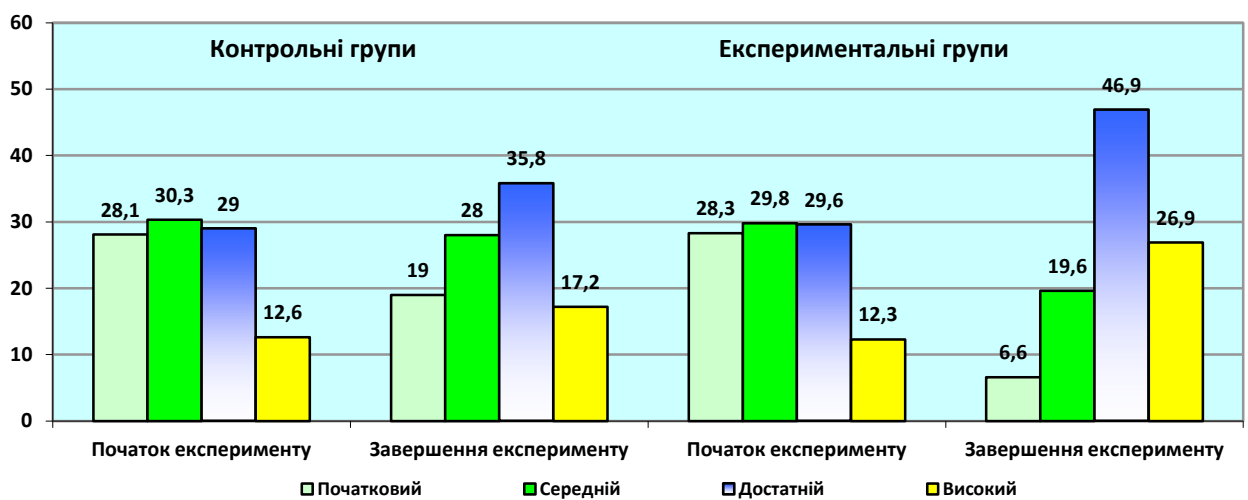

Рис. 3.5. Динаміка рівнів сформованості культурологічної компетентності курсантів контрольних та експериментальних груп (у відсотках)

Отримані показники розвитку культурологічної компетентності корелюють із показниками в ході їх оцінювання компетентними експертами. Достовірність результатів експериментального дослідження перевірено за допомогою F^* -критерію кутового перетворення Фішера та t -критерію Стюдента, які доводять суттєві розбіжності за всіма показниками рівнів сформованості компонентів культурологічної компетентності курсантів радіотехнічних спеціальностей у контрольних та експериментальних групах, що підтверджує ефективність авторської моделі та технології акмеологічного супроводу культурологічної підготовки з метою реалізації авторської моделі в умовах закладів вищої військової освіти.

Набуття курсантами культурологічного досвіду окреслює такі тенденції: у мотиваційній сфері спостерігається перехід від нестійких уявлень про культурологічну компетентність до глибокого розуміння спонукальних чинників, які дедалі стають більш диференційованими та набувають сучасної соціокультурної спрямованості. Діяльність майбутнього офіцера, що спрямована на розвиток культурологічної компетентності, визначається якісними змінами: від діяльності під керівництвом викладача до самостійної діагностики, визначення мети та проектування особистісного розвитку культурологічної компетентності.

Спостерігається перехід від поверхневих, неусвідомлених, випадкових, розрізнених знань до комплексу високорозвинених загально-культурологічних, лінгво-культурологічних, військово-культурологічних, акмеологічних та психологічних знань, до гнучкої варіативної системи дій, вироблення системи стійких діагностичних, прогностичних, проєктувальних, організаційних, комунікативних та прогностичних умінь, які легко перенести до будь-якої військово-професійної ситуації. Загалом можна визначити, що рівень розвитку культурологічної компетентності курсантів радіотехнічних спеціальностей за експериментальною системою підвищився.

Отже, результати лонгітюдного та порівняльного аналізу результатів формувального етапу експерименту підтверджують, що рівень

культурологічної компетентності курсантів можна суттєво підвищити шляхом впровадження авторської моделі формування культурологічної компетентності майбутніх офіцерів радіотехнічних спеціальностей на засадах акмеологічного підходу, яка забезпечує спеціально організований акмеологічний вплив на особистісний розвиток курсанта, а також озброєння курсантів акмеологічними технологіями саморозвитку.

Висновки до третього розділу

У третьому розділі представлено експериментальну програму дослідження; визначено рівень сформованості культурологічної компетентності офіцерів-радіотехніків; описано технологію поетапного впровадження авторської моделі культурологічної підготовки курсантів радіотехнічних спеціальностей на засадах акмеологічного підходу та шляхи її реалізації; узагальнено результати педагогічного експерименту.

Із метою перевірки ефективності досліджуваної моделі розроблено та апробовано програму педагогічного експерименту, яка складалася з підготовчого, констатувального та формувального етапів. Результати констатувального етапу педагогічного експерименту засвідчили недостатній рівень сформованості культурологічної компетентності офіцерів-радіотехніків, що зумовило впровадження авторської моделі.

Доведено, що її реалізація набуває ефективності за умови використання як традиційних навчальних занять (інформативні лекції, практичні, самостійні та індивідуальні заняття), так й інноваційних (бінарні лекції, лекції-прес-конференції, лекції із застосуванням техніки зворотного зв'язку, лекції-консультації, практичні заняття взаємного навчання, практикуми-диспути, круглі столи, інтерактивно-моделювальні ігри, заняття-тренінги з використанням сугестивних технологій). Окреслено місце та роль дисциплін культурологічного спрямування та авторського спецкурсу «Культурологічна підготовка майбутніх офіцерів радіотехнічних спеціальностей в умовах акмеологічного культуровідповідного середовища» в процесі формування культурологічної компетентності курсантів-радіотехніків. Програма спецкурсу розрахована на 158 академічних годин, з них 104 – це аудиторні (лекційні, практичні та самостійні заняття) та 54 години – індивідуальна робота (консультації з викладачем), а також участь або відвідування культурних заходів.

На підставі узагальнення результатів формувального етапу експерименту з використанням методів статистичної обробки та

порівняльного аналізу виявлено позитивну динаміку щодо кількісних і якісних змін у показниках сформованості структурних компонентів культурологічної компетентності курсантів радіотехнічних спеціальностей.

Ефективність упровадження авторської моделі підтверджено позитивною динамікою кожного з виділених показників та низкою якісних змін: від діяльності під керівництвом викладача до самостійного визначення мети та завдань, набуття знань, умінь та навичок у процесі розвитку культурологічної компетентності. Засвідчено підвищення рівнів сформованості культурологічної компетентності: збільшилася частка курсантів із високим (творчим) і достатнім (конструктивним) завдяки зменшенню частки середнього (адаптивного) і низького (репродуктивного) рівнів. Так, в експериментальних групах кількість курсантів високого та достатнього рівнів збільшилася як у цілому, так і в межах кожного з компонентів культурологічної компетентності (мотиваційно-ціннісний компонент – достатній – з 28 до 52,7 % та високий – з 9,6 до 22,6 %, інформаційно-когнітивний компонент – достатній – з 32,9 до 46,6 % та високий – з 16,4 до 35,6 %, інтерактивно-діяльнісний компонент – достатній – з 28,8 до 43,2 % та високий – з 14,4 до 30,1 %, особистісно-корегувальний компонент – достатній – з 28,8 до 45,2 %, та високий з 8,9 до 19,2 %). Відповідно кількість курсантів середнього та низького рівнів суттєво зменшилася.

За результатами формувального етапу експерименту діагностовано перерозподіл курсантів за рівнями сформованості культурологічної компетентності: кількість майбутніх офіцерів із високим рівнем зросла на 14,6 %; з достатнім – на 17,3 %; відповідно з середнім рівнем зменшилася на 10,2 %, з початковим – на 21,7 %. У контрольних групах позитивна динаміка виражена несуттєво.

Отримані показники розвитку культурологічної компетентності корелюють із показниками в ході їх оцінювання компетентними експертами. Достовірність результатів експериментального дослідження перевірено за

допомогою F^* -критерію кутового перетворення Фішера та t -критерію Стюдента, які доводять суттєві розбіжності за всіма показниками рівнів сформованості компонентів культурологічної компетентності курсантів радіотехнічних спеціальностей у контрольних та експериментальних групах, що підтверджує ефективність авторської моделі та технології акмеологічного супроводу культурологічної підготовки з метою реалізації авторської моделі в умовах закладів вищої військової освіти.

Основний зміст третього розділу дисертації висвітлено в наукових публікаціях автора [190, 192, 194, 201, 205, 302].

ВИСНОВКИ

Узагальнення результатів дослідження проблеми культурологічної підготовки майбутніх офіцерів радіотехнічних спеціальностей на засадах акмеологічного підходу дає змогу сформулювати такі висновки:

1. На підставі теоретичного аналізу окресленої проблеми уточнено сутність базових понять («культура», «культурологічна підготовка майбутніх фахівців», «культурологічна підготовка майбутніх офіцерів радіотехнічних спеціальностей», «культурологічна компетентність майбутніх офіцерів радіотехнічних спеціальностей», «акмеологічний підхід», «акмеологічне культуровідповідне середовище»), що відображають їх загальний зміст, специфіку, взаємозв'язок у контексті досліджуваної проблеми. Доведено значущість акмеологічного підходу в процесі культурологічної підготовки курсантів радіотехнічних спеціальностей, що слугує інтегратором провідних наукових підходів (культурологічного, аксіологічного, діяльнісного, особистісно орієнтованого, системного та синергетичного).

Культурологічна підготовка майбутніх офіцерів радіотехнічних спеціальностей на засадах акмеологічного підходу в межах дослідження тлумачиться як процес акмеологічного впливу на особистісний розвиток курсанта (шляхом створення спеціальних педагогічних умов та використання доцільних форм, методів та прийомів), що забезпечує не тільки засвоєння культурологічних та акмеологічних знань, вироблення вмінь та особистісних якостей, а й розуміння та зіставлення образу «Я-реальне» з образом «Я-ідеальне», яке під впливом зовнішніх акмеологічних чинників в умовах культуровідповідного середовища в результаті стійкої мотивації сприяє саморозвитку, самореалізації, самокорегуванню та формуванню позитивної Я-концепції. Результатом культурологічної підготовки курсанта-радіотехніка визначено належний рівень культурологічної компетентності, яка входить до структури загальних (універсальних) компетентностей.

2. За допомогою методу експертної оцінки обґрунтовано педагогічні умови впровадження акмеологічного підходу в процес культурологічної

підготовки майбутніх офіцерів радіотехнічних спеціальностей, реалізація яких забезпечує: формування високого рівня їхньої культурологічної компетентності (оновлення змісту освіти (орієнтація освітнього середовища на високий рівень культури, вершинність, розвиток акмеологічної спрямованості та позитивної Я-концепції); психолого-педагогічну підтримку культурологічної підготовки з урахуванням індивідуальних особливостей майбутніх офіцерів; навчання курсантів за самостійно розробленим проєктом для досягнення вищого рівня культурологічної компетентності; поєднання традиційних навчальних технологій з інноваційними). З'ясовано, що їх реалізація забезпечує ефективність формування досліджуваної компетентності.

3. Визначено змістовну характеристику та структурні компоненти культурологічної компетентності майбутніх офіцерів радіотехнічних спеціальностей, що формується в акмеологічному культуровідповідному середовищі. Культурологічна компетентність офіцера тлумачиться як базовий критерій соціально зрілої особистості, яка характеризується акмеологічною спрямованістю до культурологічної діяльності, володіє позитивною Я-концепцією, широким спектром культурологічних знань та вмінь, що забезпечують готовність майбутнього офіцера до оптимальної самореалізації в особистісно-професійній діяльності культуровідповідного змісту. Доведено, що така особистість реалізує навички самодіагностики, самопроєктування, самоздійснення; характеризується високим рівнем саморефлексії та самоефективності, інтернальним типом локусу контролю, високою відповідальністю за свою діяльність і готовністю до саморозвитку протягом усього процесу життєдіяльності без особистісних деформацій. Охарактеризовано структурні компоненти визначеної компетентності: мотиваційно-ціннісний, інформаційно-когнітивний, інтерактивно-діяльнісний, особистісно-корегувальний.

4. Обґрунтовано авторську модель формування культурологічної компетентності майбутніх офіцерів радіотехнічних спеціальностей на засадах

акмеологічного підходу, що містить такі блоки: концептуально-цільовий (відображає соціальне замовлення, мету, наукові підходи та принципи); змістовий (вміщує теоретичну та практичну підготовку курсантів, яка відбувається в ході вивчення навчальних дисциплін культурологічного циклу та змістового ядра – спецкурсу «Культурологічна підготовка майбутніх офіцерів радіотехнічних спеціальностей в акмеологічному культуровідповідному середовищі»); операційний (охоплює систему форм, методів і засобів розвитку культурологічної компетентності); результативно-оцінний (характеризується системою критеріїв, показників та рівнів розвитку зазначеної компетентності). Доведено, що впровадження авторської моделі в процес культурологічної підготовки забезпечує особистісний розвиток курсанта, перехід від уявного ідеального образу до реального, сприяє формуванню зрілої особистості майбутнього офіцера з високим рівнем розвитку культурологічної компетентності.

5. Експериментально перевірено ефективність авторської моделі за допомогою реалізації технології акмеологічного супроводу культурологічної підготовки курсантів, що забезпечує процес поетапного формування досліджуваної компетентності. Технологія складається з чотирьох етапів: діагностувального, проєктувального, організаційно-навчального, контрольно-рефлексивного. Її ефективність та доцільність використання доведено експериментально за допомогою методів математичної статистики (χ^2 -критерію кутового перетворення Фішера та t-критерію Стюдента), які засвідчують суттєві розбіжності за всіма показниками рівнів сформованості компонентів культурологічної компетентності курсантів в експериментальних групах. Доведено, що визначені педагогічні умови та акмеологічні чинники значно сприяють підвищенню рівня культурологічної підготовки курсантів.

Водночас, отримані результати свідчать про необхідність подальшого поглибленого теоретико-практичного вивчення змісту культурологічної підготовки майбутніх офіцерів радіотехнічних спеціальностей на засадах

акмеологічного підходу, зокрема, посилення практикоорієнтованої спрямованості впровадження нових форм, методів і засобів підготовки курсантів-радіотехніків до здійснення культурологічної діяльності, розробки методичних рекомендацій щодо забезпечення формування культурологічної компетентності в ході вивчення дисциплін культурологічного циклу з використанням акмеологічних технологій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андріяко, Т., 2011. Конкурентоспроможність як прояв акмеологічної культури особистості. *Рідна школа: щомісяч. наук.-пед. журн.*, № 10, с. 64–67.
2. Анисимова, Е.В., 2006. *Совершенствование культурологического образования студентов гуманитарного вуза*. Кандидат наук. Нижегородский государственный архитектурно-строительный университет.
3. Антонова, О.Є, Маслак Л.П., 2011. Культурологічна компетентність офіцера радіоінженерної спеціальності як складова проф. компетентності. В: О. А. Дубасенюк, ред. *Професійна педагогічна освіта: компетентнісний підхід*: монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, с. 150–165.
4. Арешонков, В.Ю., 2006. *Педагогические принципы самоорганизации слушателей системы последипломного педагогического образования*: автореф. дис. канд. пед. наук. Житомир: ЖДУ ім. І. Франка.
5. Атанов., Г., 2002. Обґрунтування та сутність діяльнісного підходу до навчання. *Педагогіка і психологія професійної освіти*, № 3, с. 85–93.
6. Ахмерова, Н.М., 2003. Личностно-деятельностный подход к контекстному обучению социального педагога. *Педагогика*, №5, с. 55–60.
7. Бажин Е.Ф., Голынкина Е.А., Эткинд А. М., 1984. Метод исследования уровня субъективного контроля. *Психологический журнал*, т. 5, № 3.
8. Балл. Г.О., Медінцев В.О., 2011. Особистість як індивідуальний модус культури і як інтегративна якість особи. *Горизонти освіти*, № 3, с. 7–14.
9. Баркасі, С., 2012. Соціальна перцепція у професійній діяльності вчителів-філологів. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. Серія «Педагогіка. Психологія. Філософія», ч. 2. вип. 175, с. 133–140.

10. Батракова, С.Н., 2004. Методологические проблемы становления педагогического процесса формирования целостной личности. *Мир психологии*, № 4, с. 183–193.
11. Батышев, С.Я. 1999. *Энциклопедия профессионального образования в 3-х т.* Т. 2.
12. Бахов, І., 2011. *Формування професійної міжкультурної компетентності майбутніх перекладачів у вищому навчальному закладі.* Кандидат наук. Національна академія внутрішніх справ. Київ.
13. Бегидова, С.Н., Хазова, С.А., 2008. *Акмеологический подход в профессиональной подготовке будущих специалистов.* [online] Режим доступа: http://vestnik.adygnet.ru//files/2008.3/686/begidova2008_3.pdf [Дата звернення 15 березня 2015].
14. Безрукова, В.С. 1990. Педагогическая интеграция: сущность, состав, механизм реализации. В: В. С. Безрукова, ред. *Интеграционные процессы в педагогической теории и практике.* Свердловск, с. 5–26.
15. Бех, І.Д. 1998. *Особистісно зорієнтоване виховання: наук.-метод. посіб.* К.: ІЗМН.
16. Библер, В.С. 1997. *На гранях логики культуры. Книга избранных очерков.* М.: Русское феноменологическое общество.
17. Бібік, Н.М., 2004. Компетентнісний підхід: рефлексивний аналіз застосування. В: О. Овчарук, ред. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті : світовий досвід та українські перспективи.* К.: «К.І.С.», с. 45–50.
18. Блауберг, И.В., Садовский, В.Н. и Юдин, Э.Г., 1967. Системный подход в социальных исследованиях. *Вопросы философии*, № 9, с. 12–31.
19. Бованенко, О.О., 2016. Аналіз різних наукових підходів до визначення поняття «культура» у працях вітчизняних і зарубіжних дослідників. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.* Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Випуск 22. К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, с. 3–10.

20. Бодалёв, А.А., Деркач, А.А., Климов, Е.А. 2002. *Предмет и понятийный аппарат акмеологии*. М.: РАГС.
21. Болгаріна, В.С. 2006. Ідеї культуровідповідної освіти в педагогіці. *Культурологічний підхід до управління школою*. Вип. 5(41). Х.: Основа, с. 15–25.
22. Болгаріна, В., 2003. Культурологічний підхід як імператив управління школою. *Освіта і управління*. Т. 6, № 3, с. 29–34.
23. Бондар, С., 2003. Компетентність особистості – інтегрований компонент навчальних досягнень учнів. *Біологія і хімія в школі*, № 2, с. 8–9.
24. Бондаревская, Е.В., 1998. Ценностные основания личностно-ориентированного образования. *Педагогика*. № 4. С. 29–36.
25. Бондаревская, Е.В., Кульневич, С. В. 1999. *Педагогика: личность в гуманистических теориях и системах воспитания*. Ростов-на-Дону: Творческий центр „Учитель”.
26. Боровик, М.Г., 1997. *Системно-культурологические основы изучения гуманитарных предметов в школе*. Кандидат наук. Санкт-Петербург.
27. Борытко, Н.М., Сластенин, В.А., Колесникова, И.А., 2006. *Диагностическая деятельность педагога*. Москва: Изд. центр «Академия».
28. Брунова-Калисецкая, И.В., 2009. *Психологическая самоэффективность как фактор кросс-культурной адаптации*. Кандидат наук. Київський інституті соціальної та політичної психології АПН України.
29. Буяльська, Т.Б., Зінько О.В., 2006. *Курс «Практична культурологія»*. Гуманітарна складова технічної освіти у ВНТУ: методичний довідник для студентів 1–5 курсів. Вінниця: УНІВЕРСУМ.
30. Вадюшин, В.А. 1987. *Технические средства обучения*. Минск.
31. Васильєва, М., 2003. *Теоретичні основи деонтологічної підготовки педагога*. Кандидат наук. Харківський держ. педагогічний ун-т ім. Г. С. Сковороди.

32. Видт, И.Е., 2002. *Культурологические основы образования*. Тюмень: ТГУ.
33. Винокуров, В.И., 2000. Универсалии личностной культуры. В: *Человек в культуре: материалы VIII Всероссийской научно-практической конференции, посвященной Дню славянской письменности та культуры*. Ульяновск: ИПК ПРО.
34. Вінник, Т.О., Одінцов В.В., 2015. Культурологічна підготовка студентів ВНЗ в інформаційному суспільстві. *Інформаційні технології в освіті*, № 25. Херсон: ХДУ, с. 27–38.
35. Вітвицька, С.С., 2011. Формування професійної компетентності у майбутніх бакалаврів та магістрів. В: О. А. Дубасенюк, ред. *Професійна педагогічна освіта: компетентнісний підхід*: монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, с. 244–266.
36. Вітвицька, С.С., 2015. Аксіологічний підхід до виховання особистості майбутнього вчителя. *Креативна педагогіка. Академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки*. Вип. 10. Вінниця, с. 63–67.
37. Власенко, В.В., 2013. Принцип культуросообразности образования в современном школе. *Мир науки, культуры, образования*. № 3 (40), с. 323–327.
38. Власенко, О.М., 2003. Моделювання педагогічних ситуацій як засіб формування моральних цінностей у майбутніх вчителів. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*, № 13. с. 90–92.
39. Власюк, О., 2008. Структура професійної культури сучасного фахівця. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія"*. Сер.: Психологія і педагогіка, вип. 11. Острог, с. 29–34.
40. Вовк, О. *Самоефективність: сутність, структура та особливості розвитку в студентському віці* [online]. Режим доступу: <http://www.psyh.kiev.ua>. [Дата звернення 12 квітня 2018].

41. Вознюк, А.В. 2018. *Как возможна акмеология: [монография]*. Житомир: Koob publications.
42. Вознюк, О.В. 2012. *Педагогічна синергетика: генеза, теорія і практика: [монографія]*. Житомир: Вид-во ЖДУ імені Івана Франка.
43. Вознюк, О.В., Осадчук, Н.П., 2008. Синергетичні закономірності розвитку освіти. *Збірник наукових праць № 45, ч. II*. Хмельницький: НАДПСУ, с. 64–68.
44. Вознюк, О., Левківський, М., 2004. Вчитель як психолог і психотерапевт. *Нові напрямки творчого розвитку особистості школяра: матеріали доповідей та повідомлень науково-практичної конференції*. Київ, с. 49–53.
45. Вознюк, О.В., 2003. Синергетика освіти: розвиток, навчання, виховання. *Синергетика: процеси самоорганізації технічних, технологічних та соціальних систем: матеріали Першої Всеукраїнської наукової конференції*. Житомир, с. 51–55.
46. Вознюк, О.В., 2013. Методологічні принципи синергетичних концепцій акмеології. *Акмеологія в Україні: теорія і практика: зб. наук. праць, № 23*, с. 43–47.
47. Воронкова, Л.П. и др. 1996. *Культурологическое образование в университетах России*. М.: Высш. Школа.
48. Воронцова, О.Г., 2014. *Культурологическая подготовка в вузе менеджеров по связям с общественностью к имиджеформирующей деятельности*. Кандидат наук. Марийский государственный университет.
49. Воропаева, В.Г., 2012. Культура як предмет соціально-філософського дискурсу. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*, вип. 51. Запоріжжя: ЗДІА, с. 177–190.
50. *Все, що робиться для культури, робиться проти війни*. Лариса Артюгіна [online]. Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=m3sHv91Xj1Q>. [Дата звернення 14 лютого 2017].

51. Галенко, А.М., 2012. Культурологічна компетентність у структурі професійних компетентностей студентів філологічних спеціальностей. *Науковий вісник Донбасу*, № 4 [online]. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvd_2012_4_25 [Дата звернення 4 квітня 2013].

52. Галімов А.В. 2004. *Теоретико-методичні засади підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до виховної роботи з особовим складом*. Хмельницький: Вид-во НАДСПУ.

53. Герчанівська, П.Е. 2006. *Культурологія: навч. посіб. для дистанційного навчання*. К.: Університет «Україна».

54. Гирц, К., 1997. *Влияние концепции культуры на концепцию человека. Аналогия исследования культуры. Т.1 Интерпретации культуры*. СПб.

55. Гладкова, В.М., 2016. Професійний розвиток та вдосконалення менеджерів вищих навчальних закладів. В: В.О. Огнев'юк, С.О. Сисоєва, Я.С. Фруктова, ред. *Сучасні акмеологічні дослідження: теоретико-методологічні та прикладні аспекти*: моногр. К.: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, с. 790–816.

56. Гладкова, В.М., Пожарський, С.Д, 2015. Акмеологія і катабологія: теоретичні аспекти. *Проблеми освіти: збірник наукових праць*, вип. 84. Житомир-Київ, с. 97–102.

57. Гончаренко, С.У. 2008. *Педагогічні дослідження: методологічні поради молодим науковцям*: навч. посіб. К.; Вінниця: ДОВ Вінниця.

58. Гончаренко, С.У., Мальований, Ю.І., 1995. Гуманізація загальної середньої освіти. *Початкова школа*, № 3, с. 10–11.

59. Гребінь-Крушельницька, Н.Ю., 2015. *Акмеологічні засади підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України до професійної самореалізації*. Кандидат наук. Національний авіаційний університет.

60. Гречаник, О., 2014. Акмеологічний супровід учителя в періоди вікових криз професійного становлення. *Науковий вісник*

Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Педагогічні науки, № 8, с. 36–40.

61. Григоренко, Т., 2015. Роль освітньо-комунікативного середовища ВНЗ у підготовці майбутніх вчителів-філологів. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*. Вип. 2, ч. 2. Умань: ФОП Жовтий О. О., с. 109–116.

62. Гуковська, Т.Г., 2008. Основні методологічні підходи до моделювання процесу формування емоційно-почуттєвої сфери студентів гуманітарних спеціальностей. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика: збірник наук. пр.* Вип. 2 (25). Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, с. 66–73.

63. Давыдов, В.В., 1990. О месте категории деятельности в современной теоретической психологии. *Деятельность: теории, методология, проблемы*. Москва: Политиздат, с. 143–156.

64. Данилова, Г.С., 2003. Акмеологічна модель педагога в ХХІ столітті. *Рідна школа, № 6, с. 6–9.*

65. Даній В.М., Несен, Г.М., Сохань, Л.В., Єрмаков, І.Г. та ін. 1996. *Психологія і педагогіка життєтворчості: навч.-метод посібник*. Київ, с. 169–170.

66. Дахин, А.Н. *Моделирование в педагогике: попытка осмысления* [online]. Режим доступу: <http://www.bestreferat.ru/referat-78582.html>. [Дата звернення 25 січня 2018].

67. Дерека, Т.Г., 2015. Акмеологічні засади неперервної професійної підготовки фахівців фізичного виховання: концепція дослідження. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології, № 7, с. 31–39.*

68. Деркач, А.А., Селезнева, Е.В. 2007. *Акмеология в вопросах и ответах: учеб. пособие*. М.: Издательство Московского психолого-социального института ; Воронеж: Издательство НПО МОДЭК.

69. Деркач А.А., Селезнёва, Е.В. 2006. *Акмеологическая культура личности: содержание, закономерности, механизмы развития*: [моногр.]. М.: Изд-во Москов. психол.-соц. ин-та; Воронеж: Изд-во НПО «МОДЭК».
70. Деркач, А., Зазыкин, В. 2003. *Акмеология: учеб. пособие*. Спб.: Питер.
71. Деркач, А.А., 2004. *Акмеология: учебник*. М.: Издательство РАГС.
72. Дичковський, С.І., 2009. *Педагогічні засади культурологічної підготовки майбутніх інженерів засобами дистанційного навчання*. Кандидат наук. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова.
73. Дияк, В.В., Діденко, О.В., Голярдик, Н.А., Купчишина, В.Ч. та ін. 2019. *Культура наукового мовлення: навч.-метод. посібник*. Хмельницький: Видавництво Національної академії Державної прикордонної служби імені Б. Хмельницького.
74. Діденко, О.В., Галімов, А.В., Довгань, В.І. 2017. Педагогічні засади формування управлінської культури майбутніх офіцерів прикордонників у процесі фахової підготовки. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України*. Серія: Педагогічні науки, № 4 (11). Хмельницький: НАДПСУ, с. 179–191.
75. Діденко, О., Совва, С. 2016. Обґрунтування педагогічних умов формування міжнародної правової культури майбутніх офіцерів-прикордонників. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. Серія: Педагогіка. Вип. 4. [online] Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadped_2016_4_8 [Дата звернення 16 квітня 2017].
76. Діденко, О.В., 2018. Формування моральної культури майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі вивчення гуманітарних дисциплін. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. Серія:

Педагогіка, вип. 1. [online] Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadped_2018_1_3 [Дата звернення 14 грудня 2018].

77. Діденко, О.В., Шумовецька, С.П. 2019. *Формування професійної культури офіцера-прикордонника засобами спецкурсу «Українсько російські відносини: історія і сучасність»*. Київ: Військова освіта.

78. Діденко, О.В., 2018. До проблеми підготовки майбутніх офіцерів запасу в закладах вищої освіти. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України*. Серія: Педагогічні науки, № 3. [online] Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadped_2018_3_6 [Дата звернення 15 листопада 2018].

79. Дрогайцев, О.І., 2002. Формування професійної компетентності майбутнього вчителя іноземної мови як педагогічна проблема. *Педагогіка вищої та середньої школи*, вип.4. Кривий Ріг : КДПІ, с. 62–70.

80. Дубасенюк О.А., Вознюк О.В. Сучасні наукові підходи як методологічні засади компетентнісного підходу в освіті. В: О. А. Дубасенюк, ред. *Професійна педагогічна освіта: компетентнісний підхід*: монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. – с. 11–18.

81. Дубасенюк, О.А., 2011. Акмеологічна концепція професійного розвитку педагога. В: О.А. Дубасенюк, ред. *Професійна педагогічна освіта: акме-синергетичний підхід*: монографія. Житомир: ЖДУ ім. І. Франка, с. 5–10; 11–57.

82. Дубасенюк, О.А. 2012. *Професійна педагогічна освіта: особистісно орієнтований підхід*: [монографія]. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка.

83. Дубасенюк, О.А., Гніда, Г.П., 1984. Мотиви вибору педагогічної професії. *Педагогіка*: респ. наук.-метод. зб. Вип. 23. К.: Рад. Школа, с. 3–9.

84. Дубасенюк, О.А., 2011. Передумови розвитку акмеологічного середовища для підготовки педагога-професіонала: досвід і перспективи розвитку. В: В. О. Огнев'юк, ред. *Акмеологія – наука XXI століття*: матер.

III Міжнар. наук.-практ. конф. К.: Київськ. ун-т імені Бориса Грінченка, с. 23–27.

85. Дубасенюк, О.А., Кузьміна, Н.В., 2016. Факторні акме-моделі продуктивної професійної діяльності педагога загальноосвітньої та професійної шкіл. В: В.О. Огнев'юк, С.О. Сисоєва, Я.С. Фруктова, ред. *Сучасні акмеологічні дослідження: теоретико-методологічні та прикладні аспекти*: моногр. К.: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, с. 289–441.

86. Дьяков, С.І., 2005. Психологічна культура як чинник оптимальності розвитку особистості. *Вісник Національного технічного університету України “Київський політехнічний інститут. Філософія. Психологія. Педагогіка*, № 3, Ч.1 . Київ, с. 108–113.

87. Емелина, Э.Е., 1997. *Содержание культурологической подготовки социального педагога в среднем профессиональном учебном заведении гуманитарного профиля*. Кандидат наук. Казань.

88. Єрмакова, Т.С., 2015. Аксіологічний підхід до формування культури здоров'я школярів. *Педагогіка та психологія*: зб. наук. праць., вип. № 47. Харків, с. 301–307.

89. Жихорська, О., 2015. Критерії, показники та рівні сформованості професійної компетентності навчально-допоміжного персоналу вищого навчального закладу. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, III(34), Issue: 69, с. 33–39.

90. Зайцева, І.В., 2015. Культурологічний компонент професійної освіти в сучасному університеті. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Серія: Філологічні науки, вип. 38. Кам'янець-Подільський: КПНУ, с. 392–395.

91. Закон «Про вищу освіту» [online]. Режим доступу: <http://www.bestreferat.ru/referat-78582.html>. [Дата звернення 21 січня 2014].

92. Закон «Про вищу освіту» [online]. Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>. [Дата звернення 21 травня 2014].

93. Зарицька, А.А., 2013. Акмепсихологічні механізми та чинники професійної самореалізації майбутнього вчителя музики. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*, вип. 29, с. 178–183.

94. Зарицька, А.А., 2016. *Акмеологічні засади професійної самореалізації майбутнього вчителя музики*. Кандидат наук. Київський Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова.

95. Захарчишина, Ю.М., 2011. *Педагогічні умови підготовки офіцерів Збройних Сил України до соціокультурної діяльності в миротворчих місіях*. Кандидат наук. Житомирський держ. ун-т ім. І. Франка. Житомир.

96. Зеленская, Е.П., 2016. Культурологическая подготовка в системе профессионального обучения курсантов вузов МВД Украины. *Наука и мир*, № 06 (34), том 3. Волгоград: Научное обозрение, с. 60–61.

97. Зеленська, О.П., 2013. *Теоретичні та методичні засади культурологічної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України*. Доктор наук. Інститут вищої освіти НАПН України.

98. Зеліско, Л., 2013. Принцип культуровідповідності в системі культурологічної підготовки фахівців-юристів (на прикладі музичного мистецтва). *Естетика і етика педагогічної дії*. Вип. 6. [online]. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eepd_2013_6_5. [Дата звернення 12 жовтня 2015].

99. Зимняя И.А. 2004. *Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентного подхода в образовании*. М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов.

100. Иванова, Т.В., 2005. *Культурологическая подготовка будущего учителя*: [монография]. К.: ЦВП.

101. Игнатова, В.А., 2001. *Педагогические аспекты синергетики*. Педагогика, № 8, с. 26–31.

102. Ильенков, Э.В., 1991. *Философия и культура*. М.: Политиздат.

103. Ильин, В.В., Пожарский, С.Д. 2003. *Философия и акмеология*. СПб: Политехника.
104. Исаев, И.Ф. 2002. *Профессионально-педагогическая культура преподавателя: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений*. М.: Издательский центр «Академия».
105. Иванова, С.В., 2010. Критерії та показники розвитку професійної компетентності вчителів біології в закладах післядипломної педагогічної освіти. *Вісник Житомирського державного університету*. Серія: Пед. науки. Вип. 52. Житомир: ЖДУ.
106. Ісаєва, О.С., 2016. *Теоретичні та методичні засади формування особистісно-професійної культури майбутніх лікарів у процесі гуманітарної підготовки*. Кандидат наук. ХНПУ ім. Г. С. Сковороди.
107. Каган, М.С. 2003. *Введение в историю мировой культуры*. Кн.1. СПб.
108. Каган, М.С. *Синергетика и культурология*. [online] Режим доступу: <http://www.countries.ru./library/texts/kagan.htm> [Дата звернення 12 жовтня 2018].
109. Кальба, Я., 2011. Вчинковий потенціал особистості учня як предмет психологічного аналізу. *Психологія і суспільство*, № 2, с. 148–163.
110. Калюжна, Є.М., 2014. Я-концепція як ресурс досягнення цілісності та зрілості особистості. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. Психологія. Вип. 48, с. 102–112.
111. Карпова, Л.Г., 2003. *Формування професійної компетентності вчителя загальноосвітньої школи*. Кандидат наук. Харківський державний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди.
112. Кертман, Л.Е., 1973. К методологии изучения культуры и критике её идеалистических концепций. *Новая и новейшая история*. № 3 [online].

Режим доступу: <http://www.countries.ru/library/theory/definition.htm> [Дата звернення 11 грудня 2018].

113. Князев, А.М., Одинцова, И.В. 2009. *Акмеологические технологии активного игрового обучения*. М.: РАГС.

114. Князева, Е.Н. *Синергетический вызов культуре* [online]. Режим доступу: http://sky.kuban.ru/socio_etno/iphr_RAS/~miffs/knyaze~1.htm [Дата звернення 13 грудня 2018].

115. Князева, Е.Н., Курдюмов, С.П., 1992. Синергетика как новое мировоззрение: диалог с И. Пригожиным. *Вопросы философии*, № 12, с. 3–20.

116. Ковалевский, В.Ф., 1990. Профессиональная культура офицера. *Военная мысль*, № 6, с. 52–61.

117. Коваленко, О.Ю., 2015. Культурологічний підхід при формуванні міжкультурної компетентності у студентів у процесі вивчення іноземної мови. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Філологія. № 15. Т.1. [online] Режим доступу : http://www.vestnikphilology.mgu.od.ua/archive/v15/part_1/48.pdf [Дата звернення 19 грудня 2015].

118. Кокун, О.М., Пішко, І.О., Лозінська, Н.С., Копаниця, О.В., Малхазов, О.Р. 2011. *Збірник методик для діагностики психологічної готовності військовослужбовців військової служби за контрактом до діяльності у складі миротворчих підрозділів: методичний посібник*. К.: НДЦ ГП ЗСУ, с. 243–252.

119. Колесникова, И.А., 1991. *Теоретико-методологическая подготовка учителя к воспитательной работе в цикле педагогических дисциплин*. Доктор наук. Ленинград.

120. Колісник, О.Л., 2009. Мотивація лідерської спрямованості майбутнього офіцера Збройних сил України. *Збірник наукових праць Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка*, вип. 19, с. 125–129.

121. Коломийченко, Л.В., Милютин Ю.В., Аникин Ю.В., 2016. Основные ориентиры подготовки курсантов военных вузов в культурологической парадигме образования. *Ученые записки университета имени П.Ф. Лесгафта*. № 1 (131). [online] Режим доступа: <http://lesgaft-notes.spb.ru/ru/node/8434>. [Дата звернення 12 грудня 2016].
122. Кон, И.С., 1989. *Психология старшеклассника: пособие для учителя*. М.: Просвещение.
123. Кон, И.С., 2002. *В поисках себя. Личность и её самосознание*. М.: Политиздат.
124. Коржуев, А.В. и Попков, В.А. 2003. *Традиции в высшем профессиональном образовании*. Москва: Издво МГУ.
125. Корлюк, В.С. и др. 1985. *Справочник по теории вероятностей и математической статистике*. М.: Наука.
126. Костенко, О.С., Воронцова, О.Г., 2014. *Культурологическая подготовка в вузе менеджеров по связям с общественностью к имиджеформирующей деятельности*. Кандидат наук. Марийский государственный университет.
127. Костенко, О.С., 2015. Педагогічні умови формування культурологічної компетенції у майбутніх інженерів-педагогів. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя*. Психолого-педагогічні науки, № 3. Ніжин, с. 157–159.
128. Краевський, В.В., Хуторской, А.В., 2003. Предметное и общепредметное в образовательных стандартах. *Педагогика*, с. 3–10.
129. Кремень В., 1998. Особистісно-розвивальне навчання як науковий пріоритет. *Рідна школа*, № 11, с. 14–17.
130. Кудрицкий, А.В. и др. 1989. *Украинский советский энциклопедический словарь*. К.: Глав. ред. УСЭ.
131. Кузьмина, Н.В. 2002. *Предмет акмеология*. СПб.: Политехника.

132. Кузьмина, Н.В. 2012. *Акмеологическая теория фундаментального образования (созидания духовных продуктов в свойствах субъектов образования средствами учебных дисциплин)*: [монография]. СПб.: Изд-во НУ «Центр стратегических исследований», 2012.

133. Кузьмина, Н.В. 2013. *Акмеологическая теория фундаментального образования в опыте талантливых преподавателей*: [монография]. СПб.: Изд-во НУ «Центр стратегических исследований».

134. Кузьмина, Н.В., Варфоломеева, Л.Е., Жаринова, Е.Н. 2015. *Акмеологические основы развития коммуникативной культуры и творческой готовности бакалавра, магистра, специалиста*: [монография]. СПб.: Изд-во НУ «Центр стратегических исследований».

135. Кузьмина, Т.В., 2002. *Культуротворческая среда как фактор саморазвития педагогического коллектива образовательного учреждения*. Кандидат наук. Тобольск.

136. Кулаківська, Ю.С. *Педагогічна рефлексія як засіб формування професійної компетентності майбутнього вчителя іноземної мови ДНЗ*. [online] Режим доступу : http://www.psyh.kiev.ua/Кулаківська_Ю.С. [Дата звернення 12 квітня 2017].

137. Кутузова, Г.І., 2009. Актуальні проблеми культурологічної підготовки студентів університетів. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки*, № 19, с. 9–12.

138. Кучай, О.В., 2009. Компетенція і компетентність – відображення цілісності та інтеграційної суті результату освіти. *Рідна школа*, № 11, с. 44–48.

139. Леви, В.Л., 1991. *Искусство быть собой: индивидуальная психотехника*. М.: Знание.

140. Лесневська, А., 2004. Культуровідповідність виховання як чинник розвитку творчого потенціалу молоді (у контексті застосування етнопедагогіки). *Вісник Львівського університету*. Сер. педагогічна. Вип. 18. Львів, с. 185–190.

141. Лодатко, Є.О. 2007. Моделювання освітніх систем в контексті ціннісної орієнтації соціокультурного простору. *Вісник Черкаського університету*. Серія: Педагогічні науки. Вип. 112. Черкаси, с. 32–40.
142. Лозова, В.І. 2012. *Наукові підходи до педагогічних досліджень*: [монографія]. Харків : Вид-во Віровець А. П. «Апостроф».
143. Лук'янова, Л.Б., 2015. Акмеологічний ресурс андрагогічної моделі навчання. *Проблеми освіти*: збірник наукових праць. Вип. 84. Житомир-Київ. С. 31–36.
144. Мазур, Н., 2010. Акмеологічні засади формування професіоналізму майбутнього викладача педагогіки. Наукові записки Серія: *Педагогічні науки*, вип. 91. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, с. 129–134.
145. Майборода, А.О., 2013. Акмеологічні технології в процесі професійної підготовки майбутніх фахівців служби цивільного захисту. *Професійна освіта: проблеми і перспективи*, вип. 4, с. 73–76.
146. Макаренко, С.С., 2013. Формування мотивації досягнень в структурі мотиваційної сфери особистості вчителя. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. № 1. Львів, с. 314–323.
147. Максименко С.Д., 1990. *Теорія і практика психолого-педагогічного дослідження*. К.:НДІП.
148. Максимова, В.Н. 2002. *Акмеология: новое качество образования. последипломного образования педагога*. СПб.: ОГПУ им. А. И. Герцена.
149. Максимова, В.Н., Политаева Н.М. 2004. *Акмеология последипломного образования педагога*. СПб.: Изд-во ГНУ "ИОВ РАО", с. 58.
150. Мамчур, Л., 2012. Компетентнісний підхід до навчання української мови в основній школі (матеріали круглого столу). *Українська мова і література в школі*, № 4, с. 51–64.
151. Мараховська, Н.В., 2015. Використання аналізу SWOT у фаховій підготовці майбутніх психологів. В: *Актуальні питання сучасної педагогіки*:

матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. Ужгород, Україна, 11-12 грудня 2015. Херсон: Гельветика, с. 127–129.

152. Маркова, А.К., 1994. *Психология труда учителя*. Москва: Просвещение.

153. Масич, С.Ю., 2014. Методологічні підходи як підґрунтя становлення системи підготовки викладача вищого навчального закладу. *Педагогіка та психологія*: зб. наук. пр. Харків: Щедра садиба плюс, с. 87–96.

154. Маслак, Л.П., 2010. *Педагогічні умови формування культурологічної компетентності майбутніх офіцерів радіоінженерних спеціальностей*. Кандидат наук. Житомирський державний університет імені Івана Франка.

155. Маслов, В.С. 1997. *Теорія і практика культурологічної підготовки слухачів*: [монографія]. К.: «Лотос».

156. Машталір, А.М., 2006. *Формування творчих якостей майбутніх офіцерів у процесі професійної підготовки*. Кандидат наук. Київський центральний інститут післядипломної педагогічної освіти.

157. Медведєва, В.О., 2012. Вплив культурологічної освіти на розвиток обдарованої особистості. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки, вип. 16*. Київ, с. 185–193.

158. Межуев, В.М., 1997. Культурология как наука. *Вопросы философии*. № 2, с. 8–12.

159. Мельничук, Т.Ф., 2010. *Педагогічні умови культурологічної підготовки майбутніх фахівців агротехнологічного спрямування*. Кандидат наук. Чернігівський національний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка.

160. Мещанінов, О.П. 2005. *Сучасні моделі розвитку університетської освіти в Україні*: [монографія]. Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили.

161. Мещерякова Б.Г., Зинченко В. П., 2009. *Большой психологический словарь*. М.: АСТ: АСТ МОСКВА; СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК.

162. Михеев, В.И. 2006. *Моделирование и методы теории измерений в педагогике*: 3-е изд. М.: КомКнига.

163. Міляєва, В.Р., Лебідь Н.К., Бреус Ю.В., 2013. Теоретичний аналіз поняття «потенціал особистості». *Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Т. 20. Кам'янець-Подільський: В-во К-ПНУ ім. І. Огієнка, с. 405–415.

164. Міщанчук, В.М., 2015. Культурологічний підхід до музично-виконавської підготовки майбутніх учителів музики. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 14: Теорія і методика мистецької освіти. Вип. 18. Київ, с. 159–163.

165. Моисеева, Л.В., 1991. *Развитие аксиологического потенциала личности студента-юриста*. Кандидат наук. Оренбург.

166. Моляко, В.О., 2004. Психологічна теорія творчості. *Обдарована дитина*, № , с. 2–9.

167. Морозова, Т.Ю., 2005. Аналіз дефініцій компетентнісного підходу щодо освіти. *Освіта Донбасу*, № 3, с. 5–11.

168. Москаленко, А.М., 2015. Формування культурологічної компетентності майбутніх інженерів: теоретичний аспект. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. № 4(2). Київ, с. 31–37.

169. Москаленко, А.М., 2016. Акмеологічні засади підготовки управлінців навчальних закладів в умовах магістратури. В: В.О. Огнев'юк, С.О. Сисоєва, Я.С. Фруктова, ред. *Сучасні акмеологічні дослідження: теоретико-методологічні та прикладні аспекти*: моногр. К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, с. 856–877.

170. Мрачковська, М.М., 2014. Культуротворче середовище як фактор формування готовності до міжкультурної комунікації у майбутніх менеджерів. *Теоретичні питання культури, освіти та виховання*, № 49. Київ, с. 130-134.

171. Музальов, О., 2003. Культурологічна підготовка учнів професійно-технічних навчальних закладів. *Педагогіка і психологія професійної освіти*, № 1, с. 69–79.

172. Мукушев, Б.А., 2008. Синергетика в системі образования. *Образование и наука*, № 3, с. 105–122.

173. Нагорна, Н.В., 2007. Формування у студентів понять компетентності й компетенції. *Виховання і культура*, № 1–2, с. 266–268.

174. Назаренко, І.М., 2010. Проблема творчого потенціалу особистості на сучасному етапі розвитку освіти та науки. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*, № 53. Житомир: ЖДУ, с. 179–182.

175. Наказ Генерального штабу Збройних Сил України від 25.04.2018 №170. [online] Режим доступу: <https://dovidnykmpz.info/zagalni/nakaz-heneral-noho-shtabu-zs-ukrainy-v/>.

176. Наказ Міністерства освіти і науки № 1341 від 05 грудня 2018 року про затвердження стандарту вищої освіти України за спеціальністю 225 «Озброєння та військова техніка» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти [online]. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/12/21/255-ozbroennya-ta-viyskova-tekhnika-bakalavr.pdf> [Дата звернення 21 січня 2019 р.].

177. Наказ Міністерства освіти і науки № 1382 від 12 грудня 2018 року про затвердження стандарту вищої освіти України за спеціальністю 172 «Телекомунікації та радіотехніка» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти [online]. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/12/21/172-telekomunikatsii-ta-radiotekhnika-bakalavr.pdf> [Дата звернення 21 січня 2019 р.].

178. Настанова з радіоелектронної боротьби в Збройних Силах України. Введена в дію наказом начальника Генерального штабу – Головнокомандувача Збройних Сил України від 31.07.2009 № 05.

179. Настенко, Л.Г., 2002. *Педагогічні умови культурологічної підготовки майбутнього вчителя*. Кандидат наук. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ.

180. *Національна рамка кваліфікацій* [online]. Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-п> (Дата звернення 26 квітня 2014).

181. *Національний глосарій 2014* [online]. Режим доступу: http://ihed.org.ua/images/biblioteka/glossariy_Visha_osvita_2014_tempus-office.pdf. [Дата звернення 21 січня 2014р.].

182. *Національний класифікатор України: "Класифікатор професій" ДК 003:2010*. 2010. К.: Видавництво "Соцінформ".

183. *Новий тлумачний словник української мови: у 4 т. Т.2*. 1999. К.: Аконт, с. 632.

184. Новиков, А.М., Новиков Д.А., 2010. *Методология научного исследования*. М.: Либроком.

185. Носовець, Н.М., 2014. Умови реалізації акмеологічного підходу до професійної підготовки майбутніх учителів. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки*, вип. 120, с. 151–153.

186. Овчаренко, Н., 2013. Культурологічний підхід у професійній підготовці майбутнього вчителя музичного мистецтва. *Педагогіка вищої та середньої школи: зб. наук. праць*, вип. 38. Кривий Ріг, с. 75–79.

187. Овчарук, О.В., 2004. Розвиток компетентнісного підходу: стратегічні орієнтири міжнародної спільноти. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи*. Київ: «К.І.С.», с. 6–15.

188. Олійник, О.В. *Культурологічний підхід як наукова основа розвитку теорії та практики педагогічної освіти*. [online] Режим доступу:

<http://bibl.kma.mk.ua/pdf/naukpraci/pedagogika/2006/50-37-6> [Дата звернення 3 жовтня 2014].

189. Ордіна, Л.Л., 2009. Культуротворче середовище вищого навчального закладу як педагогічний феномен. *Викладання психолого-педагогічних дисциплін у технічному університеті: методологія, досвід, перспективи*: матеріали Міжнар. наук. конф. Київ, с. 59–60.

190. Осадчук, Н.П., 2018. Експериментальна перевірка ефективності акмеологічної моделі шляхом реалізації технології культурологічної підготовки майбутніх офіцерів радіотехнічних спеціальностей. *Андрагогічний вісник*: наук. електр. журнал, № 9. Житомир: ЖДУ, с. 113–125.

191. Осадчук, Н.П., 2011. Акмеологічні засади культурологічної підготовки майбутніх офіцерів. *Вища освіта в медсестринстві*: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. Житомир: ЖІМ, с. 189–191.

192. Осадчук, Н.П., 2012. Роль практичної діяльності у процесі естетичного виховання майбутніх військовослужбовців. *Естетичне виховання дітей та молоді: теорія, практика, перспективи розвитку*: зб. наук. праць. Житомир: ЖДУ, с. 424–429.

193. Осадчук, Н.П., 2012. Формування міжкультурної компетенції майбутніх офіцерів з урахуванням досвіду роботи Інституту мовної підготовки Міністерства оборони США. *Нові технології навчання*: наук.-метод. зб., № 73, частина II. Київ, с. 164–168.

194. Осадчук, Н.П., 2013. Акмеологические методы исследования в процессе подготовки будущих офицеров к профессиональной деятельности. *Акмеология 2013. Методологические и методические проблемы*, № 22. СПб: Изд-во НУ «Центр стратегических исследований», с. 98–105.

195. Осадчук, Н.П., 2013. Базові компоненти культурологічної підготовки майбутніх офіцерів радіотехнічних спеціальностей. *Нові технології навчання*: наук.-метод. зб., № 79. Київ, с. 204–208.

196. Осадчук, Н.П., 2013. Впровадження акмеологічного підходу в систему ВВНЗ як одна з необхідних умов удосконалення культурологічної підготовки майбутнього офіцера. *Нові технології навчання: наук.-метод. зб.*, № 76. Київ, с. 214–218.

197. Осадчук, Н.П., 2013. Культурологічний підхід до проблеми формування професійної культури майбутнього офіцера. *Андрагогічний вісник: наук. електр. журнал*, № 4. Житомир: ЖДУ, с. 115–123.

198. Осадчук, Н.П., 2016. Педагогічні умови впровадження акмеологічного підходу в процес культурологічної підготовки майбутніх офіцерів. *Андрагогічний вісник: наук. електр. журнал*, № 8. Житомир: ЖДУ, с. 197–206.

199. Осадчук, Н.П., 2017. Культурологічна компетентність як домінантна складова у системі професійних компетентностей майбутніх офіцерів. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. Серія: Педагогічні науки, № 3. Житомир, с. 129–134.

200. Осадчук, Н.П., 2018. Змістовні компоненти акмеологічної моделі культурологічної підготовки майбутніх офіцерів. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*, № 1. Умань: ВПЦ «Візаві», с. 215–224.

201. Осадчук, Н.П., 2019. Технологія акмеологічного супроводу культурологічної підготовки майбутніх офіцерів радіотехнічних спеціальностей. *Наукові записки*, № 178. Кропивницький: РВВ ЦДПУ ім. В. Винниченка, с. 234–239.

202. Осадчук, Н.П., 2012. Культурологічна підготовка майбутніх офіцерів. *Актуальні проблеми вищої професійної освіти України: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф.* Київ: НАУ, с. 53–54.

203. Осадчук, Н.П., 2018. Акмеологічна модель культурологічної підготовки майбутніх офіцерів. *Актуальні проблеми технологічної і*

професійної освіти: матеріали Міжнародної наук.-практ. конф. Глухів: РВВ Глухівського НПУ ім. О. Довженка, с. 171–173.

204. Осадчук, Н.П., 2019. Критерії, показники, рівні сформованості культурологічної компетентності радіотехнічних спеціальностей в умовах акмеологічноспрямованого культуровідповідного середовища. *Сучасний рух науки*: тези доп. VI Міжнародної наук.-практ. інтернет-конф. Дніпро, с. 831–835.

205. Осадчук, Н.П., 2019. Технологія акмеологічного супроводу культурологічної підготовки майбутніх офіцерів радіотехнічних спеціальностей. *Весняні наукові читання – 2019*: матеріали XXIX Міжнародної наук.-практ. інтернет-конф., ч. 6. Вінниця, с. 66–70.

206. *Освітньо-професійна програма першого/другого рівня вищої освіти, галузі знань «17 Електроніка та телекомунікації», спеціальності «172 Телекомунікації та радіотехніка», спеціалізації «Системи та засоби радіоелектронної боротьби»*. Житомирський військовий інститут. Житомир.

207. Очеретна, О.Ю., 2014. Аналіз феномену "акмеологічна культура студентів вищих технічних навчальних закладів" як об'єкта наукових досліджень. *Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти*, вип. 9, с. 126–130.

208. Панкратова, О. *Культурологическая компетентность учителей и ее формирование в системе взаимодействия ИПК ПРО и гимназии № 65*. [online] Режим доступу: pier.ulstu.ru/seminar/archive/29report.doc. Дата звернення [4 квітня 2015].

209. Петрухін, В., 2003. Акмеологічні технології в підвищенні якості освіти. *Рідна школа*, № 6, с. 6–9.

210. Підбуцька, Н.В., 2009. Особливості професійної культури майбутнього інженера. *Наукові праці ДонНТУ*. Сер.: Педагогіка, психологія і соціологія. Вип. 3. Донецьк: ДонНТУ, с. 187–190.

211. Подшивалкіна, В., 2009. Соціальні умови та психологічні виміри тенденцій використання потенціалу особистості. *Психологія і суспільство*, № 4, с. 127–137.
212. Пожарский, С.Д. 2013. *Акмеология и каталогия: теория совершенствования человека*. СПб.: Изд-во «ЛЕМА».
213. Пожарский, С.Д. 2012. *Предыстория акмеологии России*. СПб.: Изд-во «ЛЕМА», 2012.
214. Пометун, О. 2005. Компетентнісний підхід – найважливіший орієнтир розвитку сучасної освіти. *Рідна школа*, № 1, с. 65–69.
215. Пріма, Р.М., 2015. Концептуальні засади формування професійно мобільного вчителя: акмеологічний підхід. *Проблеми освіти*, № 84. Житомир-Київ, с. 284–287.
216. Пріма, Р.М., 2011. «Ситуація успіху» як засіб впливу на формування професійної мобільності майбутнього педагога. Вісник Черкаського університету. Серія: педагогічні науки, вип. 26. Черкаси, с.123 – 127.
217. Пріма, Д.А., 2018. Акмеологічні засади професійної підготовки майбутнього фахівця. *Jurnalul umanistic al nistrului*, №. 1, с. 32–36.
218. Пріма, Д.А., 2019. Акмеологічна компетентність майбутнього фахівця: аспекти змістової характеристики. *Педагогічний часопис Волині: науковий журнал*. Луцьк: СНУ імені Лесі Українки, №3 (14), с. 48–52.
219. Пріма, Д., 2019. К проблеме формирования креативной личности будущего специалиста: акмеологический подход. *Scientific horizons – 2019: Materials of the XV International Scientific and Practical Conference. Volume 14. Pedagogical Sciences.*: Sheffield. Science and Education LTD, pp. 6-8.
220. *Про затвердження Національної рамки кваліфікацій* [online]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-%D0%BF>. [Дата звернення 21 січня 2014 р.].

221. Прохорова, А.М. 1999. *Российская педагогическая энциклопедия*. М.: Науч. изд-во «Большая Российская энциклопедия».
222. Прудченко, І.І., 2011. Зміст вищої освіти: культуроємкість, культуровідповідність, культуропородження. Вища освіта України: Теоретичний та науково-методичний часопис, № 3. Т. 1., с. 183–189.
223. Пугачева, А., 1998. Синергетический подход к системе высшего образования. *Высш. образование в России*, № 2, с. 41–45.
224. Пустохіна, В.І., 2016. Формування культурологічної компетентності старшокласників у процесі навчання української літератури: риторичний підхід. В: О.А. Кучерук, ред. *Педагогічна риторика: історія, теорія, практика*: монографія. К.: КНТ, с. 196–207.
225. Равен Дж. 2002. *Компетентность в современном обществе. Выявление, развитие и реализации*. М.: Когито-Центр.
226. Радул, В.В., 2011. Соціальна зрілість як вершина акмеологічного розвитку особистості. *Рідна школа*, № 3 (березень), с. 15–20.
227. Руденко, В.Н., 2014. Культурологические основания целостности содержания высшего образования. *Педагогика*, № 1, с. 42–48.
228. Сагатовский, В.Н., Сараев, А.Д. и Уемов, А.И. 1978. *Системный подход и общая теория систем*. Москва: Мысль.
229. Садовский В.Н. 1980. Системный подход и общая теория систем: статус, основные проблемы и перспективы развития. В: *Системные исследования: Методологические проблемы*. М.: Наука, с. 29–54.
230. Сараев, А.Д. Системный подход и общая теория систем: генезис и обоснование. *Вопросы духовной культуры. Философские науки* [online]. Режим доступа: <http://dspace.nbu.gov.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/21660/27%20-%20Saraev.pdf?sequence=1> [Дата звернення 18 травня 2015].
231. Сидоренко, В.В., 2016. Акмеологічні технології в освіті дорослих. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*, серія 16, вип. 26, с. 38–42.

232. Сидорчук, Н.Г., 2014. Розвиток акмеологічної науки як одна із умов підвищення якості освіти. *Інновації в освіті: інтеграція науки і практики*. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, с. 321–335.

233. Сидорчук, Н.Г., 2017. Акмеологічний підхід як ключовий принцип розвитку особистості. *Неперервна освіта: акмеологічні студії*. Серія: Педагогічні науки. Психологічні науки. №1. К.: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, с. 14–20.

234. Скуднова, Т.Д. 2006. *Развитие акмеологической культуры личности в образовании: учебно-методическое пособие*. Таганрог.

235. *Словник української мови: в 11 томах*. 1973. Том 4. К.: Наук. Думка, с. 349.

236. *Словник української мови: в 11 томах*. 1975. Том 6. Київ: Наукова думка.

237. *Словник української мови: в 11 томах*. 1976. Том 7. К.: Наукова думка.

238. *Словник української мови: в 11 томах*. 1979. Том 11. Київ: Наукова думка.

239. *Словник української мови: в 11 томах*. 1980. Том 11. Київ: Наукова думка.

240. Смолінська, О.Є., 2014. Культуровідповідність як провідний принцип організації культурно-освітнього простору педагогічного університету. *Педагогіка і психологія професійної освіти*, № 1. Львів, с. 26–36.

241. Смолянко, Ю.М., 2016. Спецкурс "Формування професійної культури майбутнього вихователя дошкільного навчального закладу" як засіб підвищення професіоналізму. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету*. Серія: Педагогічні науки. Вип. 135. Чернігів, с. 129–132.

242. Староконь, Є.Г., 1999. *Психологічні аспекти виховної діяльності та спілкування офіцера*. Житомир: ЖВІРЕ.

243. Стеценко, Н.М., Чикалова Т. Г., 2014. Теоретичні підходи до інтерпретації сутності культурологічної компетентності. *Педагогічний альманах: зб. наук. праць*. Вип. 23. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», с. 208–213.

244. Таланчук, Н.М. 1993. 100 новых идей в педагогике, связанных с открытием фундаментальных законов системного синергетизма. В: Н.М. Таланчук, ред. *Эврист. Тезаурус*. Казань: ИССО РАО.

245. Ткачова, Н.О. 2006. *Аксіологічний підхід до організації педагогічного процесу в загальноосвітньому навчальному закладі: [монографія]*. Луганськ: ЛНПУ імені Тараса Шевченко; Х.: Вид-во «Каравела».

246. Трамбовецька, Н., Іванік О., Гавінек-Дагаргулія М. та ін. 2015. *Ідеї. Натхнення. Рішення: посібник для тренерів неформальної освіти*. Київ: Інша освіта.

247. Тушева, В.В., 2016. Культурологічний підхід як теоретико-методологічна основа стратегії формування науково-дослідницької культури майбутніх вчителів музики. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка: наук. журн. Сер.: Педагогічні науки*. Вип. 4 (86). Житомир: ЖДУ, с. 155–162.

248. Урбах, В.Ю. 1975. *Статистический анализ в биологических и медицинских исследованиях*. М.: Медицина.

249. Фатеева, И.А., Канатникова, Т.Н., 2012. Метод «портфолио» как приоритетная инновационная технология в образовании: преемственность между средней школой и вузом. *Молодой ученый*, № 12, с. 526–528.

250. Федорцова, О.Г., 2016. *Формування культурологічної компетентності майбутніх інженерів енергетиків у процесі вивчення*

гуманітарних дисциплін. Кандидат наук. Житомирський державний університет імені І. Франка.

251. *Философский словарь*. 2006. К.; А.С.К.

252. *Философский энциклопедический словарь*. 1998. М.: ИНФА.

253. Хмуринська, Т.О., 2013. *Формування соціальнопрофесійної зрілості майбутніх соціальних педагогів у вищих навчальних закладах*. Кандидат наук. Тернопіль.

254. Ходань, О., 2008. Морально-етична культура офіцера: педагогічний аспект. *Вісник Львівського Університету*. Серія педагогічна. Вип. 23. Львів, с. 148–156.

255. Хомич, Л.О. 2010. *Аксіологічний підхід – основа формування цілісності особистості майбутнього педагога*: [монографія]. Київ-Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М.

256. Часнікова, О.В., 2014. Компетентнісний підхід в освіті як основа її реформування [online]. *Народна освіта*. Рубрика «Педагогічна наука». Вип. № 3(24). Режим доступу: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=26071. [Дата звернення 12 травня 2017].

257. Челябинова, О.А., 2012. *Формирование творческой самостоятельности студентов в культуросообразной среде педагогического вуза*. Кандидат наук. Шадринский государственный педагогический институт.

258. Чередниченко, Г.А., Тверезовська, Н.Т., 2011. *Культурологічний підхід до формування особистості майбутніх фахівців у процесі професійної підготовки*. [online] Режим доступу: http://www.rusnauka.com/14_NPRT_20011/Pe. [Дата звернення 3 жовтня 2014].

259. Черепанов, В.С. 1989. *Экспертная оценка в педагогических исследованиях*. М.: Педагогіка, с. 45–56.

260. Черниш М.О., 2013. Основні поняття та методологічні принципи культурологічного аналізу проблеми збереження культурного розмаїття.

Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв, № 2, с. 90–95.

261. Шабанова, Ю.О. 2014. *Системний підхід у вищій школі: підручник для студентів магістратури за спеціальністю «Педагогіка вищої школи»*. Д.: Національний горний університет, Д.: НГУ.

262. Шапран, Ю., 2012. Педагогічне моделювання у процесі формування професійної компетентності майбутнього вчителя біології. *Рідна школа*, № 12, с. 39–43.

263. Шахов, В.І. 2007. *Базова педагогічна освіта майбутнього вчителя: загальнопедагогічний аспект*: [монографія]. Вінниця: ВДПУ.

264. Щетинин, М.П. 1986. Объять необъятное. *Записки педагога*. М.: Педагогика, с. 6–12.

265. Юрченко, В.І., 1997. *Формування “Я-концепції” майбутнього вчителя в умовах педагогічного училища*. Кандидат наук. Український державний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова.

266. Яворська, Г.Х. 2005. *Соціально-професійна зрілість курсантів вищих закладів освіти МВС України*: [монографія]. Одеса: ПЛАСКЕ ЗАТ.

267. Якиманская И.С. 1996. *Личностно-ориентированное обучение в современной школе*. Москва.

268. Якубовська, М., 2014. Культурологічна підготовка як один із засобів формування творчої індивідуальності майбутнього фахівця. *Навчання і виховання обдарованої дитини*, вип. 2. Київ, с. 67–70.

269. Ярмаченко, М.Д. 2001. *Педагогічний словник*. К.: Пед. думка.

270. Яценко С.Л., 2003. Соціально-філософський аспект проблеми особистісно орієнтованого навчання. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*, №12. Житомир: ЖДУ, с. 182–185.

271. Abe, H., & Wiseman, R. 1983. A cross-cultural confirmation of the dimensions of intercultural effective-ness. *International Journal of Intercultural Relations*, 7, pp. 53-67.

272. ACP 121(G). *Communications instructions general*. 2014. [online] Available at: <http://navybmr.com/study%20material/ACP%20121.pdf>
273. ACP 125(F). *Communications instructions. Radiotelephone procedures*. 2011. [online] Available at: <http://www.szczecin-radio.pl/library/acp125f.pdf>
274. Andrews, J.G. & Melone, G. 1979. "What is Modeling", in *Mathematical modelling*, Butterworth, London.
275. Arnold, Ivo J.M., Versluis, I., 2019. The influence of cultural values and nationality on student evaluation of teaching *International Journal of Educational Research*. Volume 98, pp. 13–24.
276. Baytak, A., Tarman, B., & Ayas, C. 2011. Experiencing technology integration in education: children's perceptions. *International Electronic Journal of Elementary Education*, 3(2), pp. 139–151.
277. Bean, R. 2006. Cross-Cultural Competence and Training in Australia. *Diversity Factor*, 14(1), pp. 14–22.
278. Bean, R. 2006. The Effectiveness of Cross-Cultural Training in the Australian Context. *Commonwealth of Australia*. [online] Available at: https://www.academia.edu/1035839/The_Effectiveness_of_Cross-Cultural_Training_in_the_Australian_Context. [Accessed 27 April 2014].
279. Chen, F. H., Looi, C. K., & Chen, W. 2009. Integrating technology in the classroom: a visual conceptualization of teachers' knowledge, goals and beliefs. *Journal of Computer Assisted Learning*, 25(5), pp. 470–488.
280. Chiu, C.-Y., Lonner, W. J., Matsumoto, D., & Ward, C. 2013. Cross-Cultural Competence. Theory, Research, and Application. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 44(6), pp. 843–848.
281. Chiu, C.-Y., & Hong, Y., 2005. Cultural competence: Dynamic processes. In A. Elliot, & C. S. Dweck (Eds.), *Handbook of motivation and competence*, pp. 489–505.

282. Corey, S. M. 1954. Action research in education. *The Journal of Educational Research*, 47(5), pp.375–380.
283. Demmert, W.G., Jr. 2005. The influences of culture on learning and assessment among Native American students. *Learning Disabilities Research & Practice*, 20(1), pp. 16–23.
284. Erin, L. C., 2015. *What is Culture? Material and nonmaterial culture*. [online] Available at: <http://study.com/academy/lesson/what-is-culture-material-and-nonmaterial-culture.html>. [Accessed 18 January 2018].
285. European Commission Directorate-General for Education and Culture. Implementation of «Education and training 2010». Work programme. Working group. In: «Key Competences». *Key competences for lifelong learning*: November 2004. [online] Available at: <http://europa.eu.int/comm/education/policies/2010/doc/basicframe.pdf>. [Accessed 17 April 2017].
286. FM 6-02.53. *Tactical radio operations*. Department of the Army Washington, DC. 2009. [online] Available at: <https://www.globalsecurity.org/military/library/policy/army/fm/6-02-53/fm6-02-53.pdf>.
287. FM 6-99.2 U.S. Army report and message formats. Department of the Army Washington, DC. 2007. [online] Available at: <https://www.globalsecurity.org/military/library/policy/army/fm/6-99-2/index.html>
288. Gawande, E.N. 2004. *Value Oriented Education*. Sarup & Sons.
289. Hammer, M.R. 1989. Intercultural communication competence. In M.K. Asante & W. B.Gudykunst (Eds.), *Handbook of international and intercultural communication*. Newbury Park, CA: Sage, pp. 247–260.
290. Houston, W.R., Howsam, R.B. 1972. *Competency-Based Teacher Education: Progress, Problems and Prospects*. Vol. X. Chicago: Science Research Association.
291. Hymes, D. H., 1971. *On communicative competence*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

292. Le Deist, F. D., Winterton, J., 2005. What is competence? *Human Resource Development International*. Vol. 8 (1). pp. 27–46.
293. Lippman, P. 2016. *What is Activity Based Learning?* [online] Available at: <https://placescreatedforlearning.com/what-is-activity-based-learning/>. [Accessed 19 December 2016].
294. Lucas, P. *Critical reflection. What do we really mean?* University of Technology. [online] Available at: http://acen.edu.au/2012conference/wp-content/uploads/2012/11/92_Critical-reflection.pdf. [Accessed 18 April 2017].
295. Lynch, E. W., & Hanson, M. J. 2004. *Developing cross-cultural competence: a guide for working with children and their families* (3. Ed.). Baltimore: Paul H. Brookes.
296. Magnusson, D. 1998. The logic and implications of a person-oriented approach. In R. B. Cairns, L. R. Bergman, & J. Kagan (Eds.). *Methods and models for studying the individual*. Sage Publications, Inc., pp. 33–64.
297. Magnusson, D. 1999. On the individual: A person-oriented approach to developmental research. *European Psychologist*, 4(4), pp. 205–218. [online] Available at: <https://psycnet.apa.org/record/2000-13945-001>. [Accessed 16 January 2015].
298. *Models in Science*. 2012. [online] Available at: <http://plato.stanford.edu/entries/models-science/> [Accessed 17 April 2018].
299. Montemayor, T. 2018. Culture-based educ is key to equality. *Global Teacher Prize finalist*. [online] Available at: <https://www.pna.gov.ph/articles/1028940>. [Accessed 18 December 2018].
300. Osadchuk, N., 2017. Acmeological Culture of Prospective Commissioned Officers. *European Cooperation: Scientific Electronic Journal*, vol. 1, № 32, p. 18–29.
301. Osadchuk, N., 2017. Acmeological Culture of Prospective Commissioned Officers. *Modern society cooperation and partnerships: III*

International Interdisciplinary Scientific and Practical Conference. Warsaw, Poland, p. 64–66.

302. Osadchuk, N., 2019. Special Educative Course For Cultural Education And Training Prospective Commissioned Officers of Radioengineering Specialties. *Міжнародні наукові дослідження: інтеграція науки та практики як механізм ефективного розвитку: матеріали Міжнародної наук.-практ. конф.* Київ: ГО «Інститут інноваційної освіти», с. 23–25.

303. Panchuk, V. 1997. Psychology of High School Teaching: Acmeology Approach. *Abstracts of Fifth European Congress of Psychology*. Dublin, pp. 424–425.

304. Pierson, R. M. 2008. *Intercultural competence and study abroad: A case study at Arcadia University of Undergraduates using the Intercultural Development Inventory*. Dissertation, Capella University.

305. Planel, C. 1997. National Cultural Values and Their Role in Learning. *A Comparative Ethnographic Study of State Primary Schooling in England and France*. Vol. 33, No. 3. Taylor & Francis, Ltd, pp. 349–373.

306. Rena, Ravinder. 2005. *Value-based Education for Human Development – Eritrean Perspective*. South Carolina, (USA): Essays in Education (ISSN: 1527 – 9359), Vol. 18, pp. 1–7.

307. Salisu, A., Ransom, E. N. 2014. The role of modeling towards impacting quality education. *International Letters of Social and Humanistic Science*. Vol. 32. SciPress Ltd, Switzerland, pp 54–61.

308. Salmona, M., Partlo, M., Kaczynski, D., & Leonard, S. N. 2015. Developing Culturally Competent Teachers: An International Student Teaching Field Experience. *Australian Journal of Teacher Education*, 40(4). [online] Available at: <http://dx.doi.org/10.14221/ajte.2015v40n4.3>. [Accessed 17 April 2017].

309. Selmeski, B. R. 2007. *Military cross-cultural competence: Core concepts and individual development*. Kingston: Royal Military College of Canada Centre for Security, Armed Forces, & Society.

310. Skinner, B. F, 1968. *The technology of teaching*. New-York: Appleton Centure-Crofts.

311. Sullivan, R. and McIntosh, N. 1996. *The Competency-Based Approach to Training*. [online] Available at: file:///C:/Users/%D0%91%D0%B0%D1%82%D1%8F/Downloads/853-Article%20Text-1687-1-10-20140424.pdf. [Accessed 16 January 2015].

312. Tharp, R.G. 2006. Four hundred years of evidence: Culture, pedagogy, and Native America. *Journal of American Indian Education*, 45(2), pp. 6–23.

313. Tomson, D., Priestly, D., 2001. Definition and Selection of Competences: Theoretical and Conceptual Foundations: Strategy Paper on Key Competences: *An Overarching Frame of Reference for an Assessment and Research Program*. University of Neuchatel, October, 2001.

314. Trumbull, E., & Pacheco, M. 2005. *Leading with Diversity: Cultural Competencies for Teacher Preparation and Professional Development*. Education Alliance at Brown University.

315. *Tuning Educational Structures in Europe*. [online] Available at: <http://www.unideusto.org/tuningeu/>. [Accessed 21 January 2014p.].

316. Van Roekel, N. P. D. 2008. *Promoting educators' cultural competence to better serve culturally diverse students*. Washington, DC: National Education Agency.

317. *What Is Culture? Definition of Culture*. [online] Available at: <https://www.livescience.com/21478-what-is-culture-definition-of-culture.html>. [Accessed 17 April 2017].